INSTITUTUL DE STUDII SUD-EST EUROPEAN

REVISTA ISTORICĂ

FONDATOR N. IORGA

PUBLICAȚIE SEMESTRIALĂ

VOL. XXXII, N-LE 1—12 IANUAR—DECEMVRIE 1946

www.dacoromanica.ro

REVISTA ISTORICĂ

— DĂRI DE SEAMĂ, DOCUMENTE ȘI NOTIȚE —

FONDATOR: N. IORGA DIRECTOR: N. BĂNESCU

Vol. XXXII, n-le 1—12 Ianuar—Decemvrie 1946

Redacția: Manuscriptele, cărțile de recensat și orice privește redacția se trimet în Șoseaua Bonaparte 6, București, III.

Administrația: Abonamentele și orice comandă, se trimet la „Institutul de studii Sud-Est European", Șos. Bonaparte, 6, București.

Abonamentul anual: 10.000 lei. Pentru instituții și autorități: abonamentul 20.000 lei.

CUPRINSUL

Pag.

Articole:

N. Bănescu: Pomenirea lui Mircea cel Bătrân . . . . . 1— 7
M. Berza: Nicolae Iorga, moralist . . . . . 8 – 36
V. Laurent: Argeșul din Valahia și Argeșul din Armenia. . . 37— 54
V. Papahagi: Catalani și Vlahi în Europa Sud-Orientală a veacului al XVI-lea . . . . . 55— 91
E. Virtosu: Nou despre Riga Veleștinul . . . . . 92—114
E. Lăzărescu: In legătură cu relațiile lui Nicolae Alexandru-Voevod cu Ungurii . . . . . 115—139

Documente:

E. E. Săvoiu: Câteva documente din Gorj. . . . . 140—144

Dări de seamă:

V. Laurent: *Contributions à l'histoire des relations de l'Église byzantine avec l'Eglise roumaine, au début du XV-e siècle* (N. Bănescu). . . . . 145—146
G. Vernadsky: *Sur l'origine des Alains* (N. Bănescu) . . . 146—147
Protosinghelul V. Vasilache: *Mitropolitul Veniamin Costachi* (N. Bănescu) . . . . . 147—148
V. Laurent: *Le titre d'empereur orthodoxe et le sens de son emploi en numismatique byzantine* (N. Bănescu) . . . 148—149
Biserica ortodoxă română, LXIV, 1—3 (1946) (N. Bănescu) . . 149—153
Ladislas Makkai: *L'historiographie roumaine dans les dernières dixaines d'années* (M. Berza) . . . . . 153—160

www.dacoromanica.ro

REVISTA ISTORICĂ
— DĂRI DE SEAMĂ, DOCUMENTE ȘI NOTIȚE —
FONDATOR: N. IORGA DIRECTOR: N. BĂNESCU

Vol. XXXII, n-le 1—12 Ianuar—Decemvrie 1946

POMENIREA LUI MIRCEA-CEL-BĂTRÂN [1])

Pomenirea lui Mircea-cel-Bătrân chiamă în amintirea noastră întâia epocă a istoriei naționale, când Țara-Românească, închiegată prin silințele glorioasei dinastii a Basarabilor, și-a întins treptat stăpânirea până la hotarele sale firești, adunând, în curgerea unui veac, toate ținuturile românești sub sceptrul celui care atât de mândru se intitula „autocrat", „Mare Voevod și Domn". Stăpânirea sa a avut cea mai mare întindere: *„peste toată țara Ungrovlahiei și peste părțile de peste munți și către părțile tătărești și Amlașului și Făgărașului herțeg și Banatului dela Severin Domn, și de amândouă părțile Dunărei întregi până la Marea cea mare și cetății Dârstorului stăpânitor"*.

Această epocă a fost, cum atât de bine o caracterizează în istoria sa monumentală Nicolae Iorga, aceia a *ctitorilor*

Imprejurările în care ei au întruchipat clădirea vieții noastre politice nu erau mai fericite decât cele ce pun astăzi în joc soarta României. La Miază-Noapte, Ungaria Angevinilor era un Stat puternic și amenința necontenit cu expansiunea sa dincoace de Carpați; iar la Miază-Zi, cucerirea turcească, în plină desfășurare, se apropia de Dunăre, aducând primejdia în pragul țării noastre.

Cu simțul său politic, de care a dat dovadă în tot cursul domniei, Mircea-cel-Bătrân a știut să țină în respect pornirea

1) Cuvântare rostită la Biserica-Albă, cu prilejul pomenirii slăvitului Domn, în ziua de 10 Februarie 1946.

www.dacoromanica.ro

agresivă a Ungariei, și a făcut să se stabilească bune legături între dânsul și regele Sigismund. Tratatul de alianță din 1395, în care Mircea apare ca un aliat, nu ca vasal, a fost încoronarea politicii sale înțelepte, care-i aduse ajutorul lui Sigismund după marea bătălie dela Rovine.

El se asigurase, de altminteri, mai dinainte împotriva ambiției regelui ungar, încheiând, în 1390, alianță cu regele Poloniei.

Pe frontul de Miază-zi, la Dunăre, Mircea n'a pregetat a ținea piept marei ofensive turcești. Cu iscusința sa la război și cu vitejia nedesmințită a ostașilor, el a biruit și a mântuit țara de catastrofa în care alte state creștine, cu un trecut secular, s'au năruit.

Așezarea Sultanului Murad I la Adrianopole (1365) învederase tuturor că soarta Peninsulei balcanice era pecetluită. Cucerirea turcească în Europa se urmează de acum în ritmul înfrigurat al unui film de cinematograf. Prima încercare a Sârbilor de a-i alunga din primejdioasa vecinătate fu sângeros zdrobită în lupta de pe Mariţa (1371). Sofia, cetate puternică, deschizând calea dincolo de Balcani, cădea în mânile lui Murad la 1382. După câțiva ani, confederația Sârbilor, cu kneazul Lazăr în frunte, se mișcă, dar Murad se repede din Asia, devastează Bulgaria, silind-o la vasalitate, și cucerește Niș, poarta către Serbia (1386). Kneazul se ridică din nou (1387) și nimicește la Pločnik o oaste a Sultanului. Murad năvălește în anul următor în Bulgaria, smulge Dobrogea din mânile lui Ivanco, despre care nu se mai știe nimic, și ocupă Silistra. Țarul Șișman, asediat la Nicopole, se supune, intrând în clientela Sultanului. Acesta pătrunde apoi în Serbia. Astfel se ajunse, la 15 Iunie 1389, la marea bătălie din Câmpul Mierlei (Kossovo polje), în care pieriră și sultanul și kneazul sârb Lazăr. Baiezid smulge biruința și Serbia devine vasală.

In acest moment intervine peste Dunăre Mircea. Văzând primejdia la hotarul său, neputința lui Șișman și Ivanco de a resista, ia din mânile Turcilor în 1388—1389, Dobrogea cu Silistra. El se intitulează de acum și *Despot al țării lui Dobrotici și Dârstorului stăpânitor*, — *„Terrarum Dobrodicij despotus*

www.dacoromanica.ro

et Tristri Dominus", cum glăsueşte actul încheiat în 1390 cu Vladislav al Poloniei.

Ceasul Bulgariei sună în curând. In Iulie 1393, Baiezid lua cu asalt Trnovo, reşedinţa lui Şişman. Burgul Trapezita, cu palatele sale, fu ras la pământ. Ţarul dispăru, Bulgaria pieri ca Stat, pentru a reînvia abia în zilele noastre. Mircea îşi pierdu, firește, stăpânirea peste Dunăre. Şi acum îi veni şi lui rândul. Pentru siguranţa cuceririlor sale, Sultanul trebuia să înlăture un vecin atât de primejdios.

Cu mulţime de oşti, între care se numărau şi contingentele Sârbilor vasali, conduse de Marcu Cralievici, cântat în poesia populară sârbească, şi despotul Constantin dela Velbujd-Küstendil, socrul împăratului bizantin, Baiezid năvăli peste Dunăre. Mircea îl aştepta. El îl izbi la Rovine, unde avu loc, în ziua de 10 Octomvrie 1394, bătălia mare, înregistrată amănunţit de Analele turceşti şi ale popoarelor creştine din Balcani. După expresia cronicarului muntean, văzduhul se întunecă de mulţimea săgeţilor, şi atâta sânge se vărsă, „cât erau văile crunte". Marcu Cralievici căzu în crâncena încăerare şi ceva mai în urmă pieri şi despotul Constantin. Sultanul nu scăpă din apriga lovire a Românilor decât improvizând în grabă, la sfatul lui Evrenosbei, o tabără întărită cu şanţuri şi trunchiuri de copaci. Mircea biruise tare, dar în faţa oştilor fără număr ale Turcului, se retrase spre munţi şi trecu la Braşov. Ca mai totdeauna, în asemenea triste împrejurări, o unealtă se afla în tabăra duşmanului, pentru a se înălţa în Scaun.

Sigismund, îngrijorat şi pentru dânsul, încheie cu Mircea tratatul din Martie 1395 şi veni cu Domnul legiuit asupra Turcilor, până la Dunăre, alungându-i din Turnu.

In anul următor, Mircea însoţea cu oastea sa şi cu Sigismund armata cruciaţilor, în memorabila bătălie dela Nicopole (Septembrie 1396). Avântul imprudent al Francezilor dete biruinţa lui Baiezid. Floarea cavalerimii din Apus rămase pe câmpul de bătaie. Mircea trecu Dunărea înapoi, Sigismund scăpă pe o corabie.

La 1400, o numeroasă oaste de pradă a Turcilor năvălea prin părţile Severinului în ţară. Ea fu nimicită de Mircea. Ra-

www.dacoromanica.ro

portul unui corăbier grec către Dogele Veneției, publicat de Iorga, vorbește de înfrângerea unei mari armate de 60.000 de oameni, distrusă în mare parte de „Milço Vlacho".

Doi ani mai în urmă, Baiezid își încheia furtunoasa-i carieră, în Asia. El se lovea, în Iulie 1402, în crâncena bătălie dela Angora, cu trufașul său adversar turcoman Timur-Lenk. Zdrobit de mulțimea hoardelor asiatice, după o înverșunată rezistență, Sultanul căzu în mânile Hanului și pieri, după un an, în captivitate. Războiul civil izbucni îndată între numeroșii săi fii. Europa putu în sfârșit respira. Bizanțul, terorisat în tragica lui isolare, își aduna forțele, pentru a-și prelungi existența cu o jumătate de veac. La Dunăre însă, unde atât de puternic apăsase ofensiva turcească, o situație nouă se instaurează acum, datorită împrejurărilor de care simțul politic și energia lui Mircea știură a se folosi.

Inainte de căderea lui Baiezid, el făcuse o campanie neașteptată în Moldova și așezase acolo în Scaun pe tânărul Alexandru-cel-Bun, fiul lui Roman-Vodă, lucru de mare însemnătate. Influența lui Mircea asupra celeilalte domnii românești se exercită de acum multă vreme, și o putem recunoaște, cum arată atât de bine Nicolae Iorga, în două domenii: în acela al stabilirii unei ierarhii, care lipsea până atunci Moldovei, și în al nouei orânduiri canonice a Bisericii moldovene. Se creia astfel, după expresia marelui istoric, o singură linie politică pentru amândouă domniile. Ele intră îndată în strânse legături cu Polonia, o adevărată triplă-alianță polono-română, explicată prin situația critică a Ungariei, unde împotriva lui Sigismund se ridicase regele Ladislau.

Dar anarhia în care cade, după dispariția lui Baiezid, puterea otomană, face cu putință o adevărată hegemonie a lui Mircea în Sud-Estul european. E faza hotărîtoare a rolului internațional pe care marele Voevod, prin iscusința și îndrăzneala sa politică, l-a jucat în toată această a doua jumătate a glorioasei sale domnii.

Amestecându-se în lupta pentru succesiune a fiilor lui Baiezid, Mircea susținu cu tărie pe *Musa,* care găsi refugiu și sprijin la Curtea sa, și pentru care Domnul român interveni la împăratul bizantin, ale cărui interese îl făceau să susțină pe

www.dacoromanica.ro

Soliman. Cu oşti dela Mircea şi dela Ştefan al Sârbilor, atras în această alianţă, porni Musa în Balcani (1410) şi, de două ori biruit de rivalul său, se întoarse la Mircea, fu din nou ajutat şi izbuti, în 1411, să înfrângă pe Soliman, care pieri în drum către Constantinopole. Mircea contribui astfel la ridicarea lui Musa pe tronul Sultanilor. In aceaste împrejurări, el puse din nou stăpânire pe ţinuturile pierdute de peste Dunăre. Titlul său sună iarăşi plin, afirmând stăpânirea-i asupra noilor teritorii: *„şi de amândouă părţile Dunării întregi până la Marea cea mare şi cetăţii Dârstorului stăpânitor"*. Trecând apoi Dunărea, la Miază-noapte, el luă Chilia, adăugind la titlurile sale, dela 1406 înainte, pe acela de stăpânitor *„către părţile tătăreşti"*.

Când Musa căzu, la 1413, Mircea, atacat, nu se mai putu apăra şi pierdu ţinuturile de peste Dunăre. El oferi Turcului tribut, asigurând neştirbite drepturile ţării.

Stăpânirea aceasta, de două ori afirmată solemn, asupra ţinutului dintre Dunăre şi Mare, ce corespunde cu Dobrogea noastră actuală, înseamnă întinderea firească a hotarului de Răsărit al Ţării-Româneşti pe pământul plămădirii noastre ca popor.

Scythia Minor, cum se chema acest teritoriu la cei vechi, a fost cel dintâi din ţinuturile noastre colonisat de Romani, şi colonisarea fu adâncă. Ţinutul a fost apoi stăpânit de Bizantini, continuatori ai Romei, secole de-a rândul. Statul bulgar din Balcani, cu tendinţe spre Bizanţ, n'a stăpânit aici efectiv, şi o atestă istoriografia bizantină în presentarea atât de amănunţită a luptelor purtate necontenit cu Bulgarii, până la 971, când împăratul Tzimiskes desfiinţează Bulgaria şi o anexează la imperiu. De atunci, ţinutul acesta dintre Dunăre şi Mare e o provincie bizantină numită, după numele fluviului, *Paristrion* sau *Paradunavon*. Ea se păstrează şi în timpul războaielor reluate cu Ţarul Samuel, zdrobit de Bulgaroctonul (1018).

Ducatul acesta bizantin, cu un strateg în fruntea lui, residând la Silistra, a durat două sute de ani, şi *Vlahii*, urmaşii romanităţii puternice a Sciţiei Mici, apar în aceste locuri de multeori în izvoarele bizantine. Numai reînvierea Statului bulgar prin Asăneşti a putut pune capăt ducatului de Paristrion. Dar Asă-

www.dacoromanica.ro

neștii au fost o dinastie românească și noul țarat a fost creat prin răscoala Românilor, cari i-au atras și pe Bulgari. N'a fost un *Stat național*, nici nu putea să fie. Românii erau atât de numeroși în Dobrogea, în timpul celui de-al doilea imperiu bulgar, cum se numește obișnuit țaratul întemeiat de Asănești, încât călugărul minorit Ruysbroek, în Itinerariul său din 1253, numește acest ținut „Valahia, care e țara lui Asan", deosebind-o de Bulgaria, pe care o așează mai încolo. In vremea Basarabilor noștri, înainte de 1331, călătorul arab Abulfeda spune despre Isaccea că „e un oraș din țara Valahilor și atârnă de Constantinopole". Afirmația lui corespunde realității istorice.

Restaurația Paleologilor în Constantinopole, la 1261, a readus stăpânirea bizantină și în Dobrogea, unde cetățile riverane se puteau ușor apăra cu ajutorul flotei. Documente recente confirmă în totul această stare de fapt. Un sigiliu de plumb al împăratului Isaac II Angelos (epoca răscoalei Asăneștilor) a fost aflat în anul trecut în săpăturile cetății Noviodunum, care e la Isaccea, și un astfel de sigiliu pecetluia un ordin imperial către un demnitar al cetății. El n'a putut fi adus altfel, căci sigiliile nu circulă ca monetele. Un text grecesc, publicat acum patru ani, un Panegiric oficial adresat împăratului Mihail Paleologul, vorbește de supunerea către împărat a populației din *insulele* paristriene, la gurile Dunării. Acolo era și *Vicina*, marele oraș de negoț și sediu metropolitan, a cărui însemnătate pentru Bizanț se cunoaște azi atât de bine, în urma celor publicate de dd. Gh. Brătianu și V. Laurent. Alt fapt: o expediție turcească a emirului de Ephes la gurile Dunării, atestată de un poet turc din aceiași vreme, către 1335—1340, și relevată dăunăzi de colegul nostru francez, păr. Laurent, atacă *Chilia*, unde se luptă cu *Vlahii*.

Toate acestea dovedesc permanența necontenit a romanității și a elementului românesc în provincia dintre Dunăre și mare, pe care Mircea-cel-Bătrân o aduse întâia oară la trupul țării noastre.

De aceia, pietatea cu care frații noștri dobrogeni comemorează amintirea marelui Voevod ca ctitor înainte de toate al ținutului *lor* e un act de îndreptățită și curată recunoștință, care-i cinstește mult.

www.dacoromanica.ro

Pentru a încheia, fiindcă întotdeauna evocaţia trecutului strecoară în sufletele noastre îndemnuri din faptele lui, ce învăţăminte se desfac pentru noi din măreaţa pilduire a străbunului, în aceste dramatice zile, în care moştenirea lui se clatină iarăşi în bătaia furtunii?

El a putut înfrunta cea mai mare putere militară a vremii, fiindcă alături de dânsul a stat ţara, solidară în faţa marei primejdii. S'a văzut în clipa când Vlad, trădătorul neamului său, a venit cu duşmanul asupră-i şi s'a aşezat în Scaun: Domnul legitim a continuat a avea ţara cu dânsul, până l'a alungat. Zi de zi împreună au stat cu armele în mâni pretutindeni şi, *puţini*, au biruit pe *cei mulţi*, fiindcă îi mânau credinţa în Dumnezeul dreptăţii şi iubirea de moşie, şi ele însutesc puterile celui ce luptă pentru a le apăra. Cum spunea, cu visiunea lui de profet, neuitatul nostru Iorga, la temelia unei societăţi trebue să fie o ideie, pentru a ţinea pe umerii săi lumea oamenilor. Căci nu materia brută întreţine viaţa dintr'însa. Dar ideia *nu se improvizează* şi *nu se importă*. Ea-şi are rădăcinile adânc în vremuri care de mult s'au dus şi vine numai din marile tradiţii care au făcut puterea unui popor. O adâncă solidaritate morală leagă, în cursul veacurilor, generaţiile între ele. *Ea* numai e temelia sigură a viitorului nostru. Alianţele, ori cât de tari, şi mai nici odată sincere, se risipesc la prima suflare a vântului; tăria lor însăşi nu e, de cele mai multe ori, de esenţa acelor permanenţe istorice care fac în adevăr trăinicia, ci resultat al unor conjuncturi, schimbătoare şi ele. *Ludibria rerum mortalium*, a zis, în sentenţioasa-i înţelepciune ,istoricul latin, jucărie în mânile soartei. Ce s'a ales de Ungaria lui Ludovic-cel-Mare şi a lui Sigismund, atât de tari pe vremea mândrului nostru Basarab? Unde mai e azi puterea neînvinsă a Turcilor, de cari, în vremea lui, se cutremura întreaga Europă?

Acesta e îndemnul ce trimite spre noi, din mormântul său dela Cozia, viteazul a cărui pomenire o serbăm. *Salus reipublicae... Toţi în jurul Regelui*, simbolul măreţ al patriei şi călăuză înţeleaptă a destinelor acestui popor!

N. BĂNESCU

www.dacoromanica.ro

NICOLAE IORGA, MORALIST

Intre ciudățeniile vremii noastre, două vor fi probabil din cele mai greu de explicat pentru viitorime: opinia curentă că Nicolae Iorga este un scriitor anevoie de cetit și aceea, nu mai puțin răspândită, că cel mai de seamă învățat al Țării a fost și una dintre cele mai schimbătoare ființe. Căci nu mi se pare îndoielnic că pentru urmașii noștri artistul din Nicolae Iorga își va fi găsit locul ce i se cuvine, după cum în ceea ce privește statornicia gândirii sale, mai mare decât mirarea stârnită de părerile contemporanilor noștri, nu va fi, poate, decât aceea pe care o va prilejui spectacolul impresionantei unități a unei opere atât de vaste, că însuși autorul ei, cu toată memoria-i vestită, nu mai ajungea să-i ție seama. Și aceasta cu atât mai mult cu cât nu e vorba numai de proporțiile neobișnuite ale operei sale, ci și de varietatea domeniilor în care se desfășoară ea, oricine fiind cu ușurință de acord că e mai lesne să fii consecvent în câteva articole de specialitate, decât atunci când gândul tău se rostește în domeniile atât de felurite ale istoriei tuturor vremurilor și neamurilor, ale criticei și producției literare, ale politicei și societății în genere. De aceea și cred că în asemenea cazuri, decât să căutăm *consecvența*, adică regăsirea în vârtejul amănuntelor, e mult mai rodnic pentru înțelegerea întregii opere a-i căuta *unitatea*, adică regăsirea pe planurile mari, pe liniile directoare ale acestui vast ansamblu. Rezultatul final al unei atari încercări nu poate fi altul — după cum m'am încredințat prin propria-mi experiență — decât vădirea structurii absolut organice și de aceea unitare, a unei opere care e oglinda unei personalități. Teroarea sacră inspirată de zecile de mii de numere ale unei bibliografii, care singură întrece în dimensiuni

www.dacoromanica.ro

opera altor învățați de renume, va trebui să lase locul acelui sentiment de bucurie plină și gravă pe care ți-o dă clipa când, în mijlocul unei catedrale, îți apare deodată, întreg, gândul creator întrupat în planurile felurit orânduite ale zidirii. Ori, unul din firele care cred că ne pot ajuta mai mult la descoperirea a ce face unitatea organică a operii lui Nicolae Iorga este tocmai cercetarea activității sale de moralist, cuvânt luat, fără îndoială, nu în sensul mărginit al fixării unui cod rigid de principii morale, ci în acel mai larg cu putință, al omului ce se interesează de sufletul și de soarta semenului său, omul.

Interesul pentru sufletul omenesc al lui Nicolae Iorga? Dar de ce oare altceva s'a interesat el vreodată, de ce alta vorbește întregu-i scris? Oameni ai vremurilor de altă dată, pe cari istoricul îi cheamă la o nouă viață, contemporani ce pleacă unul câte unul, însemnându-li-se urma între acei *Oameni cari au fost,* plăsmuiri ale feluritelor literaturi îndelung cercetate, chipuri create de fantazia scriitorului, ce alta sunt toate acestea decât mii și mii, mii de mii de suflete, cărora gândul său a încercat să le spovedească taina? Alături de evocarea făpturilor cu ce au ele mai trecător în truda lor pământească, veghia însă pretutindeni grija de a folosi fiece umbră ieșită în cale-i, spre a-i smulge tot ce poate mărturisi asupra rosturilor esențiale, și de aceea veșnice, ale bietei noastre ființe omenești. Procedând astfel, el nu asculta numai de impulsul dat de o sete de cunoaștere nici o dată ostenită, sau de chemările unei nevoi de cât mai întinsă comuniune sufletească, ci se lăsa deopotrivă călăuzit de ideia nedespărțită că orice cunoștință în plus o dobândim *numai* spre folosul și învățătura acelor din jurul nostru și acelor ce vor veni în urmă-ne. Stau deci, împreună, contopindu-se într'un întreg, intuiția artistului, analiza cercetătorului de suflete, străduința acelui ce vrea să le transforme. Alături de istoric sau de scriitor apare astfel, totdeauna, moralistul. Pentru a-i defini rostul și a pricepe mai limpede învățătura pe care acesta o adună colindând căile lumii și ale vremurilor, poate că cel mai nemerit e să ne îndreptăm dintr'o dată spre însuși temeiul părții celei mai întinse a operei lui Nicolae Iorga, spre viziunea sa istorică.

www.dacoromanica.ro

Pentru istoric nu există morți; înaintea lui se ridică doar o imensă lume vie, noianul de suflete ce se cer ascultate și înțelese și, mai presus de toate, iubite, fără de care nu poate fi ascultare și înțelegere. Acest adevăr l-a priceput Nicolae Iorga, cu instinctul său de istoric, înaintea oricărei teorii, încă din anii, așa de timpurii, ai uceniciei sale dela Paris, când și-a îndrăgit personagiul celei dintâi cercetări în așa măsură, de părea că ar fi fost vorba — după cum ne-o spune, patru decenii mai târziu, în *O viață de om, așa cum a fost* [1]) — „de un om pe care l-ar fi cunoscut, cu care ar fi trăit împreună, ale cărui dureroase aspirații către ideal le-ar fi împărtășit, pe care l-ar fi servit în lungile lui călătorii și la căpătâiul căruia ar fi veghiat în chilia dela mânăstirea Celestinilor din Paris, unde și-a închis suprema desiluzie și dorința de izbăvire prin moarte". Dacă nu multe figuri ale trecutului s'au mai putut bucura apoi de îndelungile răgazuri închinate cavalerului de cruciată târzie Philippe de Mézières, atitudinea istoricului a rămas până la urmă aceiași, cuprinzând-o dealtminteri singur într'o formulă așa de suggestivă, ca aceasta folosită în aceiași neprețuită carte de amintiri: „...înțeleg istoria așa cum aș fi văzut-o, simțindu-mă tovarăș, rudă, prieten, uneori complice cu toți aceia a căror viață o scriu" [2]).

Istoricul nu părăsește, deci, niciodată ființa vie pentru vreo abstracțiune oarecare. El nu se poate însă menține nici la singură analiza psihologică, la retrăirea destinelor individuale. Omul îi apare ca făcând parte din grupuri umane tot mai largi, familie, clasă, popor, până la omenirea întreagă, iar individul va interesa mai ales în măsura în care e reprezentativ pentru vreunul din aceste grupuri, pe care l-a putut înrâuri prin gândirea sau acțiunea sa, ori ale cărui caracteristice le-a deținut în cel mai înalt grad. Ajungem, astfel, la o istorie de categorii sociale, de popoare, sau chiar a întregii lumi, în care avem în fața noastră fenomene de natură diferită, instituțiuni, organizații sociale și economice, forme politice. Cu toată aparența deosebită, suntem și aici în același domeniu, căci, pentru Nico-

1) *O viață de om, așa cum a fost*, I, București, 1934, pp. 217—218.
2) *Ibid.*, I, p. 5.

www.dacoromanica.ro

lae Iorga, până și instituțiile nu sunt altceva decât „psihologie națională realizată“ [3]), istoria însăși a unui neam născându-se, la rândul său, „din psihologia majorității unei națiuni, influențată mai mult sau mai puțin de personalitățile superioare“ [4]). După cum mi-am îngăduit să suggerez într'un studiu asupra gândirii sale istorice, pentru Nicolae Iorga, „dacă ar fi vorba de un determinism, am putea vorbi mai curând de un determinism al forțelor sufletești“ [5]).

O istorie concepută în esența ei ca o imensă revărsare de forțe sufletești, ca un nesfârșit lanț de transformări în primul rând de ordin interior, cere acelui care o cultivă o putere de discernământ, anumite facultăți de divinație chiar, pe care fără îndoială că nu le reclamă în aceiași măsură o cercetare a cărei atenție e fixată mai înainte de orice asupra elementelor materiale. Dar și practicarea unei atari istoriografii, la rândul său, nu poate rămânea fără de urmări, mai ales asupra cui i se dedică cu atâta constanță și fervoare ca Nicolae Iorga. Un anumit număr de învățături i se va impune dela sine și urmările lor se vor face simțite în întregul rol pe care a înțeles să-l joace în viața prezentă a contemporanilor săi.

S'ar putea desigur obiecta că ar fi mai bine să întoarcem datele problemei și să vedem dacă nu cumva propria-i viziune a lumii, reflex al unei anumite închegări sufletești și, mai departe încă, a unor anumite stări organice, l-a îndreptat în interpretarea trecutului spre alegerea tocmai a elementelor care conveneau acestei viziuni. Intrebarea merită fără îndoială să fie luată în seamă și poate că voiu avea ocazia să revin asupră-i. Pentru moment, putem în orice caz constata că, oricare ar fi fost imboldurile lăuntrice care-l împingeau pe istoric spre alegerea diferitelor date pe care să-și sprijine concluziile sale, ceea ce ne interesează în primul rând sunt tocmai aceste concluzii la

---

3) *O notă despre valoarea morală a istoriei,* în *Generalități cu privire la studiile istorice,* ed. III-a, București, 1944, p. 146.

4) Prefața la *Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité,* în *Generalități,* p. 152.

5) *Știință și metodă istorică în gândirea lui Nicolae Iorga,* An. Acad. Rom., *Memoriile Secțiunii Istorice,* S. III, t. XXVII, mem. 10, p. 45.

www.dacoromanica.ro

care se oprește în cercetarea trecutului și chipul cum le folosește el ca îndreptarii în acțiunea întreprinsă înlăuntrul și asupra societății contemporane.

Cea dintâiu învățătură ce se desprinde din priveliștea desfășurării istorice stă în însăși învederarea imensului efort continuu, nesfârșitei cheltuieli de energie sufletească pe care le presupune. Totul nu e decât faptă sau, deopotrivă, totul nu e decât gând: gând rodit în faptă bogată sau faptă în care tresaltă încă viu gândul creator. De aici se vor trage felurite simțăminte: disprețul pentru gândul sterp sau fapta moartă, respectul pentru orice muncă cinstită, adică respectul pentru întreaga moștenire a trecutului, sentimentul greutății oricărei înfăptuiri. Nu poți fi începător de lucruri noui prin înlăturarea a tot ce-i vechiu, căci astfel însuți n'ai putea începe nimic, începutul presupunând durată, iar tu negând prin propria-ți faptă, durata însăși. Și apoi, ai tu voie să ucizi pe acei ce sunt încă vii în fapta lor, să pornești cu mânile astfel pătate în avântul creațiunii tale? Nu, fapta ta trebuie s'o respecte pe a lor, să se adaoge aceleia, nu să o nege.

Mai presus de toate stă, vra să zică, munca, lucrul făptuit. Din spectacolul zecilor de veacuri de eforturi omenești, dar și, mai înainte de toate, din prisosul unei naturi generoase, a unei neobișnuite înzestrări cu energie, Nicolae Iorga ajunge la o adevărată pasiune a muncii, a efortului creator, care nu numai că singur justifică existența, dar *singur* îi dă chiar realitate acesteia. Astfel, spectacolul morții însăși îi spune că: „E în această jertfire a noastră, unul după altul, ca și cum n'am fi fost, o înaltă învățătură. Căci cu adevărat noi nici nu am fost. Ci numai faptele noastre au fost, și ele rămân de acum înainte necontenit amestecate, mai ales, tot mai slab, dar pentru vecie, în viața celor ce vin după noi“ [6]). Sau altădată, la căpătâiul altui om de muncă: „Moartea lui neașteptată și așa de grozavă (un accident de automobil) e unul din acele evenimente care arată în ce stă valoarea vieții omenești, al cării viitor se află

6) *Oameni cari au fost*, II, București, 1935, p. 93.

www.dacoromanica.ro

în puterea naturii inconștiente: în singurele fapte, pe care nimic nu le poate nimici, în ele sau în urmările lor" [7]). De aceea, până la urmă, va conchide Nicolae Iorga, „moartea nu ne privește pe noi, ci pe acea putere care o dă. Noi n'o putem face așa sau altfel în *esența* ei. Pe noi ne privește viața, căci *noi* o creăm din zilele ce ni se dau" [8]). Și, dealtminteri, „e ciudat cum se pot gândi oamenii la moarte când e atât de făcut în viață!" [9]). Însăși liniștea mormântului, spre care aspiră atâtea suflete obosite, îi apare ca lipsită de sens: „Nu te odihnești niciodată pentru munca ce ai făcut-o, ci pentru aceia ce o vei face. De aceia n'are nici un înțeles odihna din mormânt" [10]).

Viața trebuie să fie continuă afirmare, faptă: „Pentru mulți oameni fericirea e o *stare*. De aceia raiul, unde fericiții stau înnaintea lui Dumnezeu. Fericirea nu poate fi însă decât în avânt, în faptă, cel mult în beția de mulțumire după fapta săvârșită" [11]). De unde îndemnul: „Sămănați și pe piatră: din sămânța moartă, putrezită, din gunoiul paserilor ce vor veni să prade, se va face hrana pentru sămânța viitorului, care va crește" [12]). Până și în gestul de a dărui, față de acel de a primi, se scoate în relief că e cuprinsă „mai multă plăcere *activă*" [13]). Din aceiași nevoie de afirmare continuă prin faptă vine și împotrivirea la un anumit aspect al idealului monahal, pe care o găsim în una din acele *Cugetări* din care am mai spicuit și până acum: „Ciudată ideie de a fi plăcut lui Dumnezeu numai pe cale negativă: *ne*lucrând Dumineca, *ne*mâncând în posturi, *ne*iubind toată viața, cum fac călugării, *ne*trăind" [14]). Iar dacă, în analiza vocabularului, — pe care o făcea de obiceiu cu atât de vădită bucurie, descoperind adesea adevăruri nebănuite, —

---

7) *Ibid.*, I, București, 1934, p. 435.
8) *Cugetări*, Vălenii de Munte, 1911, p. 7.
9) *Ibid.*, p. 10.
10) *Ibid.*, p. 27.
11) *Ibid.*, p. 14.
12) *Ibid.*, p. 45.
13) *Ibid.*, p. 27.
14) *Ibid.*, p. 109.

www.dacoromanica.ro

s'a supărat cândva de acel înțeles al cuvântului *stare*, cu câtă bucurie, în schimb, scoate el la lumină comoara ascunsă în banalul nostru: ce mai faci? „Pe când la alte popoare, când este vorba să se intereseze cineva de starea de sănătate a aproapelui, se pun întrebări ca aceasta, pentru Francez ca și pentru German, ceea ce arată un împrumut de noțiune: „cum îi merge cuiva", ori pentru Italieni: „cum stă", pentru Român, ca și pentru Roman, întrebarea celui care se interesează de starea aproapelui, este cu totul alta: „ce mai faci". Al nostru prin urmare crede că este absolut necesară acțiunea. Cum este omul, are sau ba o însemnătate, dar ceea ce trebue întrebat și ceea ce face plăcere celui care răspunde, este ce acțiune desfășoară, cu ce adauge el la viața societății în care trăiește, și am zice: la rostul însuși al lumii, care se sprijină pe „a face" [15]).

Nu orice muncă are însă același preț și nici e deopotrivă de rodnică. Pentru ca să aibă însemnătate și trăinicie, ea trebuie să pornească dintr'un prisos sufletesc și să fie făcută în deplină libertate. Căci nu există altă clasificație a muncii decât după sufletul ce l-ai pus într'ânsa: „Nu există serviciu inferior decât acela pe care nu-l faci din toată inima, acela pe care-l faci fără onestitate, acela în care înșeli lumea, și servicii înalte sunt toate acelea în care se vede o adevărată inimă de om încălzită pentru opera pe care o îndeplinește, un adevărat spirit omenesc care are totdeauna conștiința demnității lucrului de îndeplinit" [16]). Sau într'alt loc, într'o formă și mai pregnantă: „Este numai deosebirea, aceea în adevăr foarte mare și după care singură se judecă oamenii, între munca pe care o primești cu plăcere, fiindcă numai ea îți dă dreptul de a trăi și de a mânca o pâne, și între munca pe care o faci în silă, gemând și blestemând. Cea dintâi întărește trupul și sufletul împreună, cealaltă e o adevărată otravă, în stare să distrugă și naturile cele mai puternice și mai bine înzestrate" [17]).

Și iarăși, pentru ca să poată fi pus suflet într'un lucru, trebuie ca acel lucru să iasă din mâna unui om liber. Astfel,

15) *Sfaturi pe întunerec*, II, București, 1940, p. 96.
16) *Ibid.*, I. București, 1936, p. 18.
17) *Ibid.*, I, p. 93.

www.dacoromanica.ro

libertatea apare ca una din condițiile esențiale ale oricărei civilizații. Impotriva ideii biblice a muncii-blestem, Iorga afirmă și dovedește că singura muncă creatoare e munca-prinos. Greșit, piramidele, de pildă, ne evocă nouă imaginea unor mulțimi frângându-se sub povara imenselor blocuri de piatră; mulțime, da, dar nu sângerând sub biciul vătafilor de sclavi, ci jertfindu-și bucuros întreaga-i vlagă pentru mărirea veșnică a zeului-Faraon. la Greci, deasemeni, „produsul muncii grecești, ceia ce vedem, ce admirăm de secole întregi, ceia ce face o parte esențială din patrimoniul umanității, modelele care ni stau înaintea ochilor și ni pare rău că nu ne putem întoarce înapoi, nu se datoresc unei munci silnice, nu sunt făcute supt teroare, cum omul de acolo nu este ademenit prin câștig“ [18]). Și aici avem a face cu o creațiune „care este *morală* și este *religioasă*“ [19]). Iar la Romani, înfăptuirile lor sunt „o operă de devotament cetățenesc, o operă de disciplină militară“ [20]), pentru a nu mai vorbi de Evul Mediu, vremea celei mai intense creațiuni, când operele de artă „erau făcute de oameni liberi și devotați, cari își consumau viața în voluptatea lucrului frumos [21]). Peste tot, adică, nu sclavul încovoindu-și spinarea sub amenințarea gârbaciului și nici chinul fără sfârșit al ființei urmărite de blestemul ancestral, ci „o complectă confundare sufletească a omului în ceia ce face și închinarea lucrului pe care l-a făcut la ceva care, nu numai că îl întrece pe dânsul singur, dar întrece, cu toată valoarea ei, umanitatea întreagă“ [22]).

Trecutul nu oferă însă numai o admirabilă lecție de muncă. Creatorii nu sunt indivizi singurateci, sihaștri făurindu-și versul în adânc de pădure sau pe culme de munte, gânditori iscodindu-și cugetul din înaltul turnurilor de fildeș. Ei sunt oameni ce aparțin unei societăți, dela care își primesc puterile și asupra căreia se revarsă rodul străduinței lor. Spre

18) *Suflet și lucru*, București, 1937, pp. 51—52.
19) *Ibid.*, p. 55.
20) *Ibid.*, p. 63.
21) *Ibid.*, p. 70.
22) *Ibid.*

www.dacoromanica.ro

această societate sunt îndreptate, mai presus de orice, gândurile acelui ce s'a deprins a străbate căile grăitoare ale trecutului.

Societatea, spre a fi viabilă și a putea asigura creațiunea marilor spirite, fiind ea însăși de multe ori una dintre cele mai grandioase creațiuni, trebuie să trăiască în anumite condițiuni absolut necesare, dintre care cea dintâi e potrivirea fondului cu forma. Fondul unei societăți, pentru Nicolae Iorga, nu poate fi decât sufletul colectiv al acelei societăți, forma fiind „manifestarea materială" [23]) a acestui suflet, instituțiile în care se realizează el. Ori, pentru ca o societate să-și poată pune în valoare toată energia cu care e înzestrată, trebuie ca forma să fie expresia perfectă a fondului sufletesc pe care-l îmbracă, să aibă în același timp mlădierea necesară pentru a urmări toate transformările unui fond în continuă evoluție și a se potrivi lor. Altminteri, o formă nepotrivită înăbușe fondul, îi stânjenește elanul creator, îi atrofiază energia vitală, dacă nu cumva acesta reușește să spargă forma străină, pornind pe calea necruțătoare a revoluțiilor.

Concluzia care i se impune istoricului e aceea că o societate trebuie să-și creeze singură formele de viață, nefiindu-i nimic mai dăunător decât împrumutul formelor străine. Atunci când recurgem la asemenea împrumuturi, „deoarece nu se poate transvasa cuprinsul omului dinăuntru, și deoarece forma, călătorind, nu duce cu dânsa decât elementele din care se alcătuiește, rezultatul este că avem a face cu însăși decadența formei, căci forma dacă se transmite fără a fi împrospătată, se vestejește. Este ca o plantă pe care o pune cineva fără pământul ei, este acel lucru misterios pe care nu-l putem fabrica în nici un laborator, care întreține viața înăuntru" [24]). Dealtminteri, chiar și acolo „unde forma a ieșit din desvoltarea societății", dacă nu e „întreținută cum trebuie prin activitatea sufletească", ea decade [25]).

---

23) *Fond și formă în căutarea adevărului istoric*, în *Generalități*, p. 231.

24) *Ibid.*, p. 233.

25) *Ibid.*

www.dacoromanica.ro

Pentru ca o societate să aibă formele cele mai prielnice desvoltării sale, îi va trebui, deci, pe lângă atenta evitare a oricărui împrumut nepotrivit cuprinsului său, o asemenea organizare încât să-i permită veşnica împrospătare a formei, continua ei adaptare la nevoile fondului. Ori, această veşnică creaţiune organică nu o cunosc decât societăţile libere, trăind în afară de tirania Statului şi a cui îl încarnează şi conduce. Regăsim, deci, şi pe această cale, libertatea ca una din condiţiile esenţiale ale oricărei mari civilizaţii.

Lumea spre care se îndreaptă totdeauna gândul lui Nicolae Iorga atunci când vrea să arate ce înţelege printr'o societate organic alcătuită e acea a Evului Mediu, lume pe care, dealtminteri, o socoate şi ca pe a celei mai bogate şi diverse creaţiuni. Iată-l, de pildă, explicând caracterul organic al societăţii medievale: „Organic, aceasta înseamnă că societăţile îşi aveau alcătuiri formate pe încetul, potrivit cu condiţiile lor de vieaţă şi cu tendinţile lor sufleteşti, alcătuiri la care generaţiile lucrează una după alta. Alcătuirile acestea aveau marele merit de a nu deveni niciodată nişte forme pur materiale, ci într'însele s'a păstrat, ca un miraculos radiu ascuns în materiile confuze din adâncul pământului, ceva din acea scăpărare a minţii, din acea pornire a inimii, de unde plecaseră“ [26]). Sau, în alt loc: „Nu este epocă din istoria omenirii în care înţelegerea puterii să fie mai grea decât aceasta, fiindcă iarăşi nu este una în care legăturile să fie mai multiple, mai deosebite şi mai elastice, ceea ce vine dela sine din necesităţile vieţii organice, şi, cu cât o epocă se sprijină mai mult pe necesităţile organismului, cu atât ea întrece pe celelalte, care ajung a-şi căuta sprijinul într'o simplă teorie sau într'o formă mai mult sau mai puţin uzată“ [27]).

In aceste două pasagii sunt implicate unele noţiuni asupra cărora merită să ne oprim o clipă, fiind esenţiale gândirii lui Nicolae Iorga, şi, deşi s'ar părea că aparţin mai curând sferei politicului, ele interesează în realitate şi cercetarea noastră privitoare la om şi la rosturile sale pământeşti.

26) *Sfaturi pe întunerec*, II, p. 278.
27) *Ibid.*, II, p. 256.

www.dacoromanica.ro

Cea dintâi e în legătură cu aversiunea acestui spirit îndrăgostit de tot ce e viață, adică concret, față de orice abstracțiune, față de orice teorie. „Nu există nimic mai atrăgător — ne spune el — și, în același timp, mai periculos decât teoria, decât „o singură" teorie, în care crede cineva și căreia este în stare să-i jertfească totul...

„...Dar numai sălbatecii sunt cei cari cred că au dreptul de a jertfi cine știe căror idoli, tot așa de cruzi ca și dânșii, pe înșiși părinții din cari s'au născut și dela cari, împreună cu creșterea, au căpătat în același timp și toate mijloacele pentru a se impune și a stăpâni în viață.

„...Nu dela teorie au plecat lucrurile, ci teoria nu este altceva decât ceea ce se desface, în mintea omenească a unui singur gânditor, din realitatea așa cum a văzut-o el și a putut-o înțelege. Nu este un lucru veșnic și un lucru neapărat: în capul chiar al aceluia care a iscodit această teorie, ea este supusă, supt înrâurirea lucrurilor din afară, la o necontenită prefacere.

„...Teoreticienii sunt uneori chiar înafară de viață. Ei pornesc dela anumite considerații abstracte și se mulțumesc cu dânsele. De jur împrejur viața se mișcă, fierbe, spumegă; ei rămân încleștați de ceva care nu este măcar o stâncă ieșită deasupra valurilor, ci numai o scândură desfăcută dintr'o cugetare mai întinsă și de care ei se prind cu îndărătnicia cui nu este în stare, prin mișcarea vitează a brațelor sale, să urmărească un alt punct de sprijin.

„Simplă, simplistă, mărginită, crudă, teoria poate nenoroci o societate întreagă, devenind astfel primejdia cea mare pentru sinceri și devotații ei credincioși" [28]).

Această adversitate a lui Nicolae Iorga față de orice teorie e lesne explicabilă în lumina gândirii sale. Căci, transpusă în domeniul realităților, ce alta va fi atare construcție a minții noastre, decât doar o formă, una din acele forme străine de cuprins, pentrucă nu izvorâtă din însăși funcționarea normală a unei societăți organic alcătuite?

---

28) *Ibid.*, II, pp. 217— 219.

www.dacoromanica.ro

Cel de al doilea punct din pasagiile citate, la care mă refeream, este acea frântură de frază în care se vorbește de „alcătuiri la care generațiile lucrează una după alta".

Intre paginile care fac din *O viață de om* una din cele mai frumoase cărți ce s'au scris în limba românească, există una în care se vorbește de „omul de'naintea ta, omul dela care vii și care, prin figuri pe care le-ai văzut, prin altele care n'au trecut niciodată înaintea ta, se înfundă în adâncul vremilor până se pierde în nesfârșirea lor: părinții, moșii, strămoșii, viața pe care ai fost chemat s'o duci mai departe.

„De la ei vine ceva mai scump decât toate moștenirile materiale, mai greu de purtat decât toate sarcinile, ceva care adesea trebuie înfruntat cu mai mult curaj desperat decât toate pericolele: felul lor de a fi, transmis, corectat, sintetisat cu mii și mii de experiențe, care ajunge până la tine, omul de azi. Ceva care abia poți să-l înfrânezi, dar să-l suprimi cu totul nu, căci *morții nu se dau morți*. Ceva care în ceasurile în care nu e nimeni viu care să-ți stea alături dă puterile pe care le păstrează partea aceia singură care continuă viața lor, ca s'o păstreze măcar cum a fost, dar și s'o înalțe și, pentru păcatele lor, s'o ispășească.

„Ei, înaintașii, dau aplecări, întorsături de spirit, îndemnuri și *putințe de fapte*" [29]).

Această pagină, adevărat pisc de pe care poți pătrunde adânc cu privirea în opera lui Iorga, ne poate lămuri și nouă fragmentul pe care-l aveam în vedere. *Morții cari nu se dau morți* nu-și fac simțită acțiunea lor numai în viața indivizilor. Ei reprezintă și în aceea a societății elementul de permanență. Ei fac posibilă, și necesară în acelaș timp, continuarea, dela o generație la alta, a aceleiași opere, în care stă însăși împlinirea misiunii acelei societăți. A încerca să creezi ceva cu totul diferit de înaintașii tăi ar însemna să-ți ieși din propriul suflet, adică să creezi doar o formă nepotrivită cu cuprinsul; a crea însă potrivit sufletului tău înseamnă tocmai a adăuga fapta ta acelei a înaintașilor.

---

29) *O viață de om, așa cum a fost*, I, pp. 3—4.

www.dacoromanica.ro

E lesne de observat că și pe această cale ajungem la interdicția importului de forme. Dar mai ajungem încă la ceva, și anume la recunoașterea că singurele câștiguri fecunde pentru o societate sunt acele dobândite din funcționarea normală a organismului social, care trebuie continuu îmbunătățit, dar nu distrus, pentru a pune în locu-i teoria elaborată la un anumit moment dat. Respectul pentru tot ce reprezintă ca muncă acumulată civilizația în mijlocul căreia trăim, înțelegerea mișcată a organismului viu și delicat în nesfârșita-i complexitate care e o societate, convingerea că cu puțină bunăvoință ne putem regăsi în tot ce ne-au lăsat strămoșii, pentrucă totul izvorăște din același suflet pe care ni l-au transmis și nouă, iată ce se adună în sufletul istoricului din atenta cercetare a trecutului și comparația cu lumea înconjurătoare.

Cred însă că se înțelege lesne că aceste constatări și sentimente nu-l pot duce pe Nicolae Iorga la forme de împietrire în conservatism. Aceasta ar însemna nu numai ignorarea istoriei, dar chiar negarea ei, căci ar presupune condamnarea a tot ce a adus nou fiece generație, adică ceea ce face posibilă însăși desfășurarea istorică. Există un fond sufletesc originar, ancestral, care se transmite din generație în generație și care dă tocmai caracterul de unitate istoriei unei societăți, și există reacțiunile, interpretările, am spune, ale fiecărei generații, și ceea ce adaugă nou fiecare generație, achizițiile transmisibile adaose de ea fondului comun. De aici acea posibilitate de continuă îmbogățire, acea impresie de varietate în unitate, de adaos și de deosebire, de organism și de desfășurare, într'un cuvânt de viață, pe care ți-o dă istoria unei societăți trăind în condițiunile firești unei desvoltări normale.

Am folosit într'adins până acum cuvântul destul de neprecis de societate; cred că a sosit momentul de a deslușì ce cuprins are el pentru Nicolae Iorga: mai înainte de orice acela de popor, rămânând, natural, ca dincolo de popoare să fiinţeze societatea acestora, omenirea. Dar unitatea de viață naturală, organică, este poporul. El e depozitarul acelei „energii pri-

www.dacoromanica.ro

mordiale", putând fi și adăogită în cursul drumului, și care stă la baza unei desvoltări istorice; înlăuntrul său se fixează acele trăsături sufletești permanente, care dau caracterul de unitate unui întreg ciclu evolutiv. „Popoarele ca atari, — cetim noi în *Două concepții istorice,* — creațiuni necesare, permanente și, într'un sens oarecare — dată fiind înrâurirea hotărîtoare a raselor aborigene, a celor dintâi născuți ai solului, fii mai mari ai pământului lor, — și eterne, acestea stau supt ochii istoricului" [30]). Dar, spre a nu se crede vreo clipă că poate fi vorba de entități ducându-și singuratece o viață pură de ori și ce amestec, el adaogă îndată: „Fiecare de sine și unul lucrând asupra celuilalt, dăruind, împrumutând, cucerind, supunându-se pe rând; într'o grandioasă luptă tăcută a păcii, pe care o sfarmă din când în când frământările sălbatece ale războaielor care, în anume momente, nu fac decât să grăbească soluția dramei ce s'a desfășurat până atunci în adâncimile culturale ori economice ale rivalităților fatale dintre neamurile ce întreține și înalță viața omenirii.

„Astfel *popor* are astăzi cu totul alt înțeles decât odinioară. El nu e curat, unitar, liniștit, sigur ca o stâncă de marmură albă în care nu pot pătrunde rădăcini și de pe care nici un vânt nu poate culege praful călător spre alte locuri, ci poporul, unitate firească, are viața lui organică, asemenea cu viața individualităților ce trăiesc în lume. El crește prin ce câștigă din afară, se curăță, se înnoește prin ce lasă din ființa sa într'o anume vreme, el moare și învie, îmbătrânește și se face tânăr în fiecare clipă. Dar ceia ce-i hotărăște puterea și valoarea în lume e acea energie proprie, elementară, care determină putința lui de a asimila, de a radia, și proporția în care părăsește elementele sale uzate" [31]).

Națiunile fiind adevăratele unități de viață istorică, cea dintâi datorie a cui face parte dintr'o națiune va fi aceea de a contribui cu întreaga-i putere spre a face ca acest factor esențial al creațiunii să se bucure de maximum de eficiență, astfel

30) *Generalități*, p. 89.
31) *Ibid.*

www.dacoromanica.ro

ca să-şi poată juca rolul ce-i revine, îmbogăţind cu realizările sale patrimoniul general al umanităţii. Condiţiunile de urmărit nu pot fi decât: realizarea unităţii şi independenţii neamului, acolo unde ele nu există, trăirea în cuprinsul Statului naţional, cultivarea limbii şi desvoltarea culturii naţionale, comuniunea cu trecutul şi întărirea în toţi câţi formează un popor a unui şir de sentimente morale, care singure fac posibilă viaţa oricărei alcătuiri omeneşti, având în frunte simţământul solidarităţii şi puterea de muncă până la sacrificiu în folosul patriei.

Dreptul unei naţiuni de a trăi laolaltă şi liber înlăuntrul hotarelor Statului său, — tocmai pentrucă naţiunea, instrument suprem al creaţiunii istorice, nu-şi realizează plenitudinea decât în stare de unitate şi mai ales de libertate, — îi apare lui Nicolae Iorga nu numai ca cel mai natural dintre drepturi, dar chiar îmbrăcând caracterul sacru al poruncilor Divinităţii. De aici glasul acela înfiorat, tonul profetic, sentimentul unui mare mister, pe care le întâlnim de câte ori, înaintea împlinirii unităţii neamului, pomenea de ceasul acela mare, în care a crezut mai neclintit poate decât oricare altul din fiii acestei ţări. Iată-l, de pildă, deslușind în zborurile lui Aurel Vlaicu prevestirea apropiatei liberări a ţinuturilor ardelenești: „Şi, când l-au văzut acolo, tăind undele văzduhului luminos, frângând împotrivirile vântului, întrecând negurile, neamul lui întreg, toţi acei iobagi de ieri, setoşi de libertate, de lumină, de neatârnare, i s'au închinat, nu numai ca unui fiu iubit mai isteţ şi mai viteaz decât ceilalţi, ci ca unui vestitor, ca unui simbol. Când în vâjîitul lor nerăbdător porneau aripile, când pasărea de oţel se cumpănia singură sus de-asupra pământului, când se frământa cu puterile cereşti şi le răpunea planând liniştit vulturește, li se părea că zăresc în viitor o altă minune: urmaşii lor, seminţia lor desfăcându-se de sub stăpânirea vechilor puteri, înfruntând vrăjmăşiile din urmă, zburând tot mai sus peste dânsele şi odihnindu-se în lumina apoteosei victorioase“ [32]). Sau, iată-l, călăuzit de acel sentiment quasi-religios al libertăţii neamului, îndrăznind să compare însăşi învierea Mântuitorului, cu acea pe

32) *Oameni cari au fost*, II, p. 71.

www.dacoromanica.ro

care o simția el apropiată, de Paștele lui 1915, când nădăjduia în intrarea noastră în războiul pentru liberarea Ardealului: „Am suferit, Doamne, și noi așa de mult, tot neamul acesta muncitor și credincios, blând și răbduriu peste samă! O, cât am suferit și dela cine nu?! Creștin și păgân și-au pătat mânile în sângele nostru, cari niciodată n'am pornit noi cei dintâiu cu price împotriva nimănuia. Pe cruce ne-au văzut toate neamurile și cine a vrut a bătut piroane în mânile și picioarele noastre. Și în zădar am cerut și noi să treacă de la noi paharele acestea..." [33]). Iar într'alt articol, scris în aceleași zile: „Și acuma înțelegem mai bine cu toții slujba săptămânii de jale. Sângele picură și din vinele noastre când Dumnezeu stă întins pe cruce, în giulgiu, și morții noștri se înfășură, și plângem și noi împreună cu mironosițele.

„Și, ca și Apostolii, și noi așteptăm Invierea Dreptății noastre" [34]).

Realizarea Statului propriu rămâne astfel o datorie dela care nu se poate abate nici un popor. „Statul duce mai departe însușirile poporului, coordonând și conducând silințile pentru a-l face să înainteze, dar el nu se cade să se îndepărteze dela însușirile poporului din care și pentru care este creat, și el e dator să rămână credincios acestor însușiri deosebitoare, să se ferească de a întrece posibilitățile care se găsesc în acest popor... *Statul e astfel un lucru organic.* El iese dintr'o viață națională și se hrănește necontenit din această viață, având atâta putere câtă vine de acolo" [35]).

Dacă un Stat se îndepărtează sau nu „dela însușirile poporului din care și pentru care este creat", singura cale de recunoaștere stă în potrivirea sau nepotrivirea nouilor creațiuni cu ceea ce a dat în trecut sufletul aceluiași popor, adică recurgerea continuă la verificarea prin tradiție. De aici unul din rosturile esențiale ale cunoașterii trecutului, precum și datoria păstrării urmelor acestuia, între altele și ca martori ai propriului suflet în feluritele lui manifestări anterioare. Greșit

33) *Sfaturi și învățături pentru ostașii României*, București, 1916, pp. 27—28.

34) *Ibid.*, p. 25.

www.dacoromanica.ro

s'ar crede că tradiția este o piedică în calea progresului, că ea ar face să încremenească orice avânt creator. In realitate, ne spune Nicolae Iorga, „valorile de moștenire se păstrează, dar ele nu închid drumul câștigurilor și schimburilor viitoare, cum ele însele nu sânt elemente care să fie capabile de a fi modificate. In condițiile actuale ale vieții este tot ceia ce trebuie pentru adaptarea celor moștenite, și greșeala cea mare care se face în respingerea tradiției este aceasta: întâiu nu se recunoaște că *orice tradiție este adaptabilă*. Dacă tradiția ar cuprinde elemente care nu sânt luate din viață, atunci s'ar putea înlătura foarte repede, dar *acestea sânt tocmai elemente luate din viață și verificate prin viață*" [36]). Astfel, „tradiție și înoire nu sânt două lucruri deosebite, ci același lucru în momente deosebite și în condiții care nu se aseamănă. A voi să lovești în tradiție înseamnă a condamna la slăbiciune, la nesiguranță, de multe ori la incapacitatea de desvoltare, la căderea înaintea oricării lovituri protivnice tocmai lucrul nou care se ivește, pentru că el nu poate să-și capete puterea capabilă de rezistență decât în tot ceia ce s'a acumulat tocmai pentru a se produce" [37]).

Comuniunea cu trecutul, cu acei „morți cari nu se dau morți", nu dă numai mijlocul de a ne verifica propriile încercări. Fiind o cale de cunoaștere a propriei făpturi, ea este totodată și un izvor de energie, un continuu imbold spre faptă. De aceea, — cetim noi într'unul din acele *Sfaturi pe întunerec*, — „mândria și puterea morală a unei nații nu stă atâta în elementele materiale de care dispune și care s'ar putea chiar să nu împiedece căderea unei societăți decăzute, cum s'a întâmplat adeseori în istorie cu prăbușirea multor țanțoșe ghiftuiri de nuanță cartaginesă, cât în legătura sufletească dintre membrii actuali ai nației și, peste vremea lor, dintre aceștia și înaintașii cari lasă o moștenire din care partea cea mai bună trebuie păstrată cu cea mai mare îngrijire, vii și morți fiind laolaltă în adăugirea aceluiași tezaur" [38]). Iar în altă conferință din aceiași

35) *Sfaturi pe întunerec*, I, p. 214.
36) *Tradiție și inovație în artă*, Vălenii-de-Munte, 1937, p. 10.
37) *Ibid.*, p. 11.
38) *Sfaturi pe întunerec*, I, p. 205.

www.dacoromanica.ro

serie, găsim aceste rânduri: „...între priveliștile pe care le pot înfățișa, ca o învățătură pentru viitor, grupările politice omenești, nu este niciuna mai frumoasă decât aceea a rânduirilor de oameni cari nu s'au sângerat smulgându-se dintr'un trecut, care e și el o faptă a nației, ci cari, respectând și rosturile cele mai îmbătrânite... mână necontenit sânge proaspăt, ieșit din concepții bine mistuite, în acele vine ale existenței istorice pe care nu le taie prin brutale intrusiuni, ci le feresc prin însuși ritmul puternic al vieții de a se calcifica, precum fac organismele, care nu restituie nimic din ceea ce necontenit au îngrămădit în ele" [39]). In aceste condițiuni, istoricul, acel deprins să vadă mai limpede în trecut, vede adăogându-se misiunii sale de cercetător al adevărului o adevărată îndatorire socială. „Noi suntem — afirma Iorga acceptând această sarcină — acei cari, prin cercetarea urmelor trecutului nostru, ajungem mai drept decât alții la sufletul acela din trecut și, de câte ori îl găsim, sântem datori să-l lămurim și altora... Aceasta e datoria noastră și tributul pe care-l putem aduce: să dăm îndreptările tradiționale de care simțim că societatea de azi are nevoie" [40]).

Comuniunea cu trecutul va fi și mijlocul cel mai fericit pentru desvoltarea la maximum a acelui „chiag" fără de care nu poate dura nici o societate și care e solidaritatea. Cercetarea trecutului învederează cum singure societățile ale căror membri au simțit în suflete puternică legătura cu lumea căreia îi aparțineau, cari erau capabili să se supună unei discipline liber consimțite, cari puteau să-și sacrifice energia, să-și pună munca întreagă în folosul semenilor lor, numai acele societăți formate din asemenea oameni au putut crește și rodi în faptă bogată. Celelalte, în care omul nu și-a văzut decât de grijile și nevoile lui, dacă nu de plăcerile și desfătările sale, chiar și de reușea acesta să se înalțe până la impresionante ideale estetice sau la o largă cunoaștere, acele societăți nu au putut decât să se sfarme și să piară în nevolnicie. Istoricul transmite astfel moralistului imperativul categoric al solidarității. „Ea înseam-

39) *Ibid.*, I, pp. 219—220.

40) *Rolul tradiției în creșterea femeilor la Români*, Vălenii-de-Munte, 1912, pp. 9—10.

www.dacoromanica.ro

nă mai întâiu recunoașterea necesității unor scopuri cărora oricine trebuie să li închine credința și munca sa, gata să înfrunte orice primejdii și să primească asupră-și orice suferință" [41]). Acea muncă pe care am întâlnit-o la începutul cercetării noastre ca pe una din învățăturile și imboldurile istoriei, capătă acum un scop bine definit și totodată un mijloc sigur de verificare a valorii sale. Munca va fi expresia vie a legăturii omului cu societatea și ea va fi cu atât mai de preț cu cât din ea societatea va putea trage un mai mare folos. Recunoștința cea mai caldă nu va merge, deci, spre acel ce a dat versul cel mai meșteșugit sau icoana cu îmbinarea de colori cea mai neobișnuită, ci spre acel care cu versul sau cu pânza lui a reușit să-l facă, pe cine privește sau ascultă, mai bun, mai înțelegător, mai tare sufletește, într'un cuvânt mai folositor societății. Și nu e om căruia să nu-i stea în putere nici o faptă spre binele semenilor lui, de aceea nimeni nu poate fi deslegat de împlinirea datoriei sale. „Fiecare, — spunea Iorga cândva vorbind despre *Optimismul moral*, — fiecare... are de făcut un singur lucru: datoria lui, datoria lui întreagă, orice s'ar alege de dânsul după ce și-a făcut datoria, pentrucă nu interesează acel care-și face datoria, ci interesează datoria care s'a făcut.

„Acest lucru, așa de dulce și de greu, care este datoria..." [42]).

Dar datoria înțeleasă astfel, „orice s'ar alege" de cel ce și-o îndeplinește, merită numele ei adevărat, acel de eroism. Felurit după numeroasele chipuri în care te poți jertfi patriei, iată, de pildă, o evocare a eroismului celor ce-au întregit hotarele țării: „Eroi, săracii lăsați fără pâne la vatră, eroi cei ce au răbdat și au plâns, au așteptat și au sperat, eroi cei ce au crezut în minunea care și prin rugăciunile lor s'a căpătat. Eroism a fost acela al medicilor cari și-au dat ultima suflare lângă agonia răniților, al femeilor, și cu numele cele mai mari, care fără scârbă s'au aplecat asupra tuturor mizeriilor umane și și-au pus tinerețea și frumusețea lor prinos pentru pământul nă-

41) *Sfaturi pe întunerec*, I, p. 195.
42) *Ibid.*, I, p. 53.

www.dacoromanica.ro

vălit al nașterii lor, eroism acela al sătencelor, „mironosițele femei", cum le-a spus unul din cei mai de frunte poeți ai noștri, care au înfrânt suspinele lor la patul celui stropit de sânge și au aprins în sătuțul lor lumânări, ca pentru cel veșnic pierdut; eroism al tuturor, al celor cari s'au împărtășit de marea hărăzire de dureri pentru nație, și mai mare eroism al celor nevăzuți, iar cel mai mare: al acelora care nici n'au știut ce lucru sublim au făcut în ceasul supremei lor suferințe" [43]).

Floare supremă a desfășurării istorice, eroismul, întruparea cea mai înaltă a solidarității naționale, este și chezășia cea mai sigură a viitorului unui neam.

Totul în serviciul nației și prin aceasta într'acel al umanității, este porunca pe care o deslușește Nicolae Iorga în paginele istoriei. Societatea și omul trebuiesc reformate astfel ca cea dintâi să permită energiei sufletești pe care o reprezintă un popor să se realizeze în formele cele mai înalte, iar cel din urmă să nu știe alt folos decât acel al neamului din care face parte. Acesta este programul de lucru care se impune lui Nicolae Iorga încă din anii primei sale tinereți. El îi apare ca datoria sa de istoric, ca datoria sa de profesor și, mai înainte de orice, ca datoria sa de om. Căci nimeni și nimic din ce aparține nației noastre nu e străin nici unuia din noi. Doar nu degeaba relua și întregea el cuvintele lui Antim Ivireanul, spunând că „nu numai un Mitropolit, dar și fiecare din noi „are treabă cu toți oamenii din Țara Românească", și până la cel din urmă, în măsura mărimii lui trupești și sufletești, și „de gâtul fiecăruia spânzură", mai mult sau mai puțin, sufletele tuturora" [44]).

Va porni, deci, să arate nației sale nevoia legăturii cu strămoșii, s'o facă să se cunoască în trecutul ei milenar și în întreaga-i întindere, înlăuntrul și în afara hotarelor de atunci, să se regăsească în acele ostensorii ale sufletului național care sunt limba și cultura neamului; s'o deprindă cu nevoia creațiunilor organice și cu gândul inanității oricărui împrumut de for-

43) *Ibid.*, I, p. 64.
44) *Ibid.*, II, p. 158.

www.dacoromanica.ro

mă străină, s'o îndemne fără osteneală spre marile virtuți ale popoarelor, — munca, solidaritatea, eroismul, — și mai ales să-i dea toată acea încredere în puterea și dreptatea sa, care singură face posibilă apoteoza tuturor triumfurilor. Iar în zare, în zarea anilor, se arăta splendida imagine a acelui Stat românesc cuprinzând pe toți fiii patriei, mare și întins în țarini mănoase, dar rodnic mai ales în suflete tari, din a căror bogată revărsare să se nască o nouă și iarăși mare istorie românească.

In ochi cu această țară a tuturor visurilor, nici un drum nu i se va părea prea lung, nici un hrisov prea încărcat de praf, nici un prag prea tocit pentru a merita să fie trecut și mai ales nici o vorbă de învățătură prea umilă spre a fi spusă. In bibliografia aceea inumană, de zeci de mii de titluri, totul capătă astfel un înțeles. Călătoriilor din țară în țară și din arhivă în arhivă pentru a găsi urmele trecutului românesc le corespunde colindarea din sat în sat și din mânăstire în mânăstire în cuprinsul pământului românesc, pentru a găsi neamul de azi după acel de ieri; *Sate și mânăstiri din România* sau *Neamul Românesc în Ardeal și Ungaria* se așează astfel dela sine alături de volumele adaose colecției Hurmuzaki sau de seria de *Studii și Documente*, după cum *Istoria literaturii românești* își ia locul lângă *Scrisori de Domni* sau Istoria Bisericii ori acea a Comerțului. Orice prilej va fi folosit pentru ca istoricul să tălmăcească semnificația trecutului și învățătura care se desface din el pentru prezent și viitor, într'atât că o bună parte din opera lui Nicolae Iorga are acel caracter „ocazional", în bunul sens al cuvântului, acel în care Goethe cerea ca orice poezie să fie o poezie ocazională. Și mai ales va evoca el marile figuri ale neamului, acele care-i încarnează marile virtuți, sau acele care au despicat cu fapta lor, chiar dacă nu destul de lămurită pentru ei înșiși, drumurile viitorului către care era dator să meargă: un Ștefan cel Mare, care, „pentru partea cavalerească a ființei sale, pentru care mai ales se prețuiau atunci oamenii, a primit laude mari și dela Papi și dela scriitori deprinși a imita frasele marilor Romani, cari însă aveau și fapte de aceeași valoare, dar pentru partea cealaltă, pentru jertfirea a ceea ce personal i-ar fi adus și o mai mare glorie, numai să

www.dacoromanica.ro

nu i se vatăme țara, pentru aceasta bătrânul răzeș supt căciulă de ostaș n'a căpătat decât recunoștința nemuritoare a neamului său, care, neputându-l sfinți în biserică, l-a înălțat cu mult peste ființa omenească în necontenita, spornica poezie a legendei" [45]); un Mihai Viteazul, care, „la 1601, s'a coborît trupește în pământul de acolo ca să iea stăpânire asupra lui și al cărui cap odihnește la noi, pentru ca gândul care a fost înlăuntru să rămâie singurul gând capabil de a porni faptele noastre" [46]). Iar când va întâlni în drumul său și renegați, — un Iliaș Rareș, un Mihnea Turcitul, — el nu-i va ocoli, ci-i va biciui spre învățătura neamului, fără să se uite însă a însemna, cu un răsuflet de ușurare, reacțiunea mediului, soarta care i-a așteptat: „Popoarele nouă, fără tradiții și fără teritoriu, conclude el, acelea pot da elemente umane indiferente oricărei culturi. Ele pot ceda oricui, se pot împăca ușor cu oricine, pot servi oricărei cauze prin elementele pe cari soarta le osebește din ele. Popoarele vechi, popoarele înrădăcinate, popoarele tradiționaliste, *nu*. In legătura lor cu pământul, în legătura cu trecutul, în legătura lor dintre sine, în hotărîta opoziție față de orice contaminare străină stă și secretul conservării lor și singurul mijloc prin care ele pot fi folositoare umanității.

„O arată soarta tuturor propagandelor religioase, culturale, politice dela noi: vechiul fond tradiționalist le-a înghițit. O arată și soarta tuturor acelor cari părăsesc drumul drept al neamului lor: la un popor pe care succesul nu l-a uimit niciodată și trufia nu l-a înspăimântat, ei se înecă în disprețul public, servind altora ca un exemplu" [47]).

Dar activitatea lui trece dincolo de această operă de interpret al trecutului pentru pregătirea viitorului. Ea se află peste tot unde se poate rosti o vorbă sau scrie un rând pentru formarea acelui creator al României viitoare; întemeiază ziare și reviste, pentru intelectuali, pentru țărani, merge până la al-

45) *Ibid.*, II, p. 41.

46) *Pentru întregirea Neamului*, București, 1925, p. 65.

47) *Renegații în trecutul țărilor noastre și al neamului românesc*, An. Acad. Rom., *Memoriile Secțiunii Istorice*, S. II, t. XXXVI, p. 806.

www.dacoromanica.ro

cătuirea unei cărți de cetire pentru meseriași sau a unei cărțulii de maxime adunate din marii moraliști și tipărită în vremea războiului trecut, cu numele sùggestiv: *Pentru a fi mai tari în ceasul de față*. Nu cred să fi fost obscură foaie de provincie care să-i ceară un articol, sau umilă asociație, o conferință, fără să le fi căpătat, nefiind suflet atât de lipsit de însemnătate să nu merite a-i sacrifica un ceas din viața ta. Intr'atât, că va putea spune, ajuns în pragul bătrâneții: „eu am trăit ca să înviez sufletul omenesc, chiar atunci când nu era într'însul izvorul de viață“ [48]).

In această lumină trebuie înțeleasă și acea luptă pornită împotriva întregii noastre vieți intelectuale la sfârșitul veacului trecut, ca și lupta politică pentru reformarea Statului și adaptarea lui la fondul reprezentat de sufletul poporului creator de Stat, lupta literară dela *Semănătorúl*, pentru o literatură de cuprins moral și inspirându-se dela aceleași realități naționale, sau acea judecată continuă a sutelor de „oameni cari au fost“, pentru învățătura acelor cari rămâneau. Dealtminteri nu e un mare merit că vedem noi azi acest lucru. Nicolae Iorga a spus-o răspicat din 1911, în discursul său de intrare la Academie, amintind de rezervele lui Xenopol, care-l primea, față de activitatea sa „în domeniul literar și politic“: „țin din parte-mi să afirm și cu acest prilej că între una și alta nu e nicio deosebire de principiu și de tendințe, și nestrămutata mea credință este că într'o soçietate încă nefixată și căzută prea repede din ușorul entuziasm al începuturilor în căutarea pătimașă a mulțumirilor materiale ale vieții, istoricul e dator a fi un amintitor neobosit al tradiției naționale, un mărturisitor al unității neamului peste hotare politice și de clase, un predicator al solidarității de rasă și un descoperitor de ideale, spre care cel dintâi trebuie să meargă, dând tineretului ce vine după noi exemplul“ [49]).

In opera lui Nicolae Iorga e periculos totdeauna să desparți anumite epoce, căci aproape totul se află în germene încă

48) *Sfaturi pe întunerec*, I, p. 13.
49) In *Generalități*, p. 98.

www.dacoromanica.ro

în scrierile primilor săi ani de activitate publică. Putem remarca însă că, deși după împlinirea nădejdilor naționale opera sa de „bătrân prin experiență al nației sale" — cum îl numește el pe istoric în același discurs de recepțiune [50]) — nu încetează o clipă, totuși pe planul întâiu ne întâmpină alte preocupări, privirile sale se îndreaptă tot mai stăruitor, dincolo de națiie, spre umanitatea întreagă. Putem nota cu acest prilej — căci nu socot să lipsească orice legătură — că e și epoca marilor sale sinteze de istorie universală.

Se deslușește în activitatea ultimelor două decenii o adevărată critică a societății moderne, care ar merita o cercetare specială, dar pe care nu pot să nu o amintesc aici măcar în treacăt.

Nu voi stărui asupra criticei făcute uneia sau alteia din mișcările care au înjosit vremea noastră. Pasagii ca acel ce urmează arată suficient trista distanță dintre naționalismul lui Iorga și nouile naționalisme. „Pentru unii dintre aprinșii apărători ai ei de astăzi, adevărați energumeni, gata de toate loviturile, nedreptățile și cruzimile, în credința că în ființa lor etnică se găsește ceva cu totul excepțional și misterios, care li dă dreptul de a amenința, de a porunci, de a stăpâni, de a exploata, de a desnaționaliza și de a distruge, ideia națională a ajuns să fie un monstru" [51]). Sau iată, clar exprimată, poziția lui față de ideia de rasă: „Se vorbește mult de rasă și de rasism în epoca noastră; o anumită politică o cere. De fapt nu există o rasă cristalizată odată pentru totdeauna, și care să trebuiască a fi ferită de infiltrații, ce s'ar putea împiedeca... Din profunzimile istoriei, din adâncul întunecos în care s'a născut o speță umană supusă cerințelor mediului natural, răsare un mic grup, care pe măsură ce înaintează, se „contaminează" în atingere cu toți învinșii. Antropologia, cu constatările ei absolute, este cel mai mare dușman al rigidelor concepții rasiale" [52]). Sau, în sfârșit, acea privire asupra întregii desfășu-

50) *Ibid.*, p. 97.

51) *Sfaturi pe întunerec*, II, p. 328.

52) *Permanențele istoriei*, în *Generalități*, p. 248.

www.dacoromanica.ro

rări istorice, arătând pericolul oricărei dictaturi şi al oricării tiranii a Statului şi concluzând: „Statul nu creiază, ci întrebuinţează, coordonează, conduce. Pentru aceasta el trebuie să aibă puteri în afară de dânsul, care se găsesc firește în societatea însăşi. Iar societatea nu le poate desvolta decât în deplinătatea libertăţii de gândire şi de expresie.

„Societatea, în întregimea ei, se menţine peste toate nenorocirile. Individul însuşi, contra căruia, afară de cazuri întâmplătoare, nu se pot întrebuinţa mijloacele care duc la înfrângerea şi silesc la supunerea Statului, este invincibil în fundul conştiinţei sale. Statul poate fi expus la orice încălcare, cum poate ajunge la orice abdicare. Pentru a-l reface după cele mai grozave crize, el nu are resurse în el însuşi, ci resursele acestea nu pot să-i vină decât din izvoarele pe care le-am arătat.

„Ele se cer deci, nu împiedecate, ci cultivate şi cruţate. Iar aceasta nu se poate face decât prin acţiunea unei morale care nu se decretează de nicăiri, ci izvorăşte din viaţa însăşi a unei societăţi sănătoase“ [53]).

Dar, până la urmă, acestea nu sunt decât consecinţe. Cauza adevărată a răului de care sufere lumea modernă este — ne-o spune Nicolae Iorga — „ieşirea din Evul Mediu“ [54]). După cum am mai avut prilejul să vedem, Evul Mediu a fost epoca în care s'a trăit mai organic, în care sentimentul de solidaritate umană a fost mai desvoltat, în care iniţiativa individului a fost mai largă şi în care societatea, tocmai prin larga iniţiativă lăsată individului, care nu se simţea însă un izolat, a creat cel mai intens şi mai felurit. Vremurile moderne, în schimb, în locul iniţiativei particulare şi a libertăţilor locale ale Evului Mediu, au adus tirania Statului, invadând întreg câmpul de activitate al societăţii şi până şi regiunile vieţii interioare; în locul organismului sănătos, care-şi elaborează singur formele ce i se potrivesc, au venit formele, care se impun aceleaşi oricărui conţinut; în locul oamenilor feluriţi, legaţi de

53) *Individualism şi solidarism în desvoltarea istoriei*, în *Generalităţi*, p. 324.

54) *Sfaturi pe întunerec*, II, p. 277.

www.dacoromanica.ro

locul și de îndeletnicirea lor, a apărut omul abstract, creat pentru serviciul unui Stat în care locul sufletului l-au luat nesfârșitele forme ale unei biurocrații tot mai complicate. In această societate atomizată, lipsită de sentimentul solidarității, lipsită de comuniunea cu trecutul, individul, rămas singur, va crede că propria-i îndestulare scuză orice. Lipsa tradiției și a sentimentului desvoltărilor organice permit în orice clipă punerea în primejdie a tuturor achizițiilor unor lungi veacuri de străduințe; lipsa unor idealuri care să depășească propria ființă transformă orice muncă în chin și stăvilește avânturile creatoare; lipsa sentimentului religios și, în general, decăderea simțului moral îndreaptă pe om spre singurele bucurii materiale. Dacă adăogăm efectele sufletești ale diviziunii muncii duse până la ultimele ei limite și secătuirea simțului frumosului prin producția în serie a vremurilor noastre, avem întreg tabloul condițiunii actuale a omului. Trăsăturile lui se găsesc răspândite peste tot în opera lui Iorga, dar poate că nicăieri răul nu e diagnosticat în linii mai ferme ca în cele două conferințe intitulate *O civilizație de zădărnicie și risipă* și *Când se va face ziuă?*, din care desprindem câte un fragment:

„Aruncat încă din cei dintâiu ani în haosul fără nume al unei vieți de urlete și vuiete, de lumini care orbesc, în aierul viciat de fumurile mașinilor și înegrit de ploaia pulberii de cărbuni, bietul om modern, al cărui sălaș e într'un colț de block-house, expus la toate sgomotele unei împrejurimi neorânduite și veșnic schimbătoare, e mânat către o muncă de stoarcere, dela care caută un refugiu în plăcerea care mușcă mai mult din nervii lui bolnavi.

„De fapt, cu toate legăturile aparente, acest mucenic al unei civilizații absurde e singur..." [55]).

Iar în *Când se va face ziuă?*, cetim: „E noapte, de sigur, o noapte adâncă a omenirii. Prin ea trec, ca singură lumină, danțurile șrapnelelor, și ea se luminează numai de jăratecul focurilor de uri, de noile aprinderi actuale care pregătesc poate pălălăile distrugătoare de mâne. In mijlocul ei se târăsc josnice

55) *Ibid.*, I, pp. 423—424.

www.dacoromanica.ro

interese egoiste de ordine pur materială, șerpii veninoși ai afacerilor, singure legături, veșnic schimbătoare, între oameni, și, astfel, la biurourile noastre de speculă, oficială și neoficială, la băncile de Stat și la bursele negre vorbim, cântărim, chibzuim, contingentăm și transferăm, speculând pânea, care se aruncă în mare în fața milioanelor care mor de foame, îndată ce se constată că se pierde singurul preț remunerator. Iar în lumea de peste materialitatea trupurilor noastre, menite la urmă unei hidoase desfaceri, învie toată demonologia, toate viziunile bolnave și tulburile năzăriri ale epocelor când știam așa de puțin și ne simțiam laolaltă, morți și vii, oameni de pe pământ și sfinți din raiuri, arătându-ne unii altora și vorbindu-ne, înrâurindu-ne intr'o lume copleșită de minuni" [56]).

Totuși, dacă ne-am despărți de Nicolae Iorga cu această imagine dezolantă în ochi, ar însemna că nu ne-am apropiat încă de esența gândirii lui de moralist. Iorga nu e desgustat de om, nu-i caută cu voluptate scăderile, nu are bucuria amară a prevestitorilor de catastrofe. Dacă totul i s'ar fi părut pierdut, dacă nici o putință de îndreptare nu i-ar mai fi apărut, acele pagini însești ar fi rămas nescrise. Mândria luptătorului nu l-ar fi răbdat să le scrie. Dacă arată primejdia e că, oricât de gravă, el socoate că încă poate fi ocolită. Căci Nicolae Iorga, pe deasupra oricăror întrebări chinuitoare, oricăror grele îngrijorări, nu și-a pierdut nicicând încrederea în om, nu a desperat niciodată. Optimismul său vine din însuși chipul cum înțelege el desfășurarea istorică și rolul ținut de om înlăuntrul ei. Istoria nu e un simplu joc de forțe oarbe. Ea se desfășoară urmărind în calea-i împlinirea unor idealuri de dreptate. Ideia o regăsim adesea sub condeiul lui Iorga, fie atunci când spune că „oricâte clipe ar avea nedreptatea, dreptatea are o veșnicie" [57]), fie când amintește că „națiile umblă pe căile lor către dreptatea care, orice ar fi, li se cuvine" [58]), sau că „peste acele

56) *Ibid.*, I, p. 320.
57) *Pentru întregirea Neamului*, p. 89.
58) *Oameni cari au fost*, II, p. 115.

www.dacoromanica.ro

nimicuri care sunt veacurile, pline de silințele și durerile noastre, merge spre un scop neclintit cineva neasemănat mai mare și mai puternic decât toți oamenii cari au trecut pe pământ: Dreptatea!" [59]). Universul uman este, deci, o lume de dreptate, și într'o lume de dreptate orice îndreptare e posibilă. Posibilă, natural, cu o singură condiție: ca omul să voiască îndreptarea. Ce trebuie să facem pentru a o obține? Răspunsul l-a dat Nicolae Iorga: „Este un singur loc în care această soluție se poate căuta, fiindcă numai acolo este succesul asigurat, cel mai nobil succes și asigurat în chipul cel mai desăvârșit: în sufletul nostru însuși. In sufletul nostru creator, din care pleacă încrederea în muncă, prin care toate cele rele se pot face bune, precum prin stricăciunea acestui suflet, prin lipsa de hotărîre, prin lipsa de solidaritate s'a ajuns acolo unde suntem acuma" [60]).

Va trebui, deci, o nouă educare a noastră a tuturora, care nu va însemna altceva decât regăsirea vechilor noastre ființe, a morților ce n'au putut muri cu totul în noi. Recăpătând bucuria muncii și simțământul creațiunii organice; regăsind, dincolo de legi și de forme, omul individual și îndrăznind „a scoate pe om așa cum este înaintea altui om așa cum este și el" [61]); intrând iar în comuniunea tainică cu trecutul și în solidaritatea generoasă cu prezentul, alcătuirea lumii noui, mai drepte și mai bune, va veni dela sine, nu va putea să nu vină. Pe lume totul e suflet și la acesta trebuie să ajungem pentru ca fapta noastră să aibă însemnătate. Dar de el nu se cade să desperăm niciodată, căci în adâncurile sale rămân veșnic, sub orice aparențe înșelătoare, adevărate comori nebănuite. Pe acestea trebuie să le aducem la suprafață: aceasta este datoria supremă, de care nimeni nu are dreptul de a se desinteresa. Iar până atunci, trebuie să credem, așa cum a știut să creadă Nicolae Iorga:

„Noi când facem un lucru, noi, cărturarii, când scriem în cărți și cărțile se așează în biblioteci, ni-am plătit datoria; poporul are însă, ca bătrânul Miloș al Serbiei, comoara amintirilor

59) *Ibid.*, II, p. 202.
60) *Sfaturi pe întunerec*, I, p. 60.
61) *Ibid.*, I, p. 328.

www.dacoromanica.ro

sale în suflet. Neglijează-l, despreţueşte-l, aruncă-l în sărăcie, nu ţine seamă de dânsul; vine o vreme când, totuşi, la el trebue să te adresezi, fiindcă ei, la un loc, sânt cei mulţi, sânt cei curaţi, sânt cei tari, cei meniţi biruinţelor; sânt acei cari sprijină pe umerii lor Statul şi poartă înaintea tuturora steagul de luptă. Şi atunci, rămânem uimiţi, fericit uimiţi, când vedem cu cât mai mult plăteşte muta tradiţie, gata de a se preface în fapte, din inima lor, faţă de gălăgioasa modă, incapabilă de fapte şi muncă, din vorbele şi cărţile noastre.

„Nu cred în cărţi, nu cred în cei cari le scriu, nu cred în alcătuirile de vorbe ale nimănui. Cred în cei mari şi tăcuţi, în aceia al căror suflet cuprinde tot cât am suferit, tot cât am luptat, tot ceia ce avem dreptul să smulgem prin luptă. In *ei*, cred“ [62]).

Şi ei nu l'au înşelat, căci ei nu înşeală niciodată.

M. BERZA

62) *Pentru întregirea Neamului*, p. 81.

www.dacoromanica.ro

ARGEȘUL DIN VALAHIA ȘI ARGEȘUL DIN ARMENIA

sau

ISPRĂVILE OMONIMIEI [1])

Mi-aduc aminte că am fost, acum vreo cincisprezece ani, martorul unui spectacol hazliu pentru un om de studii. Era la Istambul, într'un moment când tânăra Republică turcească își căuta în trecutu-i, de altfel foarte bogat, titlurile de noblețe. Marota zilei era filologia. Gazi-ul, miniștrii, deputații, oamenii de afaceri, învățații și oamenii simpli, — toată lumea se ocupa de ea. Dimineața, de cum eșeai în stradă se apropia cineva de tine cu un surâs plin de înțeles: Cunoașteți *der des der?* Desigur că nu, și atunci lăsai să ți se demonstreze cu gravitate că Atena fusese la început un lagăr turcesc. Gândiți-vă numai: *Athènai = At-hanè,* care vrea să zică — cu voia d-voastră — „grajd de cai". Grecii — ah, Grecii aceștia! — au făcut de atunci ceva mai frumos dintr'însa. Dar faptul rămâne, masiv și brutal. Politețea te silea să admiri, și apoi treceai mai departe.

Eram acolo în plin delir științific, când un librar dela Paris ne trimise, pentru dare de seamă, impunătoarea lucrare a lui Tafrali [2]) asupra monumentelor bizantine dela Curtea de Argeș. Erudiția nu putea să se împodobească cu mai multă

---

1) Comunicare făcută la Institutul de Studii Balcanice, la 20 Martie 1946.

2) Cf. O. Tafrali, *Monuments byzantins de Curtea de Argès,* Paris, Geuthner, 1931, XXXI — 312 pagini, plus un atlas de 16 pagini și 158 planșe, dintre cari 12 în culori.

www.dacoromanica.ro

strălucire. Una dintre cele mai frumoase imprimerii din Franța se întrecuse pe sine însăși pentru a prezenta cu măreție, unui larg public, acest Saint-Denis românesc. Ochii rămâneau fermecați, însă spiritul fu curând neliniștit.

Un șovinism blajin intervine pe ici, pe colo, tinzând încetișor să îmbătrânească faptele și oamenii. In frumoasa carte [3]) lectorul intrigat citi pentru prima oară următoarele:

„S'a crezut că acest document — o scrisoare a papei Grigorie al IX-lea (1227—1241) — conține cea mai veche mențiune cu privire la episcopatele Românilor din regiunea carpatică. Dar există o alta cu mai bine de trei secole mai veche".

Și autorul începe să spună că a găsit-o în lista arhiepiscopatelor ținând de patriarhatul de Constantinopole, întocmită în timpul împăratului bizantin Leon al VI-lea cel Înțelept (886—911). Acolo, într'adevăr, în locul al 55-lea, iese la iveală semnalarea mitropolitului, zis: Τῷ Κελτζηνῆς σὺν τῇ Κορτζένῃ καὶ Ταρῶν, și a celor 21 de sufraganți ai săi, enumerați cum se cuvine. In al 14-lea loc vine, cum se cade, în caractere mari, clauzula: Τὸ Ἀρτζέσι καὶ ὁ ἅγιος Νικόλαος. „S'ar putea obiecta, observă Tafrali, în ceeace privește Ἀρτζεσι *(sic)*, că acesta poate să fie orașul armenesc din regiunea lacului Van". Dar cum el nu e în stare să cadă în asemenea eresie, încheie scurta sa demonstrație prin aceste cuvinte decisive: „prin urmare, Ἀρτζεσι nu este de loc orașul din Armenia. El trebuie identificat definitiv cu Argeșul din Valahia".

Critica [4]) bănuise o grosolană greșală arheologică și nu insistase mai mult. N'ar fi locul de a mai face caz [5]) de aceasta astăzi, dacă, unul după altul, mai mulți savanți români [6]) n'ar

3) *Ibid.*

4) A se vedea mai ales recensia păr. Grumel, în *Échos d'Orient*, XXXII, 1933, p. 351.

5) E de reținut, totuși, că același erudit a încercat să facă în românește o demonstrare mai amplă, pentru a nu zice complectă, a tezei sale. — Cf. O Tafrali, *Biserica Domnească* în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, XVI, 1922, pp. 148—159.

6) S'ar părea că această teză neverosimilă ar avea în istoriografia română rudenii înalte, unele puncte ale ei fiind susținute de istorici

www.dacoromanica.ro

fi făcut aceeași senzațională descoperire și dacă, mai ales, teza fundamentală și care tinde să îmbătrânească cu patru secole crearea primei ierarhii eclesiastice în Principate, nu s'ar expune pe larg în manualele de istorie ale învățământului superior.

Astfel C. P. S. Reli, fost profesor la Universitatea din Cernăuți, înseamnă, în *Istoria vieții bisericești a Românilor*, în fruntea unui lung capitol, în care tratează subiectul ce ne preocupă, rândurile următoare, apărute în anul 1942 [7]): *„Isvoarele istorice... ni mărturisesc că Românii din nordul Dunării, în deosebi cei dela Răsăritul și Sudul Carpaților, au avut cu mult înainte de sec. al XIV-lea, când se reorganizează biserica Țării Românești și apoi și cea a Moldovei, și anume, încă din secolele IX și X, o mitropolie canonică, cu numele arătat mai sus, dependentă de Patriarhia de Constantinopole, și cu 21 episcopii sufragane"*.

Această conclusie nu este, totuși, deloc o conclusie personală a autorului, care aduce omagii [8]) născocitorului ei: *„Este deci un merit al profesorului dr. Dumitru Stănescu, dacă azi putem proiecta o lumină nouă, peste trecutul întunecos al Bisericii Române de înainte de secolul al XIV-lea"*. Intr'adevăr, prof. dr. D. Stănescu a dedicat un memoriu vast, de 100 de pagini, în care problema este întoarsă pe toate fețele. Mica sa carte se intitulează cu îndrăsneală — repet ortografia și accentuarea: Μητροπολίς τῆς Κελτζενης, σὺν τὴς Κορτζενῆς, καί Ταρῶν *adică Mitropolia Celtziniei cu a Dealurilor și a Țărilor* [9]). Dacă

---

de valoarea lui Hasdeu, a cărui poziție este, totuși, puțin deosebită (Stănescu, *op cit.*, pp. 38, 39). Distracție de mare savant, care l-a făcut pe însuși Xenopol să caute Vicina în Albania (în a sa *Istorie a Românilor*, 11, 1889, p. 237); v. Gh. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, Bucarest, 1935, p. 12.

7) Cf. Pr. dr. Simeon Reli, *Istoria vieții bisericești a Românilor*, 1, Cernăuți, 1942, p. 172. Demonstrarea umple paginile 172—198.

8) *Ibidem*.

9) București, 1940. Aceeași teză, susținută pe scurt, dar cu o vigoare sporită, în broșura de popularizare: *Înțălesul cuvintelor de Ungro-Vlachia din titulatura voevozilor și mitropoliților noștri. Contribuțiuni la mitropolia Celtziniei*, București, 1940.

www.dacoromanica.ro

autorul nu poate fi socotit drept părintele nouei teorii — Tafrali îi este anterior, — el îi este în schimb avocatul cel mai hotărît și cel mai convingător. Dar el nu e singurul, căci un alt cercetător cel puțin a atins și el adevărul. St. Nicolaescu subliniază, într'o notă, că biserica Sf. Nicolae dela Curtea de Argeș a fost construită pe ruinele unui templu păgân și ridicată apoi în sec. al X-lea la rangul de catedrală a unei episcopii, depinzând de patriarhatul de Constantinopole: „Când am spus acest adevăr, observă eruditul nostru, unii istorici au zâmbit neîncrezători".

Zeflemiștii n'aveau dreptate să surâdă, căci orice cercetare dezinteresată merită respect. Dar, și de data aceasta, ei aveau dreptate. Prezenta expunere, care multora nu le va spune nimic nou, va pune, sper, în adevărata ei lumină o teză care poate măguli un amor propriu exigent, dar pe care evidența o condamnă a priori.

Noi vom examina pe rând:

1. Lista lui Leon al VI-lea Înțeleptul.
2. Identificările propuse.
3. Absurditatea tezei.

1. *Lista episcopală a lui Leon al VI-lea.*

Deși fiecare dintre cercetătorii mai sus citați, cu excepția lui Reli, pare a se considera descoperitorul acestei informațiuni capitale, totuși o constatare surprinzătoare ne face să credem că toți s'au adăpat dela acelaș isvor de a doua mână. Cu toții, într'adevăr, se referă la acelaș document, — așa zisul *Diatyposis* al împăratului Leon Înțeleptul, și la aceleași vechi ediții ale lui Rhalli-Potli [10]) și Löwenklau [11]). Dar lista episcopală avută în vedere se mărginește să dea copia mitropoliilor și arhiepiscopiilor supuse patriarhatului bizantin și nu spune nici un cuvânt despre Keltzenè, nici despre provincia ei. Din contra,

10) Rhalli și Potli, Σύνταγμα ἱερῶν κανόνων, V. Atena, 1855, pp. 474—486.

11) J. Leunclavius, *Jus graeco-romanum*, Francfurt, 1596, pp. 90—100.

www.dacoromanica.ro

aceasta figurează la rangul indicat, al 55-lea [12]), în actul care urmează imediat după cel precedent în dubla publicație obișnuită. Este de mirare că cei trei eruditi, consultând aceste colecții, au comis eroarea de a contopi într'unul singur [13]) cele două cataloage cu totul deosebite, când însăși întocmirea tipografică, oricât de deficientă, nu-i îndemna deloc la aceasta.

Lista cunoscută sub numele lui Leon al VI-lea a fost, probabil, promulgată de acest împărat, dar în starea în care ne-a ajuns, ni se prezintă ca o recensie posterioară venirii Comnenilor și chiar anului 1084, deoarece în ea se menționează mitropolia Attaliei [14]). Documentul care reprezintă cel mai exact starea ierarhiei ecclesiastice, așa cum trebuia să fie la începutul secolului al X-lea, e anonim, dar un ansamblu de date, controlate cum se cuvine [15]), a permis a se recunoaște în ea *Notitia* indicată de acest titlu: Τάξις τῶν ὑποκειμένων μητροπόλεων τῷ ἀποστολικῷ καὶ πατριαρχικῷ θρόνῳ τῆς θεοφυλάκτου κα βασιλίδος Κωνσταντινουπόλεως.

Intr'însa în zadar s'ar căuta semnalarea mitropoliei de Keltzenè, care se menținea mereu la rangul său de sufragantă [16]) a Scaunului din Kamachos. Lucrurile se schimbă

12) In textul cel mai vechiu care o menționează. A se vedea mai jos p. 42.

13) Intr'adevăr, Stănescu consideră pe nedrept, ca formând un tot, două piese cu totul diferite, cea cunoscută sub numele lui Leon Înțeleptul (Rhalli-Potli, *op. cit.*, pp. 474, 475 și Leunclavius, *op. cit.*, pp. 90, 91) și cea anonimă, care urmează în aceleași ediții. G. Parthey, *Hieroclis synecdemus et Notitiae graecae episcopatuum*, Berolini 1866, pp. 95—101 și 101—131, le distinge pe bună dreptate. In starea în care ele se prezintă în ediție, a doua este cu aproape o jumătate de secol anterioară primei.

14) Fr. Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565—1453. II Teil: Regesten von 1029—1204*, München, 1925, n. 1112. Nu-mi explic îndoiala exprimată de savantul autor, decât că, dintr'un calcul riguros, acesta ar putea tot atât de bine să fie sfârșitul anului 1083 cât și chiar 1084 (până în Septemvrie). Transmiterea multiplă a textului nu dă loc în această privință la nici o ezitare.

15) Cf. H. Gelzer, *Ungedruckte und ungenügend veröffentlichte Texte der Notitiae episcopatuum*, München, 1900, pp. 549—567.

16) Faptul este în deosebi scos în relief la p. 565.

www.dacoromanica.ro

într'un catalog mai recent, a cărui redacțiune se așează, cu o exactitudine suficientă, sub Ioan Tzimiskes (969—996). Enumerarea mitropoliilor se termină, într'adevăr, prin această dublă enunțare:

.νε'. ὁ Κελτζινοῦ ἤτοι Κορτζενῶν
.νς'. ὁ τοῦ Ταρών [17]).

Numai că același isvor așează Keltzenè, în același timp, în numărul arhiepiscopatelor, între care ea este din nou ultima, sub această rubrică:

να'. ὁ Τζιμενοῦ ἤτοι Κορτζινῆς καὶ Κελτζινῆς [18]).

Ce concluzie să tragem din aceasta? Că sediul fu mai întâiu autocefal, înainte de a deveni Scaun metropolitan? Dar un document similar de bună calitate, ne asigură că, departe de a ocupa acest rang intermediar, ea fu așezată dela început în fruntea unei provincii. Dacă această deslușire e întemeiată, și nimic nu ne îndreptățește a ne îndoi, ar trebui, observă cu dreptate Honigmann [19]), să luăm finala: ἤτοι Κελτζινῆς drept o glosă a vreunui copist distrat sau rău informat.

Acest punct, dealtminteri, este pentru noi de o importanță secundară. Tot așa, faptul că orașul figurează, în același timp, în seria celor metropolitane și a celor autocefale n'ar putea să creeze o dificultate mai mare, orice s'ar fi crezut în privința aceasta [20]). Un fapt rămâne câștigat: din a doua jumătate a sec. al X-lea, listele patriarhale cunosc două mitropolii, ultimele promovate, Keltzenè-Kortzenè și Taron. Istoricii mai sus citați n'au cunoscut acest document, fără de care ei ar fi trebuit să convină — și fără îndoială ar fi făcut-o cu entuziasm — că

17) *Ibidem.*, p. 570.

18) *Ibid.*, p. 572.

19) E. Honigmann, *Die Ostgrenze des byzantinischen Reiches von 363 bis 1071*, Bruxelles, 1935, pp. 199, 200. Expunerea și discutarea întregei probleme topografice care se pune aci, în această excelentă operă, pp. 198—210.

20) Fenomenul de dedublare este departe de a fi singurul în tradiția acestor *Notitiae* deseori publicate cu cea mai mare neglijență.

www.dacoromanica.ro

amândouă se aflau de această-laltă parte a Dunării. Oricum ar fi, niciuna dintre cele două reședințe n'a avut, probabil, sufragante, cel puțin în primul moment, deoarece într'un al doilea catalog episcopal, datat ceva mai târziu, lucrul e afirmat clar în ceeace privește Keltzenè: Τῇ Κελτζινῇ τῆς Ἀρμενίας Θρόνος ὑποκείμενος οὐκ ἔστι[21]). Cât despre Taron, creație efemeră, acesta dispăruse momentan pentru a fi în curând unit, împreună cu Kortzenè, la Keltzenè, de unde titulatura complexă: σὺν τῇ Κορτζένῃ καὶ Ταρῶν. Reuniunea acestui triplu teritoriu presupunea o oarecare extindere, și se înțelege că ierarhia bisericească fusese acolo organizată. Trebuie să reținem mai întâiu că cele două localități, Taron și Kortzenè, puteau eventual să se desfacă de centrul Keltzenè și să-și aibă fiecare propriul său păstor.

Aceasta pare să se fi produs foarte curând, cum atestă prima listă de sufragante, unde nu apar decât opt nume[22]), printre cari tocmai acela de Kortzenè. Un sigiliu inedit, care datează probabil dela începutul sec. al XI—lea, confirmă pe deplin această presupunere[23]). Legenda sa spune într'adevăr:

† Τὸν Κορτζηνῆς Λέοντα ποιμένα σκέποις.

Dar aceasta nu fu decât un prim stagiu. Limitele provinciei nu întârziară să se extindă și numărul reședințelor dependente să devină aproape de trei ori mai mare. O a doua listă, atestată cum trebuie, enumără, într'adevăr, douăzeci și una de localități, printre cari se regăsesc, de data aceasta, cele două episcopate ce formează titlul, de atunci anacronic, al mitropolitului, Taron și Kortzenè.

Astfel, făcând abstracție de orice considerație de timp și de loc, evoluția nouei mitropolii s'a produs în trei etape. La început limitată, sub un singur titular, la regiunea Keltzenè și acela a celor două orașe vecine, ea își întinse curând jurisdicția în proporții neobișnuite, și obținu, într'un interval de timp

21) Cf. H. Gelzer, *op. cit.*, p. 575.

22) Cf. H. Gelzer, *op. cit.*, p. 581.

23) Sigiliu achiziționat pe seama instituției Collège de France, în vederea unui Corpus în pregătire.

www.dacoromanica.ro

care nu poate depăși o jumătate de secol, opt, apoi douăzeci și una de sufragante. Tabloul de mai jos, împrumutat dela Gelzer, dar întocmit și revăzut după un mare număr de mărturii, va da o ideie concretă despre această ascensiune:

I	II	III
Τῷ Κελτζηνῆς σὺν τῇ Κορτζένῃ καὶ Ταρών.	Τῷ Κελτζηνῆς σὺν τῇ Κορτζένῃ καὶ Ταρών.	Τῷ Κελτζηνῆς σὺν τῇ Κορτζένῃ καὶ Ταρών
α'. ὁ τοῦ Μοῦς.	α'. ὁ τοῦ Μοῦς	α'. ὁ Κορτζηνῆς
β'. ὁ Χατζτοῦν	β'. ὁ Χατζτοῦν	β'. ὁ τοῦ Ταρών
γ'. ὁ Λυκοποταμίας	γ'. ὁ Λυκοποταμίας	γ'. ὁ τοῦ Μοῦς
δ'. ὁ Κορτζένης	δ'. ὁ Κορτζένης	δ'. ὁ Χατζοῦν
ε'. ὁ Μαστραβάτζ	ε'. ὁ Μαστραβάτζ	ε'. ὁ Λυκοποταμίας
ς'. ὁ Χουίτ	ς'. ὁ Χουίτ	ς'. ὁ Ἐγκορτζένης
ζ'. ὁ τοῦ Παρχοῦ	ζ'. ὁ τοῦ Παρχοῦ	ζ'. ὁ Μαστραβάτζ
η'. ὁ Ἀμβρῆς	η'. ὁ Ἀμβρῆς	η'. ὁ Χουίτ
	θ'. ὁ τοῦ Ταρών	θ'. ὁ Πάρχου
	ι'. ὁ Μαρμεντιτζοῦερ	ι'. ὁ Ἀμβρῆς
	ια'. τὸ Μαντζιέρτε	ια'. ὁ Ἀρμεντιτζοῦερ ἤτοι Λειμωνοδύαξ
	ιβ'. ὁ ἅγιος Νικόλαος	ιβ'. ὁ Ματζίερτε
	ιγ'. τὸ Εὐὰ ἡ Θεοτόκος	ιγ'. ὁ τοῦ Ἁγίου Νικολάου
	ιδ'. τὸ Ἀρτζέσιν	ιδ'. ὁ Εὐὰ ἤτοι τῆς Θεοτόκου
	ιε'. τὸ Ἀρτζικὲ ἤτοι Ἀρκεράβου	ιε'. ὁ Ἀρτζεσίου ἤτοι τοῦ Ἁγίου Νικολάου
	ις'. τὸ Ἀμούκιον	ις'. ὁ Ἀρτζικὲ ἤτοι Ἀρκεράβου
	ιζ'. τὸ Περκίν	ιζ'. ὁ Ἀμουκίου
	ιη'. ὁ Ἅγιος Γεώργιος	ιη'. ὁ Περκίου
	ιθ'. τὸ Ὀστᾶν	ιθ'. ὁ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου
	κ'. ὁ ἅγιος Ἐλισσαῖος	κ'. ὁ τοῦ Ὀστάνου
	κα'. τὸ Σεδρὰκ ἡ Θεοτόκος	κα'. ὁ τοῦ ἁγίου Ἐλισσαίου
		κβ'. ὁ Σεδρὰκ ἤτοι τῆς Θεοτόκου ὁμοῦ κβ'.

Acest tablou înfățișează istoricului desvoltarea progresivă a unei situații, care trebuie să fi rămas, câtva timp, favorabilă.

www.dacoromanica.ro

Ea nu s'a putut crea decât într'o regiune de frontieră, unde extinderea rapidă a cuceririlor a produs această adevărată abundență de reședințe episcopale, care, în ciuda mărturiei unei *Notitia* târzii [24]), nu supraviețuiră epocei de expansiune, deoarece nici urmă din ele nu se mai găsește în cataloagele atribuibile sec. al XII-lea [25]). Lista lor e într'adevăr încorporată în rolul deja semnalat [26]), care descrie ierarhia ecclesiastică dela începutul Domniei lui Alexios I Comnenul. Dar aceasta amintește doar trecutul și nu spune nimic de prezent, cum o dovedește cazul absolut paralel al Siciliei, deasemenea menținută, deși pierdută cam în acelaș timp.

In ce punct al imenselor frontiere ale imperiului trebuiesc așezate aceste nume din care mai multe au o savoare barbară foarte pronunțată? Nu se poate invoca, pentru a resolvi chestiunea, vecinătatea numelor de orașe, care, în listele tabloului schițat mai sus, precedă sau urmează celui de Keltzenè, căci indicațiile de acest fel ne duc dela Otranto, de pe Adriatica, până la Colonea din Capadocia. Se știe, de altfel, că aceste feluri de nomenclaturi nu sunt compilate după considerațiuni geografice, ci după rangul de precădere. Ne trebuie deci un alt mijloc de discriminare și acesta nu poate fi decât criteriul topografic; trebuie căutată pe hartă regiunea periferică, unde se întâlnesc localitățile din care se compune provincia ecclesiastică Keltze-

---

24) Cf. G. Parthey, *ap. cit.*, p. 223, sau *Notitia* X din Parthey, pe care Gelzer, *op. cit.*, p. 594, o raportează pe nedrept după anul 1256, dar care nici într'un caz nu poate fi posterioară ultimului sfert al secoriului al XII-lea și trebuie mai curând să dateze dela începuturile imperiului din Niceea. C. C. Finck, *Neues zu den Notitiae episcopatuum und zur kirkhlichen Geographie von Byzanz* în *Zeitschrift des Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*, L. Band, Kan. Abt. XIX, 1930, pp. 674—679. Data acestui document și acelea din cataloagele similare vor fi discutate pe larg în fruntea vol. II din *Corpus Notitiarum*, unde se vor da textele listelor Patriarhatului din Constantinopole.

25) Cf. H. Gelzer, *op. cit.*, p. 585, unde se spune cu tot dinadinsul că mitropolia de Keltzenè n'are sufragante (epoca lui Manuil I-iu Comnenul). Aceeași situație într'o redacțiune diferită (inedită) păstrată în Codicele Sinaitic 1117.

26) Cf. G. Parthey, *op. cit.*, pp. 127, 128.

www.dacoromanica.ro

nè-Kortzenè-Taron. Oricât de obscure ar fi acestea, ele au lăsat totuşi câte o urmă în trecut.

2. *Identificările.*

Regretatul Tafrali a scris în prefaţa cărţii sale aceste cuvinte, care denotă un om îngrijorat de judecata lectorilor săi: *Dacă ei* (aceştia din urmă) *îmi vor combate concluziile, trebuie s'o facă prin argumente tot atât de serioase ca şi ale mele*". Sarcina, în ce priveşte punctul precis care ne preocupă, e, într'adevăr, cea mai uşoară din câte există.

Pentru a rămânea pe terenul unde s'a aşezat el însuşi şi emulii săi, nu insist asupra unui argument care ar putea fi decisiv. Desvoltarea rapidă a mitropoliei de Keltzenè şi marea sa extindere ar fi inexplicabile fără o dominaţie politică efectivă. Dar nimeni dintre oamenii de ştiinţă serioşi n'a susţinut până astăzi, că stăpânirea bizantină ar fi depăşit Dunărea şi ar fi ajuns chiar până la Curtea de Argeş. Cronologia diverselor liste, în care provincia creşte progresiv, lasă să se întrevadă o ocupaţie de circa o jumătate de secol şi mai mult. Dacă se întâmpla uneori trupelor imperiale să atingă în înaintarea lor regiunile de dincoace de fluviu, niciodată ele n'au instalat acolo, în mod fix, o administraţie care să cuprindă, şi pentru un timp atât de lung, un atât de vast teritoriu.

Dar să trecem la argumentul însuşi al topografilor noştri.

O constatare preliminară. Identificarea acestor douăzeci şi două de localităţi, din care cele mai cunoscute nu sunt decât rareori menţionate de cronicari, n'ar putea fi completă. Se înţelege astfel că creatorii sau susţinătorii unei Keltzenè româneşti au ajuns repede la capătul sforţărilor lor. Rezultatele variază după autorii cari se ignorează sau par a se ignora. Tafrali n'a găsit decât patru nume pe hartă, pe când Stănescu ajunge până la şapte.

D. Stănescu [27]) singur are meritul de a fi clarificat ter-

27) D. Stănescu, *Mitropolia...*, pp. 10—13, 47. In susmenţionata broşură acelaş autor găseşte numelui o origine slavă: „Lămurim aci, în treacăt numai, că tronul arhieresc, ce ne-a preocupat, s'a numit, după

www.dacoromanica.ro

menul esențial al acestei serii topografice: Κελτζηνή. El distinge în ea radicalul: *Celt* — numele rasei răspândite în întinse ținuturi — și traduce [28]) Μητρόπολις Κελτζηνῆς prin *Mitropolia Celtina sau a Celtiniei*. Evident, pot fi întâlnite *Celtinii* în numeroase puncte ale Europei sau ale Asiei anterioare; Reli, de exemplu, nu ignorează [29]) existența unui episcopat ținând de Kamachos din Armenia, o altă dovadă că Celții au trebuit să locuiască mult timp această parte a Anatoliei. Dar se presupune că aceia pe care o evocă titlul mitropolitului nostru, este de aceastălaltă parte a Mării Negre, căci după mărturia lui Diodor din Sicilia, Dunărea se numea, în locul unde se vărsa în Pontul Euxin, *Keltos*. Și de aci, pornește a aminti urmele numeroase și incontestabile pe care Celții le-au lăsat în Dacia. De altfel, adaugă Reli, acesta este numele pe care Slavii îl dădeau locuitorilor de pe malurile marelui fluviu.

Al doilea nume din titulatură: Κορτζενῆς se înțelege cu ușurință, datorită unei mici operațiuni filologice. Acesta este în fond un cuvânt slav; în românește trebuie transcris: *Kortinei*, cu schimbarea lui K în G, dela *Gorii* = munți, și tradus: *dealurilor*, după Stănescu, sau *munților*, după Reli, care îndată a recunoscut aci Muntenia. Tafrali, care nu se îngrijește de etimologie, așează Kortzenè, bazându-se pe autoritatea unui biet vechiu geograf ridicat la rangul de mare erudit, pentru nevoile cauzei, undeva, în regiunea Cracoviei.

Tot dela acelaș venerabil autor se poate afla că *Taron*, al treilea oraș menționat în titlu, este „o localitate situată la Est de fluviul Bug, în Rusia Meridională". Stănescu nu prea știa la început ce să creadă, dar după ce a studiat problema pe toate părțile, dând crezare unei inscripții grecești găsite la Cavarna, în care termenul Ταρῶν revine la fiecare rând, s'a convins că orașul citat nu putea fi în altă parte.

---

moda de atunci, în slavonește: Mitropolia *Celtzinia*, care însemnează pe românește: Mitropolia *Valachica*, după cum poporul care forma acea mitropolie se numea în slavonește *Celtzin*, iar pe românește *Valach*".

28) Cf. S. Reli, *op. cit.*, pp. 174, 175.

29) Expunerea ce urmează e făcută după D. Stănescu, *op. cit.*, pp. 13—20, S. Reli, *op. cit.*, pp. 175—184, și O. Tafrali, *op. cit.*

www.dacoromanica.ro

Dacă vom trece acuma la lista însăși, sarcina devine mai ușoară. Τώμεως, Τομοῦς la câțiva copiști, este, evident, Tomis, actuala Constanță. Tafrali, însuși, a cărui critică este cea mai exigentă, socotește această identificare drept sigură; pentru Stănescu este evidența însăși.

„Αρτζεσὶ *nu este deloc orașul din Armenia*, declară apoi Tafrali. *El trebuie definitiv identificat cu Argeșul din Valachia*". Stănescu nu este de altă părere, însă el observă că existența unui episcop în acest loc este mult mai veche încă decât s'ar crede după mărturia listei în discuție. Intr'adevăr, la al VI-lea Sinod ecumenic, deci în anul 680, isvoarele numesc episcop de Argeș pe Grigorie. După cum se vede, autoritatea spirituală a acestui loc sfânt are rădăcini vechi și adânci chiar în inima Munteniei.

Lykopotamia amintește în chip bizar Lykostomos și, pentru aceasta, nu poate fi decât Chilia. (Stănescu-Reli).

Prelatul zis Τοπάρχου dela τοπάρχης =*guvernator*, nu putea să-și aibă reședința decât în centrul administrativ al provinciei Sciția Minoră, prin urmare, la Troesmis-Igliță. (Stănescu-Reli).

Cât despre episcopul dela Sfântul Gheorghe (= Ἅγιος Γεώργιος) nu e nevoie să mergi departe spre a-l căuta; numele s'a păstrat sub forma sa greacă până astăzi. Acesta e portul Giurgiu de pe Dunăre (Stănescu-Reli).

Tafrali, care distinge Τουταρῶν, din corpul listei, de Ταρῶν menționat în titlu, se gândește la Ταταρων „adecă la teritoriul Tătarilor, probabil la Rusia Meridională. Acelaș savant observă că Περκὶν se aseamă cu Πέρκη, vechiul nume al Traciei! In sfârșit, tot după el, mai multe din aceste episcopate ar purta nume slave, ca acela de Mastravatz.

Extinderea metropolei variază după fiecare dintre autorii noștri. Tafrali vorbește de o regiune vastă care ar îngloba Sciția mică, Rusia meridională și o parte din Polonia. Stănescu restrânge acest spațiu la teritoriul cuprins între Carpați și gurile Dunării la Nord și întreaga Dobroge de astăzi, până la linia Silistra-Balcic, la Miază-zi de fluviu.

www.dacoromanica.ro

3. *Absurditatea tezei.*

Ce să credem despre identificări atât de energic formulate?

Că ele sunt bazate pe o omonimie de netăgăduit: Τομοῦς = Tomis; Ἀρτζέσι = Argeș; ἅγιος Γεώργιος = Giurgiu, și că această omonimie, acolo unde intră elemente mai contestabile (Κορτζένης = Gorii), a făcut pe savanții noștri să rătăcească.

Trebuie totuși observat că ei nu s'au decis cu ușurință, cedând primei, și atât de plăcutei impresiuni ce o producea asupra urechei lor perfecta consonanță a acestor toponimice. Cunoscând poziția mai multor predecesori, — ei se pronunță cu hotărîre dimpotrivă, în plină cunoștință de cauză. Așa se face că Stănescu consacră un întreg capitol, spre a se întreba în ce fel istoricii străini și români au apreciat documentul pe care îl analizează el.

Le Quien a trebuit să-l ignoreze, notează dânsul. De altfel, limitatele sale cunoștințe de geografie și de istorie românească trebuiau să-l facă să cadă în grave erori. Astfel savantul dominican a întâlnit în actele conciliilor de două ori numele unui episcop de Argeus-Argeș, fără ca nimic să-i sugereze în ce colț al lumii să plaseze localitatea. Atunci a deschis un atlás și ochii săi au căzut asupra râului Argeș, care se varsă în lacul Baical [30]) și a așezat acolo, pur și simplu, episcopatul omonim. Consultarea listei lui Leon al VI-lea i-ar fi evitat această eroare. Dealtfel, nu spune el că Keltzenè, mitropolia, nu avea sufragane! Ar fi afirmat-o el, dacă ar fi avut în mână seria celor douăzeci și una de localități mai sus arătate?

Odată lichidat cazul lui Le Quien, care pune Keltzenè în Armenia, Stănescu nu găsește altceva decât să sublinieze carența criticei, care n'a îndrăsnit sau n'a voit să atace problema. Nici cea mai scurtă mențiune despre părerea acelora dintre compatrioții săi, cari gândesc ca și dânsul!

Pe de altă parte, el ignorează protestările aduse în revistele streine contra concluziunilor lui Tafrali. Acestea nu pot fi

30) In realitate, Le Quien scrie: *prope lacum magnum*, ceia ce în mintea sa înseamnă lacul Van, și nu are nimic a face cu lacul Baical.

www.dacoromanica.ro

decât fleacuri, ascunse în misterul periodicelor. Fie! Insă cum se explică faptul că un om care face continuu apel la valoarea demonstrării ştiinţifice, ignorează ceeace au scris profesioniştii Geografiei istorice, Markwart [31]), Gelzer şi Honigmann, asupra subiectului? Aceşti savanţi, a căror competinţă e de prisos s'o subliniem, s'au ocupat în special de provincia eclesiastică Keltzenè şi de numeroasele ei episcopate. Dar nici odată nu le-a venit ideia să o caute în altă parte decât în Armenia. Interpretarea câtorva amănunte a dat prilej la discuţii, însă teza însăşi n'ar putea fi pusă la îndoială de spiritul cel mai puţin serios.

Nu intră în preocupările noastre de a face o demonstraţie complectă a acestui caz [32]). Vom face-o cândva, fără îndoială. Ajunge a însemna aci seria, de altfel impresionantă, a identificărilor socotite astăzi ca sigure. Lucrul nu este uşor, căci mai multe denumiri, mai ales cele care sunt pur greceşti, n'au făcut decât să treacă, fără a influenţa, cât de puţin, toponimia. Ele au încetat de a mai fi luate în seamă, odată cu efemera dominaţie bizantină care le impusese.

O primă observaţie, de oarecare importanţă. Lista, prelungită, aşa cum am stabilit-o mai sus, după vreo cincisprezece mărturii, oferă o ciudată anomalie, care consistă în caracterul său mixt de listă civilă şi bisericească. Toate numele de localităţi care prelungesc prima serie de sufragante (lista a II-a) sunt la nominativ, ca şi când ar fi vorba de o enumerare de cetăţi, şi nu de Biserici. Recensarea mai recentă (lista a III-a) care diferă de cealaltă prin adăogarea unui element pletoric şi modificarea câtorva ranguri, nu schimbă nimic în această privinţă, cu toată întorsătura, foarte conformistă, pe care i-a dat-o

31) Cf. Jos. Markwart, *Südarmenien und die Tigrisquellen (Studien zur armenischen Geschichte)*, Wien, 1930, pp.50—54, ale cărui localizări sunt discutate de E. Honigmann, *loc. cit.*, pp. 199, 200.

32) Trimitem odată pentru totdeauna la cei trei autori mai sus citaţi, în special la demonstraţiunea lui Honigmann, ale cărui concluzii le rezumăm doar. Cine va dori dovada deplină a unor aserţiuni va trebui să se adreseze lor.

www.dacoromanica.ro

redactorul său [33]). Nu încape nici o îndoială că compilatorul a reprodus o nomenclatură profană de burguri, fortificate de Bizantini, și având în fruntea lor un strateg. N'aș îndrăsni să garantez prin urmare că 'a existat peste tot câte un episcop. Această eventualitate desigur nu este exclusă, cuceritorii multiplicând cu siguranță reședințele episcopale în scop de propagandă. Totuși, în cazul acesta, este permisă o ușoară ezitare.

Prima parte (numerele 1—9) a listei, unde nu există nici un motiv de a nu vedea adevărate reședințe episcopale, poartă urmele aceleiași origini. Formulele: ὁ Τόμους, ὁ Τοπαρχοῦ, ὁ τοῦ Ταρῶν pe bază de manuscrise, sunt de ortografiat precum urmează: ὁ τοῦ Μοῦς, ὁ τοῦ Παρχοῦ și ὁ τοῦ Ταρῶν. Această îndreptare răstoarnă, cum se poate vedea, întregul sistem etimologic al prof. Stănescu. Totuși, acesta este singurul acceptabil, cu atât mai mult că acest prim lot de localități se regăsesc pe hartă fără a fi nevoie de a răstălmăci toponimia. Astfel ὁ τοῦ Ταρῶν este episcopul provinciei Taron, suficient cunoscută [34]); avem deasemenea un arhiepiscop al provinciei Vaspurakan sau al Basprakaniei bizantine [35]). Cât despre ὁ τοῦ Μοῦς, acesta este titularul Scaunului din Muș, capitala Taronului. Și ὁ τοῦ Παρχοῦ, în fine, rezida în localitatea numită încă și astăzi Parhu.

Toate, se înțelege, în Armenia.

Tot în Armenia se regăsesc, literal sau aproape, toponimele următoare:

---

33) *Notitia* X din Parthey, după care Beneşevici dă, în *Studi bizantini e neoellenici*, II, Roma, 1927, pp. 131-155, o ediție mai critică. A se vedea la pp. 154—155 lista sufragantelor ținând de Keltzenè, îmbogățită în rangul al șaselea cu un dublet. Redactorul a remaniat vădit prototipul său, schimbând rangul unor reședințe, mai ales dând întregei liste aspectul unei liste episcopale, precedând fiecare nume de oraș de articol pus la genetiv.

34) Acesta nu este singurul caz de Geografie ecclesiastică bizantină, unde numele provinciei înlocuește, în titlul mitropolitului, numele însuși al capitalei. Să amintim, pentru a nu mai numi altele, Caria (un exces de pudoare pare să eliminat într'o epocă îndepărtată numele de Aphrodisias), Rusia și Bulgaria.

35) Cf. *Échos d'Orient*, XXXII, 1933, pp. 315—318.

www.dacoromanica.ro

1. Τὸ Ἀρτζικὲ ἤτοι Ἀρκεράβου. Am regăsit acest titlu dublu, sub forma aceasta exactă și complexă, în legenda unui sigiliu [36]) de funcționar bizantin, care comanda acolo. Primul nume era deja cunoscut lui Constantin Porfirogenetul, care îl situează acolo unde îl așezăm noi, în regiunea lacului Van. Localitatea, așezată odinioară pe o limbă de pământ, acum e acoperită de apă. Identificarea e absolut sigură.

2. Tot atât de sigură, și cea mai discutată dintre toate, e cea care se află la originea rătăcirilor topografilor noștri. Într'adevăr, Ἀρτζέσιν nu este de fel Argeș, ci Arčeš, ale cărui ruine se văd și acuma în punctul cel mai nordic de pe malul lacului Van. Grafia arabă a numelui, Arĝiš, se apropie puțin de cea greacă. Iată, dealtminteri, un document inedit, care va risipi orice îndoială, dacă mai există încă vreuna. Am relevat, într'adevăr, pe o bulă [37]) această semnătură:

† Νικολάῳ πρωτοσπαθαρίῳ καὶ στρατηγῷ Ἀρτζεσίου τῷ Χοιροσφάκτῃ*

din prima jumătate a sec. al XI-lea. Choirosfakții au dat Bizanțului mai mulți generali celebri, atât după, cât și înaintea anului 1050. In timpul înaintării grecești spre Est, Nicolae fu guvernatorul cetății Arčeš și a districtului ei. S'ar putea găsi aici dovada unei stăpâniri bizantine în Muntenia, puțin după anul 1000? O asemenea concluzie ar putea fi admisă, dacă s'ar menținea identificarea cu Argeșul, căci dacă ar putea fi valabilă în alte cazuri, ar trebui tot atât de bine să fie și în acesta.

Aceste două citadele nu erau singurele care apărau lacul Van, în jurul căruia Grecii ridicară o centură de forturi, de teama ofensivei turcești, care trebuia să ducă, câteva decade mai târziu, la dezastrul dela Mantzikert (1071). Printre acestea Perkri, e încă și astăzi identificabilă, și ea avu, în aceeași epocă, garnizoana și episcopatul său.

Harta modernă a păstrat și alte amintiri precise de toponimie armeano-bizantină. Astfel Matrabatz, în care s'a încercat a se vedea un toponim slav, sună perfect armenește, fiind o formă de genetiv locativ pentru numele Matravan; un titular

36) *Échos d'Orient*, XXX, 1931, pp. 452—465.

37) Document inedit din Muzeul din Antiohia.

www.dacoromanica.ro

al episcopatului asistă la sinodul lui Fotie, din 879. Faimoasa reședință a Toparhului pusă la Triesmis-Iglița, și-a păstrat numele până în zilele noastre și se află la vreo treizeci km. spre Vest de Muș, pe malul de Miază-Noapte al lacului Murad-su. Toponimul Μαντζίερτε poartă pecetea, cât se poate de evidentă, a originei sale. Forma sa, din care lipsește o silabă, răspunde orașului bine cunoscut Mantzikert, în împrejurimile căruia se dădu lupta, care însemnă începutul înaintării fulgerătoare a Seldgiucizilor în Anatolia. Până și limba dă un supliment de dovezi acestei demonstrații. La numărul XI, cea mai lungă dintre listele noastre, se prezintă o formulă deosebit de întinsă: Μαρμεντιτζοῦερ ἤτοι Λειμωνοδύαξ. Cel de al doilea nume are oarecare șansă, în acest fel de aranjamente, de a fi traducerea celui dintâiu. Și tocmai toponimul, puțin rectificat, poate să însemne *Apele Marmed*-ului, astăzi *Mermid čai,* la 17 km. spre Nord-Vest de lacul Van, dacă se reconstitue. Marmedi-ĝur, sau Șivoiul Câmpiei, dacă se citește, așa cum, de sigur, a fost cetit de Greci, Margagetin-žor. Să mai adăugăm încă câteva identificări deosebit de sigure: episcopatul τὸ Ἀμούκιον se afla la Amiuk, din izvoarele armene și turcești, pe malul lacului Van; localitatea τὸ Ὀστάν, altă reședință episcopală, se regăsește la Ostan, spre Miază-zi de același lac, și fu reședința regilor locali ai Vaspurakanului.

Astfel, din douăzeci și unu de nume pe care le cuprinde *Notitia* bizantină, patrusprezece au putut fi identificate cu o certitudine absolută, nu datorită jocului înșelător al asonanțelor, ci pe bază de isvoare care deseori se potrivesc. Nu există împotrivă nici un text, nici o particularitate lingvistică sau toponimică, nici un indiciu istoric sau geografic, care să pledeze, fie și de departe, în favoarea tezei lui Tafrali și a lui Stănescu-Reli.

Acest din urmă autor, e adevărat, face apel la un alt document celebru, *Notitia* zisă a Iconoclaștilor[38]), care, compusă puțin după anul 733, atribuie Dobrogei singure patrusprezece episcopate[39]), afară de metropola Tomis. Dacă în secolul

38) Text publicat pentru prima oară de C. de Boor în *Zeitschrift für Kirchengeschichte,* XII, 1890, pp. 520—534.

www.dacoromanica.ro

al VIII-lea situaţia ierarhiei ecclesiastice în această regiune a Dunării se prezenta astfel, e normal ca două sute de ani mai târziu numărul reşedinţelor să fi crescut la peste douăzeci. Din nenorocire, fără a face apel la alte consideraţiuni, acest raţionament se surpă din temelie, documentul discutat nefiind, — după mărturia autorilor celor mai serioşi şi în ciuda virtuozităţii ultimului său comentator, atenianul Konidaris [40]), — de cât o compilaţie de erudit, în care sunt alăturate sau fuzionate liste de proveniență mixtă [41]), eclesiastice pentru ansamblul Patriarhatului, civile pentru Illyricum.

Din tot efortul cheltuit pentru a transpune de această-laltă parte a Dunării o mare provincie orientală, nu rămâne, deci, decât un fenomen curios, acesta bine stabilit, de înşelătoare omonimie. Capriciul soartei sau al foneticei poate să facă să viseze pe topografii amatori sau să rătăcească pe foarte mari savanţi. Nu identificau oare aceştia până mai dăunăzi, pe o bază asemănătoare, un modest târguşor de pe valea Meandrului, Sampson (numele medieval al vechei Priene), cu oraşul pontic Amisos-Sampsun, situat la 900 km. de acolo? Geografii vor trebui să primească aceste cazuri, chiar frecvente, de omonimie, uneori cu interes, deseori cu neîncredere, totdeauna cu voinţa de a controla criteriul onomastic prin datele complimentare ale topografiei şi arheologiei. Altfel, lăsându-se copleşiţi cu entusiasm de prima impresie, ei se vor lovi de inevitabil; vor încurca — e cazul a o spune — hărţile, şi vor falsifica istoria.

V. LAURENT

39) Lista *ibid.*

40) G. I. Konidares, Αἱ μητροπόλεις καὶ ἀρχιεπισκοπαὶ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου καὶ ἡ „Τάξις" αὐτῶν. *(Texte und Forschungen zum byzantinisch-neugriechischen Philologie,* n. 13), Atena 1934. Ediţia ce s'a dat la pag. 80—103 (lista pentru Tomis, p. 101) este cea mai arbitrară ce se poate concepe. Cazul Tomisului la p. 50, unde autorul îşi trădează puţin încurcătura.

41) Cf. E. Honigmann, *Le Synekdèmos d'Hiéroclès et l'opuscule géographique de Georges de Chypre,* Bruxelles, 1939, pp. 3, 4, unde e dovedit, că prototipul care a servit la compilarea mai sus amintitei *Notitia,* a trebuit să fie strâns înrudit, în ceia ce priveşte Illyricum şi unele provincii europene ale imperiului, cu lista de care s'a servit Hierocles însuşi.

www.dacoromanica.ro

CATALANI ŞI VLAHI IN EUROPA SUD-ORIENTALĂ A SECOLULUI AL XIV-LEA

1. *Almogavarii în Orient şi participarea Vlahilor la bătălia dela Apros.*
2. *Invasia Almogavarilor în Marea Vlahie.*
3. *Ducatul catalan de Neopatras.*

Relaţiile dintre Românii din Peninsula Balcanică şi mercenarii iberici, care au cutreerat în secolul al XIV-lea Imperiul bizantin, nu au format până acum, pe cât ştim, obiectul unui studiu special. Lucrarea de faţă nu are, nici pe departe, pretenţia de a aduce o lămurire completă a acestui episod, atât de puţin cunoscut, din istoria românimii balcanice: prin ea se încearcă numai o fixare — în limita spaţiului pe care îl permit aceste pagini — a jaloanelor unui viitor studiu, mai desvoltat, în legătură cu presenţa Catalanilor în secolul al XIV-lea în regiuni locuite de Vlahi. S'a folosit, în special, o parte din notele luate în bibliotecile din Madrid şi Barcelona, scoţându-se în relief contribuţia istoriografiei iberice la lămurirea acestui capitol din trecutul ramurii sud-dunărene a neamului nostru.

I. — *Almogavarii în Orient şi participarea Vlahilor la bătălia dela Apros.*

Luptele pentru stăpânirea Siciliei, începute după celebrele Vespre din 1282, între Casa de Anjou şi cea de Barcelona-Aragon, se termină în 1302 prin pacea dela Caltabellotta, când Carol de Valois, fratele regelui Franţei Filip al IV-lea cel Frumos, renunţă la pretenţiile sale asupra tronului din Palermo

www.dacoromanica.ro

în favoarea unuia din fiii lui Petre al III-lea de Aragon, rivalul său Fadrique sau Frederic, care este al doilea în ordinea monarhilor sicilieni cu același nume, primul fiind însuși împăratul Frederic al II-lea de Hohenstaufen.

In luptele sale cu Francesii, Fadrique de Aragon fusese ajutat de *Almogavari* [1]), oameni cari, după cronicarul catalan Bernat Desclot, „nu trăiau decât din fapte războinice" și „erau Catalani, Aragonesi și Saracini" [2]). Rămânând neîntrebuințați după pacea dela Caltabellotta, acești mercenari, în majoritatea lor iberici, își oferiră serviciile împăratului din Constantinopol Andronic al II-lea Paleolog, care avea nevoe de ajutorul lor în lupta contra Turcilor. Căpetenia Almogavarilor, Roger de Flor, care aparținuse Ordinului Templierilor și servise pe Fadrique cu titlul de vice-amiral al Siciliei, ajunse la un acord cu împăratul bizantin. In număr de peste șase mii, după cum afirmă Ramón Muntaner, cronicarul expediției Almogavarilor — un Xenofon al acestei noui Anabasis [3]), — mercenarii suveranului sicilian, în mare parte „Catalani și Aragonesi", cari „își duceau cu ei soțiile, țiitoarele și copiii", plecară din Messina „cu mare bucurie și mulțumire" [4]). Basileul primi bine pe Almogavari în

---

1) Dela cuvântul arab *almogávar*=om care, în tovărășia altora și formând trupă, face incursiuni pe teritoriu inamic; v. Real Academia Española, *Diccionario de la Lengua Española*, cuvântul „almogávar".

2) Bernat Desclot, *Chrónica del rey En Pere*, cap. 79, publicată de J. A. Buchon în *Chroniques étrangères relatives aux expéditions françaises pendant le XIII-e siècle*, Paris, 1841.

3) Antonio Rubió y Lluch, *Paquimeres i Muntaner*, publicat de „Institut d'Estudis Catalans, secció histórico-arqueológica", Barcelona, 1927. Cronica lui Muntaner e socotită o „carte de cavalerie medievală"

4) Ramón Muntaner, *Chrónica o descripció dels fets e hazanyes del inclyt Rey Don Jaume Primer d'Aragó, de Mallorques e de Valencia, compte de Barcelona e de Muntpeller e de molts de sos descendents*, cap. 201. Ediția I s'a tipărit la Valencia, în 1558. — In ceea ce privește manuscrisele cronicii lui Muntaner, conservate în bibliotecile din Escorial, Madrid, Barcelona și Catania, v. Luis Nicolau d'Olwer, *La Crónica de Ramón Muntaner, filiació dels seus textos*, în *Homenatge a Antoni Rubió i Lluch, Miscellània d'estudis literaris, històrics i linguistics*, vol. I, Barcelona, 1936. — Din această cronică s'au tipărit diferite ediții în catalană, în Spania, Franța și Germania, și traduceri în francesă, germană, casti-

www.dacoromanica.ro

toamna anului 1302. Roger de Flor deveni „megaduce" și se căsători cu o nepoată a împăratului, o principesă din familia Asăneștilor care domnea în Bulgaria [5]).

Indeplinindu-și făgăduelile, „Compania catalană" trecu în Asia Mică și, sub conducerea unor șefi ca Roger de Flor, Corbaran d'Alet și Bernat de Rocafort, câștigă strălucite victorii contra Turcilor, ajungând până în munții Taurus (1303—1304). Intoarsă în Tracia, i s'a adăugat un nou corp de Almogavari, condus de Berenguer d'Entença, căruia Roger de Flor, devenit apoi „Cesar" al Imperiului, i-a cedat titlul de „megaduce" (1304).

Succesele lui Roger de Flor și ale Almogavarilor săi treziră însă invidia Genovesilor, amenințați în privilegiile lor din Pera, și a Grecilor și, mai ales, gelosia lui Mihail Paleolog, fiul și asociatul la domnie al împăratului Andronic al II-lea. Roger fu asasinat mișelește la un banchet în Adrianopole (April 1305), împreună cu însoțitorii săi, de oamenii principelui bizantin. Această crimă a fost urmată de alte masacre de Iberici. Toată Tracia cunoscu însă atunci „răzbunarea catalană" [6]).

---

liană, italiană și engleză; v. Jaume Massó Torrents, *Repertori de l'antiga literatura catalana*, t. I, pp. 284—290, Inst. d'Est. Cat., Barcelona, 1932. — In legătură cu plecarea Almogavarilor din Sicilia, Florentinul Giovanni Villani scrie următoarele în *Cronica* sa, cartea 58, cap. 78, publicată în *Rerum Italicarum Scriptores*, ed. Muratori, Milano, 1728, t. XIII: „una gran gente di soldati Catalani, Genovesi et altri Taliani, si partiro di Cilicia [Sicilia] con XX galee et altri legni".

5) Valencianul Johannot Martorell va da în secolul al XV-lea un roman de cavalerie intitulat *Tirant lo Blanch*, care se va inspira din istoria isprăvilor lui Roger de Flor în Orient și va fi foarte apreciat de Cervantes în *Don Quijote* (partea I, cap. 6): „un tesoro de contento y una mina de pasatiempos". V. și Marcelino Menéndez y Pelayo, *Origenes de la novela*, Madrid, ed. 1943, t. I, p. 397.

6) Pentru cele relatate până acum, v. lucrările generale asupra expediției catalane în Orient: Gustave Schlumberger, *Expédition des „Almugavares" ou routiers catalans en Orient de l'an 1302 à l'an 1311*, ed. II, Paris, 1924; și Luis Nicolau d'Olwer, *L'expansió de Catalunya en la Mediterrània oriental*, Barcelona, 1926.

www.dacoromanica.ro

La Apros, cam la cincizeci de kilometri spre Nord-Vest de Rodostò, avu loc o bătălie în care Catalanii şi aliaţii lor Turcii respinseră atacurile trupelor imperiale ale lui Mihail Paleolog. Istoricul bizantin Pachimere, contemporan al acestui eveniment şi care afirmase, relatând alte întâmplări, că „neamul Vlahilor e răspândit, în număr mare, din împrejurimile Constantinopolului până dincolo de Vizia“ [7]), ne spune că la această ciocnire a participat şi elementul vlah din Tracia în rândurile armatei imperiale, jucând însă un rol cu totul secundar. Iată ce scrie în această privinţă scriitorul grec:

„Caracter nobil şi brav, împăratul Mihail nu putea întârzia în dorinţa sa de a răzbuna ultima înfrângere suferită, mai ales că de-abea îndura să audă şi să vadă ceea ce sufereau bieţii Romei din causa sângerosilor Catalani. Punând capăt tuturor neînţelegerilor, îşi adună armata şi, plecând din Orestiada [8]), îşi instală tabăra lângă Apros, cu scopul de a porni, în zori, lupta contra Italicilor [9]), cari se găseau aproape. A doua zi, în locul numit Himeri şi în ordinea de luptă, el puse pe Alani şi pe Turcopoli [10]) în avangardă, sub comanda lui Bossilas. Aşeză în spate pe Macedoneni, al căror şef era Marele Primicier, şi pe Orientalii unchiului său Teodor. In sfârşit a aliniat în ariergardă pe cei din neamul vlah şi pe voluntarii care s'au adunat (τὸ Βλαχικὸν καὶ ὅσον ἄλλο ἐκ θελληματαρίων συγκροτούμενον ἦν) sub comanda Marelui Heteriarh... Armata romană era compusă din cinci legiuni, pe când aceea a inamicilor avea patru, dintre care una alcătuită din Perşi [11]), chemaţi de înşişi Catalanii. Lupta începu: Alanii fură cei dintâi cari, cu ajutorul Turcopolilor, atacară pe Catalani. Aceştia din urmă

7) *Patrologia graeca*, t. CXLIV, p. 106. — Vizia e la vreo 120 de kilometri spre Nord-Vest de Constantinopol, în munţii Traciei, numiţi astăzi Strangia-Dag, de lângă ţărmul mării Negre.

8) Orestiada, astăzi Caragaci, lângă Adrianopole.

9) Catalanii erau numiţi şi „Italici“ de Bizantini, fiind veniţi din Sicilia.

10) Turcopoli („fii de Turci“) = trupe de cavalerie uşoară.

11) Turcii erau numiţi şi „Perşi“ de Bizantini, din causa originii lor asiatice.

www.dacoromanica.ro

ţinură piept cu îndârjire şi rămaseră neclintiţi, asemenea unor turnuri (καὶ εὐθὺς πύργος ἦσαν ἐκεῖνοι)“ [12].

Fără să menţioneze pe Vlahi, Nicefor Gregoras, alt istoric bizantin, ne vorbeşte şi el de această bătălie, în care „Catalanii şi Turcii“ au ocupat poziţie „între satele Kypsela şi Apros“ [13]). Cu un secol şi ceva înainte, Nicetas Honiates menţionase satul Kypsela în legătură cu jafurile săvârşite în Tracia de Vlahi şi de tovarăşii lor Cumanii [14]). E foarte posibil deci ca elementul vlah să se fi menţinut în această regiune şi în vremea când Almogavarii pustiau împrejurimile Constantinopolului şi când scria Pachimere.

Francisco de Moncada, istoric spaniol dela începutul secolului al XVII-lea [15]) — scriitor din „secolul de aur“ al literaturii hispanice —, în manuscrisul conservat în „Biblioteca de la Real Academia de Buenas Letras“ din Barcelona [16]) a operei sale cu privire la „expediţia Catalanilor şi a Aragonesilor contra Turcilor şi Grecilor“, s'a folosit de Nicefor Gregoras şi de Ramón Muntaner pentru relatarea bătăliei dela Apros. Când însă autorul a făcut a doua redactare, aceea pentru tipar, a lucrării sale, apărută în 1623 la Barcelona, a ţinut seamă şi de

12) *Patr. gr.* t. CXLIV, pp. 549—550. — V. şi G. Finlay, *A history of Greece from its conquest by the Romans to the present time*, ed. 1877, Oxford, t. III, p. 402; Schlumberger, *op. cit.*, pp. 153—154; N. Iorga, *Contributions catalanes à l'histoire byzantine*, Paris, 1927, p. 27.

13) *Patr. gr.* t. CXLVIII, pp. 230—231.

14) *Patr. gr.* t. CXXXIX, p. 643. — Asupra importanţei elementului vlah în munţii Hemus în secolul al XII-lea, v. N. Bănescu, *Un problème d'histoire médiévale: Création et caractère du second empire bulgare (1185)*, Bucureşti, 1943.

15) A fost conte de Osona şi marchis de Aytona, ambasador la Viena şi guvernator al Ţărilor de Jos. Baltasar Gracián, în cartea sa *El Criticón*, partea I, cap. 11, regretă moartea acestui bărbat atât de capabil. Familia de Moncada e socotită „una din gloriile Aragonului“; v. Léonce Lavergne, *Historiens espagnols (Mendoza, Melo, Moncada)*, în *Revue des Deux-Mondes*, Oct. 1842, p. 303.

16) Textul acestui manuscris a fost publicat de R. Foulché-Delbosc sub titlul: *Empresas y victorias alcanzadas por el valor de pocos Catalanes y Aragoneses contra los imperios de Turcos y Griegos*, în *Revue Hispanique*, t. XLV, pp. 349—509.

www.dacoromanica.ro

afirmația lui Pachimere, pe care a adăugat-o la textul său, menționând pe Vlahi în rândurile armatei bizantine: „In aripa dreaptă se puse cavaleria mai aleasă din Tracia și Macedonia, cu Valahii și aventurierii, subt ordinele Marelui Heteriarh" *(en el cuerno derecho se puso la caballería más escogida de Tracia y Macedonia con los Valacos y los aventureros a orden del gran Eteriarca* [17]).

Almogavarii asediați în Galipoli de către Genovesi, aliați ai Bizantinilor, au resistat și ei dârz sub comanda căpitanului lor Ramón Muntaner, „canceller e mestre racional de la host" [18]), viitorul cronicar al epopeei catalane în Orient.

II. — *Invazia Almogavarilor în Marea Vlahie.*

Înșirând provinciile Imperiului de Răsărit, Ramón Muntaner menționează, în cronica sa, „regatul Artei și acela al Vlahiei" *(el reyalme de Larcha e de la Blaquia* [19]), făcând desigur alusie la despotatul Epirului sau al Artei și la ducatul Marii Vlahii sau al Neopatrei, locuit în vremea aceea de Vlahi.

In secolul al XII-lea, călătorul evreu spaniol Beniamin din Tudela, vorbind de orașul Zeitun — pe care îl numește „Sinon Potamos" —, în valea râului Sperchios, pomenise de „munții Vlahiei, locuiți de neamul numit al Vlahilor, oameni asemenea cerbilor de iuți" [20]). In veacul următor, Nicetas Honiates afir-

17) *Espedición de los Catalanes y Aragoneses contra Turcos y Griegos, dirigida a Don Juan de Moncada, Arçobispo de Tarragona, por Don Francisco de Moncada, Conde de Osona, su sobrino*, [Barcelona], *Año 1623*, cap. 36. — Din această operă s'au publicat mai multe ediții în Spania, Franța și Argentina.

18) Muntaner, *op. cit.*, cap. 225.

19) Muntaner, *op. cit.*, cap. 29.

20) Tafel, *De Thessalonica eiusque agro, dissertatio geographica*, Berlin, 1839, pp. 473 și 489—493; *Viajes de Benjamin de Tudela, 1160-1173*, por primera vez traducidos al castellano, con introducción, aparato critico y anotaciones, por gnacio González Llubera, Madrid, 1918, p. 61: „...los montes de la Valaquia, cuyos habitantes viven en las montañas; es el pueblo de los llamados Valacos, gente ligera como ciervos..." — Despre

www.dacoromanica.ro

mase că „partea muntoasă a Tesaliei se numeşte actualmente Marea Vlahie“ [21]), iar Pachimere menţionase „poporul ales“ al „Megalovlahiţilor“ [22]).

În epoca expediţiei Almogavarilor în Orient, o „Descriere anonimă a Europei orientale“, atribuită unui dominican sau franciscan de naţionalitate francesă şi al cărei scop era să servească proectele de cruciată ale lui Carol de Valois [23]), ne spune că „între Macedonia, Ahaia şi Tesalonic este un popor foarte numeros şi răspândit, numit al Vlahilor“ *(inter Machedoniam, Achayam et Thessalonicam, est quidam populus valde magnus et spaciosus qui vocantur Blazi)*, şi că aceşti „păstori ai Romanilor“ *(pastores Romanorum)*, cari „au locuit odinioară în Ungaria“, de unde „au fost scoşi de Unguri“, s'au răspândit în Grecia, unde „dispun din abundenţă, mai mult ca oricare alt neam, de excelent caş, lapte şi carne“ [24]). Reiese deci că Tesalia, Ftiotida şi chiar Locrida făceau parte din teritoriul locuit de Vlahi.

Vlahia Mare, v. G. Murnu, *Istoria Românilor din Pind, Vlahia Mare (980-1259)*, Bucureşti, 1913; I. Nistor, *Originea Românilor din Balcani şi Vlahiile din Tesalia şi Epir*, în Analele Academiei Române, *Mem. Sec. Ist.*, 1943-44.

21) *Patr. gr.* t. CXXXIX, p. 841.

22) *Patr. gr.* t. CXLIII, p. 83.

23) Din aceiaşi epocă sunt şi proectele de cruciată ale Maiorchinului Raimundo Llull, Veneţianului Marino Sanudo Torsello, Francesului Pierre Dubois şi Armeanului Hayton; v. în această privinţă: J. Delaville Leroulx, *La France en Orient au XIV-e siècle, Expéditions du maréchal Boucicaut*, Paris, 1886, t. I, pp. 27—39, 47—49 şi 64—77; A. Rubió y Lluch, *La Companyia catalana sota el comandament de Teobald de Cépoy (Companyies de Macedònia i Tessàlia) 1307—1310*, în *Miscellània Prat de la Riba*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1923.

24) *Anonymi Descriptio Europae Orientalis*, publicată de Dr. Olgierd Górka, Cracovia, 1916, pp. 12—14; N. Iorga, *Encore un traité de croisade (1308): ses renseignements sur l'Europe orientale*, în *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale*, an. VIII, n. 6—7, 1921; Rubió y Lluch, *op. cit.*; G. Popa Liseanu, *Românii în „Descriptio Europae Orientalis“*, în *Revista Istorică*, XX, pp. 101—111, şi *Românii în izvoarele medievale*, Bucureşti, 1939, pp. 211—222.

www.dacoromanica.ro

Vlahia Mare, a cărei capitală era Neopatras [25]) — vechea Hypata, numită „la Patria" de către Latini și, mai târziu, Patragic de către Turci, — constituia, la începutul secolului al XIV-lea, un ducat sub conducerea unui sebastocrator sau duce. Acesta aparținea unei ramuri bastarde a foștilor împărați de Răsărit din dinastia Anghelos-Comnen [26]), ramură stabilită în Epir și Tesalia, cu un veac înainte, pe vremea cuceririi Constantinopolului de către cruciați și a desmembrării Imperiului bizantin.

Titlul de sebastocrator al Marii Vlahii îl moștenise în 1303 tânărul și bolnăviciosul Ioan al II-lea Anghelos [27]). „Cronica Moreei" în versiunea ei franceză ne spune că, acesta fiind minor, regența și-a asumat-o vărul său Gui al II-lea de la Roche, duce al Atenei [28]), care în urma sfatului pe care l-a avut la Zeitun [29]), „au Giton", cu nobilii din Vlahia, „avec les barons

25) Neopatras era situată la Sudul râului Sperchios, care se varsă în golful Maliac, și la poalele versantului nordic al muntelui Oeta. Nicefor Gregoras ne vorbește de „castelul foarte bine fortificat numit Neopatras". *Patr. gr.* t. CXLVIII, pp. 112—113.

26) Mihail Anghelos- Comnen a înființat la începutul secolului al XIII-lea, în Grecia septentrională, despotatul Epirului. I-au urmat frații săi Teodor (1214—1230), cuceritor și împărat al Tesalonicului, și Manuel (1230—1237), și fiul său Mihail al II-lea (1237—1371), a cărui autoritate se întindea și asupra Tesaliei „Megalovlahiților". La moartea acestuia din urmă, fiii săi îi împart posesiunile. Nicefor ia Epirul, iar bastardul Ioan Anghelos, ginerele lui Tarona, căpetenia *„Megalovlahiților"*, rămâne cu teritoriul *„dintre Olimp și Parnas"*, înglobând pe *„Pelasgi, Ftiotizi, Tesalieni și Locrieni ozolieni"*, deci cu Marea Vlahie; v. Pachimere și Gregoras, *Patr. gr.* t. CXLIII, p. 83, și t. CXLVIII, p. 110.

27) Ioan I Anghelos (1271—1296), al Marii Vlahii, a avut ca urmaș pe fiul său Constantin (1296—1303), tatăl lui Ioan al II-lea, de care ne ocupăm; v. C. Hopf, *Chroniques gréco-romanes,* Berlin, 1873, p. 529, și Mas Latrie, *Trésor de Chronologie, d'Histoire et de Géographie,* Paris, 1889, p. 1769.

28) Elena, fiica lui Ioan I Anghelos și soră a lui Constantin, se măritase cu Gulielm I de la Roche, duce al Atenei. Din acest matrimoniu s'a născut Gui, văr primar al lui Ioan al II-lea; v. C. Hopf. *op. cit.*, p. 529, și Mas Latrie, *op. cit.*, p. 1769.

29) Castelul dela Zeitun fusese dat ca zestre lui Gulielm de la Roche, tatăl lui Gui, de către socrul său, sebastocratorul Ioan I Anghelos.

www.dacoromanica.ro

de la Blaquie", a organisat această țară după sistemul francez, numind pentru administrarea ei un locotenent al său în persoana lui Anton Flamandul, „monseignor Anthonyo le Flamenc, qui estoit tenus le plus sage dou douchame", și un mareșal al Vlahiei în aceea, probabil, a unui Grec, Botaniate, „Vucomity, mareschal de la Blaquie" [30]), pe care îl vom vedea, mai departe, în relații cu Almogavarii.

Din această epocă datează, desigur, monetele bătute la Neopatras și care sunt asemănătoare denarilor francesi de tipul „tournois". Aceste monete poartă următoarele legende:

— ANGELUS SAB. C., [31]) pe revers: NEOPATRIE;
— ANGELUS SAB. C., pe revers: DELLA PATRA;
— DUX ANGELUS, pe revers: DELLA PATRIA.

E vorba, fără îndoială, de Ioan al II-lea Anghelos-Comnen tânărul „sebastocrator" sau „duce de Neopatras" [32]).

Aceasta era situația în Tesalia și Ftiotida — cu alte cuvinte în Vlahia Mare — pe vremea când Almogavarii luptau în Orient.

* * *

După ce a pustiit Tracia (1305—1306), Compania catalană s'a îndreptat spre Macedonia (1307), condusă fiind de Bernat de Rocafort — care va aspira să devie rege al Tesalonicului, — și a stat câtăva vreme în peninsula Casandria, trecând atunci în serviciul fostului său inamic din Sicilia, Carol

30) J. A. Buchon, *Recherches historiques sur la principauté française de Morée,* Paris, 1845, t. I, p. 405—410; J. Longnon, *Livre de la Conquête de la Princée de l'Amorée, Chronique de Morée (1204—1305),* Paris, 1911, p. 345—348. — „Viscomity" în ediția lui Buchon.

31) Sabastocrator Comnenus (după Schlumberger).

32) G. Schlumberger, *Les principautés franques du Levant d'après les plus récentes découvertes de la numismatique,* Paris, 1877, p. 82, și *Numismatique de l'Orient latin,* Paris, 1878, p. 382—383 și planșa XIII, n-rele 17, 18 și 19; V. și C. Hopf, *Geschichte Griechenlands von Beginn des Mittelalters bis auf unsere Zeit 1841,* în *Encyklopädie der Wissenschaften und Künste von Ersch und Gruber,* t. LXXXV, Leipzig, 1867, p. 360—361, și F. Gregorovius, *Der Stadt Athen in Mittelalter,* Stuttgart, 1889, t. II, p. 460 nota.

www.dacoromanica.ro

de Valois, care, prin căsătoria sa cu Caterina de Courtenay, se socotea împărat al Constantinopolului. Almogavarii recunosc atunci ca șef al lor pe amiralul Thibaut de Cépoy (sau de Chépoy), locțiitorul în Orient al principelui frances [33]). Ei atacă mânăstirile dela muntele Athos, în special Hilandarul, apărat de egumenul Daniil, și orașul Tesalonic, unde asalturile lor sunt zădărnicite de generalul imperial Handrinos (1308) [34]).

„Descrierea anonimă a Europei orientale", pomenită mai sus, ne spune că „țara Vlahilor, mare și bogată, a fost ocupată aproape în întregime de armata principelui Carol, care staționează în Grecia" *(Terram enim horum Blachorum que est magna et opulenta exercitus domini Karuli qui in partibus Grecie moratur fere totam occupavit)*, și adaugă că această armată „s'a îndreptat spre regatul Tesalonicului, atacând orașul și regiunea înconjurătoare din spre uscat și din spre mare" [35]). Autorul acestor afirmații, care scrie în primăvara anului 1308, greșește, desigur, când ne spune că „țara Vlahilor" era ocupată de „armata principelui Carol" în timpul asediului Tesalonicului. E posibil ca Almogavarii să fi întâlnit multe așezări vlahe în Macedonia, însă Tesalia sau Marea Vlahie, „țară mare și bogată", nu a fost invadată de ei și „ocupată aproape în întregime" de cât în cursul anului 1309.

In timpul ședерii lor în Macedonia, Catalanii au avut relații cu ducele Atenei Gui al II-lea de la Roche, cu a cărui soră vitregă a fost vorba să se cunune Bernat de Rocafort [36]), și cu Marea Vlahie, de unde își procura provisia de grâu „armata din Grecia a principelui Carol". In socotelile, care ni sunt cunoscute, ale lui Thibaut de Cépoy găsim următoarele însemnări: „A Jean de Montenas et à Jean de Laval qui furent envoyez de par la compaignie au duceaume d'Athènes pour parler au duc d'avoir

33) Rubió y Lluch, *op. cit.*

34) O. Tafrali, *Thessalonique au quatorzième siècle*, Paris, 1913, pp. 206—207; Rubió y Lluch, *op. cit.*

35) *Anonymi Descriptio*, p. 14 — O. Górka a dovedit că autorul acestui izvor medieval, care cunoștea Balcanii, a scris în primăvara anului 1308, în Franța, pp. V—VI.

36) Rubió y Lluch, *op. cit.*; Nicolau d'Olwer, *op. cit.*, p. 99.

www.dacoromanica.ro

chevaux, etc.; ...à deux ménestreux du duc d'Athènes qui vindrent pour le mariage de Roquefort, etc., à Jean de Berquon, escuyer du duc d'Athènes, qui devait dire au duc comment nous eussions accord en Blaquie de aucun secours de grain". Această înțelegere pentru procurarea de grâu s'a făcut probabil printr'un mesager, Botaniate [37]), „un messager Votemite, grand maréchal de la Blaquie", desigur cel pomenit și de „Cronica Moreei". Tot în aceleași socoteli se face alusie la grâul obținut din Vlahia pentru Turci și Turcopoli, aliați ai Almogavarilor: „donné et payé à messire Oviti, patron d'une nave de Gênes, pour porter le pain des Turcs et Turcoples de la Blaquie jusques à Ruraine, au royaume de Salonique" [38]).

Cearta nu întârzie să izbucnească între Bernat de Rocafort și Thibaut de Cépoy. Acesta din urmă prinde pe șeful catalan și îl trimite captiv în Italia, rămânând singur în fruntea Companiei [39]). Amiralul frances a însemnat în socotelile sale: „à Jacques de Cornoy qui emmena en Pouille Roquefort et autres traîtres... 60 florins" [40]).

Pe la sfârșitul anului 1308, situația era neliniștitoare pentru Almogavari: asalturile acestora împotriva Tesalonicului nu

---

37) „Wol Botoniates", Hopf, *op. cit.*, p. 389; „Probablement un Botaniate", Schlumberger, *Expédition*, p. 272, nota 1.

38) J. A. Buchon, *Collection de chroniques nationales françaises du treizième au seizième siècle*, Paris, 1826, t. II, pp. 352—356, și *Chroniques étrangères*, pp. 467—469, nota; Hopf, *op. cit.*, pp. 387—388. — Puțin după trecerea Catalanilor în serviciul lui Gauthier de Brienne, Venețianul Marino Sanudo Torsello, în opera sa *Liber Secretorum Fidelium Crucis super Terrae Sanctae recuperatione et conservatione* — publicată de Bongars în al doilea tom al culegerii *Gesta Dei per Francos*, Hanovra, 1611, — afirmă că armatele cruciaților ar putea obține grâu din Vlahia tesaliană: „Item ex Blachia haberi possent frumentum, aliaque pinguedo. A portu Amiro, portuque Mithriade atque Lade in magna quantitate, si ad statum reduceretur pristinum, eo quod ipsa consumpta fuit a Comite Brenensi, dum societatis Catelanorum dominium obtinebat" (p. 68); v. în această privință și F. Gregorovius, *Der Zug der catalanischen Compagnie nach Böotien, und die Schlacht am Kephissos*, în *Historische Classe*, ședința din 8 Ianuarie 1887, München, pp. 25—40.

39) Rubió y Lluch, *op. cit.*

40) Buchon, *Collection*, t. II, p. 356; *Chroniques étrangères*, p. 469.

www.dacoromanica.ro

izbutiseră, iar drumul spre Tracia li era oprit de Greci. Nicefor Gregoras ne spune că „ei erau îngrijorați ca nu cumva popoarele vecine cu Romeii din Macedonia, adică Ilirii, Tribalii, Acarnanienii și Tesalienii, să se unească pentru a-i înconjura din toate părțile și a-i nimici“ [41]). Recunoaștem sub numele de Iliri, Tribali și Tesalieni respectiv pe Albanesi, pe Sârbi și pe „poporul foarte numeros și răspândit, numit al Vlahilor“.

Fiind amenințați de foamete, Ibericii, după cum ne spune același istoric bizantin, „luară hotărîrea care părea mai mult un act de nebunie decât de îndrăzneală, adică de a merge cât mai repede, fără zăbavă, până în țara Tesalienilor, regiune care avea să le dea îmbelșugate provisii pentru hrana lor și pe care ar fi încercat chiar să o supue“ [42]).

Tot Gregoras afirmă că „după separarea lor de Turci [43]), Catalanii petrecură iarna la poalele munților Olimp și Osa“ și că „la venirea primăverii ei porniră de aci și străbătură culmile munților și valea Tempe, ajungând, înainte de sosirea verii, în mănoasele câmpii ale Tesaliei, pe care le-au pârjolit, devastându-le fără a întâmpina resistență“ [44]).

Filologul grec Toma „Magistrul“, cunoscut și sub numele lui monahal de Teodul și care e contemporan al evenimentelor de care ne ocupăm, ne vorbește de hotărîrea „Italicilor“, adică a Catalanilor, și aceea a „Perșilor“, sau a „Achemenizilor“, adică a Turcilor, de „a devasta întreaga Tesalie“. In fața năvălitorilor „totul se învălmășește și piere, totul e plin de cadavre

---

41) *Patr. gr.* t. CXLVIII, p. 247. — v. și A. Rubió y Lluch, *Nicéforo Gregoras y la expedición de los Catalanes a Oriente*, în *Museo Balear de Historia y Literatura, Ciencias y Artes*, Palma de Mallorca, epoca II, t. II, 1885.

42) *Patr. gr.* t. CXLVIII, p. 247.

43) După Toma Magistrul, Ramón Muntaner și versiunile greacă, italiană și spaniolă ale Cronicii Moreei, Turcii au participat alături de Iberici la invasia Tesaliei.

44) *Patr gr.* t. CXLVIII, p. 249. — Vorbind de războiul lui Alexe I Comnen cu Normanzii (1082), Ana Comnena menționase lângă muntele Chisavos, vechiul Osa, „satul vlah Ezevan“, *Patr. gr.* t. CXXVII, p. 138.

www.dacoromanica.ro

şi de sânge“ [45]). Totuşi Tesalienii se unesc sub conducerea generalului Handrinos, apărătorul Tesalonicului, şi duc un război de hărţuială împotriva agresorilor. Vorbind de căpetenia mai sus pomenită, Toma Magistrul scrie următoarele: „Atâtea victorii strălucite a repurtat acesta, fie izbind în massa compactă a inamicilor, fie atacând mulţimea acestora cu forţe mici sau grupurile reduse ale lor cu forţe mari, încât şi acum le proslăvesc Tesalienii şi le cântă aproape toţi oamenii“ [46]).

Catalanii, cari pustiiseră cu atâta uşurinţă câmpia Tesaliei, s'au văzut în imposibilitatea de a pune stăpânire pe munţii tesalieni şi de a cuceri inexpugnabilele castele ale Vlahiei.

Iată, după Nicefor Gregoras, cum judecau Almogavarii înşişi situaţia în care se găseau: „Asprimea munţilor, cu care natura a înzestrat, în multe locuri, această ţară, dă locuitorilor săi siguranţă şi îndrăzneală (ἀσφάλειάν τε καὶ θάρσος τοῖς ἔχουσι δίδωσι), iar cetăţile clădite pe înălţimi ne pun în neputinţa de a întreprinde vreun asediu“ [47]).

Acest război de hărţuială — această „guerrilla“ — Handrinos l-a făcut în Tesalia, *terra Blachorum*, desigur, cu concursul „Megalovlahiţilor“, al aceloraşi Vlahi despre care, cu un secol şi ceva înainte, afirmase Beniamin din Tudela că „nimeni nu-i poate ataca“ şi că „niciun rege nu e în stare să-i domine“ [48]).

In ciuda resistenţei locuitorilor dela munte, Tesalia, *terra magna et opulenta*, se găsea, pe la sfârşitul anului 1309, într'o situaţie jalnică. Tânărul sebastocrator, „slab şi plăpând din pri-

---

45) *Patr. gr.* t. CXLV: „Ad Josephum Patrem angelis comparandum expositio rerum quae tempore Italorum et Persarum invasionis acciderunt“.

46) *Ibidem:* „Theoduli Monachi alias Thomae Magistri oratio pro Chandreno“. — v. şi Buchon, *Chroniques étrangères*, pp. 476—479, şi Gaspar Sentiñon, *Carta al Rey Andrónico el Paleólogo: Apologia de Jandrinos por Teódulo (Tomás Magister)*, în *Revista de Ciencias Históricas*, t. I, Barcelona, 1880, pp. 61—71 (traducere adesea inexactă).

47) *Patr. gr.* t. CXLVIII, p. 250.

48) Tafel, *op. cit.*, p. 473; *Viajes de Benjamin de Tudela*, p. 61.

www.dacoromanica.ro

cina unei lungi boale și amenințat de o moarte prematură“ [49]), nu putea evita anarhia în care amenința să se prăbușească Marea Vlahie.

Catalanii au trebuit, în cele din urmă, să ajungă la o înțelegere cu debilul sebastocrator al Marii Vlahii, care, îndemnat de sfetnici, îi ia în serviciul său, făgăduindu-le bani [50]), probabil cu scopul ocupării ducatului Atenei, al cărui succesor legitim se socotea Ion al II-lea Anghelos — după cum vom vedea în capitolul următor — în urma morții vărului său Gui de la Roche, survenită în 1308.

O scrisoare din 1309 trimeasă de dogele Veneției Pietro Gradenigo bailului de Negroponte Belletto Falier, ne vorbește de Thibaut de Cépoy, „care e în Vlahia, cu Compania“, *(Dominus Gibaldus qui est in Vlaquia cum compagna)*, și care încearcă o apropiere de Serenisima Republică [51]).

Pe neașteptate însă, și în mod misterios, amiralul frances „a părăsit Compania fără să-și fi luat rămas bun dela nimeni“ [52]). La sfârșitul lui Aprilie 1310 el era în Franța, după cum reiese din socotelile sale. In primăvara aceluiași an, Almogavarii au trebuit să plece din Tesalia îndreptându-se spre Locrida. Nu știm precis dacă acest drum ei l-au făcut în calitate de mercenari ai sebastocratorului sau de solicitați ai ducelui Atenei, care avea nevoe de serviciile lor. Știrile pe care le avem în această privință sunt confuse și contradictorii.

După afirmația lui Gregoras, Catalanii „legară prietenie cu Tesalienii, primind condițiile pomenite și, la venirea primăverii, după ce au obținut bani, conduși fiind de călăuzele făgăduite, străbătură munții Tesaliei, trecură Termopilele și poposiră în Locrida, lângă râul Cefis“ [53]).

---

49) *Patr. gr.* t. CXLVIII, p. 249.

50) *Ibidem.*

51) Hopf, *op. cit.*, p. 389; Gregorovius, *Der Stadt Athen*, t. II, p. 9; Rubió y Lluch, *La Companyía catalana.*

52) Muntaner, *op. cit.*, cap. 239 — Cronicarul catalan ne spune însă greșit că Cépoy a plecat înainte de invasia Tesaliei. Am văzut că acesta se găsea în 1309 „în Vlahia, cu Compania“ v. Rubió y Lluch, *op. cit.*

53) *Patr. gr.* t. CXLVIII, p. 250.

www.dacoromanica.ro

Dar și în acest drum prin regiunea muntoasă a Ftiotidei au avut probabil de luptat Almogavarii cu băștinașii. Cronica grecească din Galaxidi (localitate din golful Corint, în Locrida), redactată la începutul secolului al XVIII-lea, pe basa unor documente vechi, și care a fost descoperită în 1864 și publicată în anul următor de Constantin Sathas, relatează invasia „temuților corsari numiți Taragonați", adică Aragonesi, și resistența pe care aceștia au întâmpinat-o din partea locuitorilor Locridei: „Toți au ascultat de poruncile împărătești înarmând până la trei mii de ostași epactiți, galaxidioți, lidorichioți și din alte localități, cari au și pornit împotriva acelor corsari, însă când s'au întrunit pe câmpia dela Zeitun, a izbucnit vrajba între căpetenii. S'au insultat cu nerușinare, s'au împrăștiat și puțin a lipsit ca să se și încaere. Totuși, Galaxidioții s'au pus în serviciul lui chir Andreas [54]), unul dintre primii generali ai Basileului, care a dat două bătălii strălucite, în care a ucis mulți corsari, întorcându-se apoi la Galaxidi cu mari daruri dela chir Andronic [55]). Insă din causa desbinării dintre Greci, corsarii, fără nicio piedică, au pus stăpânire pe multe orașe, printre care Salona" [56]).

Ar reieși din cele de mai sus că drumul prin Ftiotida, adică prin munții „Vlahiei" lui Beniamin din Tudela — unde se găseau mulți Vlahi — și prin Locrida, deci prin teritoriu aparținând sebastocratorului, l-au făcut Almogavarii cu arma în mână, luptând probabil împotriva lui Handrinos. Succesul „Taragonaților" însă s'a datorit neînțelegerilor dintre băștinași.

Ramón Muntaner nu a fost martor ocular la trecerea compatrioților săi prin Tesalia, Ftiotida și Locrida, adică prin Vlahia Mare, căci el părăsise Compania catalană încă de pe când aceasta se găsea în peninsula Casandria. El însă s'a putut informa, mai târziu, asupra acestui eveniment prin mărturia fosti-

54) Chir Andreas ar fi Handrinos, după Sathas.

55) Andronic al II-lea Paleolog.

56) A. Rubió y Lluch, *La expedición y dominación de los Catalanes en Oriente juzgadas por los Griegos,* în *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona,* IV, 1885, pp. 41—42; Hopf, *op. cit.,* p. 389; W. Miller, *The Latins in the Levant,* Londra, 1908, pp. 222—223. — Salona este vechea Amfisa a Locridei ozoliene.

www.dacoromanica.ro

lor săi tovarăşi de arme, cari au participat la invasia Vlahiei. Afirmaţiile cronicarului catalan nu corespund cu acelea ale lui Gregoras decât numai în recunoaşterea asprimii părţii muntoase a Tesaliei.

Muntaner ne spune că Almogavarii, pe când se găseau la Casandria, au fost chemaţi de noul duce al Atenei, contele Gauthier de Brienne, succesorul lui Gui de la Roche:

„In acest timp s'a întâmplat să moară de boală ducele Atenei. Neavând fiu şi nici fiică, a lăsat ducatul contelui de Brienne, vărul său primar. In tinereţea sa, contele de Brienne trăise mult timp în Sicilia, în castelul Agosta, unde fusese trimes ca ostatec de către tatăl său, când acesta a fost prins, şi de unde a ieşit apoi răscumpărându-se: de aceea era iubit de Catalani şi le vorbea limba *(e per axó feyas amar a cathalans e parlava cathalanesch)*. Când a sosit în ducat, l-au provocat atât despotatul Artei [57]), cât şi Anghelos, seniorul Vlahiei, precum şi împăratul, aşa încât era încolţit din toate părţile *(E con fo al ducat, lo dispotat de Larta desafiele, e Langlo, senyor de la Blaquia, atretal, e lemperador: axi que de cascuna part li donaven assats per fer)*. El a trimes soli la Companie, promiţând să plătească acesteia solda pe şase luni, dacă îi vine în ajutor şi, chiar şi după aceea, să menţie aceeaşi soldă, adică: patru uncii pe lună de om având cal cu armură, două de om cu cal fără armură şi una de fiecare pedestru. Au ajuns astfel la o înţelegere asupra acestui lucru, asigurându-se reciproc prin jurăminte scrise. După aceea, Compania porni din Casandria şi ajunse în Moreea, după marile greutăţi ce le-a îndurat în trecerea prin Vlahia, care e cea mai aspră ţară din lume *(E sobre aço la companya partis de Saserandria e vench a la Morea, ab gran afany que sofferiren a passar la Blaquia, qui es la pus fort terra del mon)*" [58]).

---

57) In despotatul Artei domnea tânărul Toma Comnen.

58) Muntaner, *op. cit.*, cap. 240. — In secolul al XIII-lea, Robert de Clary scrisese: „Si est Blakie une moult fort terre...", v. Hopf, *Chroniques*, p. 51. — Giovanni Villani, contemporan al acestui eveniment, ne spune, în *op. cit.*, cartea 58, cap. 78, că, după stabilirea lor în „regatul Salonicului", Almogavarii au prădat toată regiunea până la Constantino-

www.dacoromanica.ro

„Vlahia" lui Muntaner, cuprinsă între „Casandria" şi „Moreea", ar corespunde deci cu „terra Blachorum", care, după „Descrierea anonimă", se întindea „între Macedonia, Ahaia şi Tesalonic".

Am văzut, din socotelile lui Thibaut de Cépoy, că Almogavarii au avut relaţii cu Gui al II-lea de la Roche, pe când se găseau în Macedonia. Ducele Atenei moare însă în Octombrie 1308. E probabil că înţelegerea Almogavarilor cu succesorul acestuia, Gauthier de Brienne, nu s'a încheiat în Casandria, cum ne spune Muntaner, şi poate chiar nici în Tesalia, ci după invasia Locridei, căci ei sosesc în această regiune în calitate de mercenari ai sebastocratorului şi conduşi de călăuze tesaliene — de sigur Vlahi — deşi atacaţi, ca şi în munţii Ftiotidei, de băştinaşi în frunte cu Handrinos. E posibil deci ca la hotarul ducatului Atenei să fi trecut ei în serviciul ducelui frances, întorcând armele contra fostului lor stăpân.

Muntaner ne spune că, „odată ajunşi în ducatul Atenei", Almogavarii „au fost bine primiţi de contele de Brienne", care „le-a dat solda pe două luni", şi că, mulţumită lor, a putut recuceri ducele „peste treizeci de castele" smulse de inamicii săi. In aceste condiţii, a putut Gauthier „trata onorabil cu împăratul, cu Anghelos şi cu despotatul" [59]).

După această nouă serie de isprăvi în Vlahia, izbucneşte un conflict între Catalani şi ducele Atenei, din causa soldei, şi acesta din urmă e învins şi ucis în bătălia dela râul Cefis, lângă lacul Copais, la 15 Martie 1311 [60]). Ibericii devin stăpâni ai ducatului.

„Cronica Moreei", în cele patru versiuni ale ei, francesă, greacă, spaniolă (dialectul aragones) şi italiană. — primele trei compuse în secolul al XIV-lea, — face şi ea alusie la venirea

---

pol şi că „alla fine tornaron sopra le terre del Despoto, cioè il Reame di Macedonia, e quello distrussero". Catalanii însă nu s'au îndreptat spre „ţara despotului" ci spre aceea a sebastocratorului, adică spre Marea Vlahie.

59) Muntaner, *op. cit.*, cap. 240.

60) *Ibidem.*

www.dacoromanica.ro

Companiei catalane în „Vlahia" și la încercarea ducelui Atenei de a cuceri această țară cu ajutorul Almogavarilor.

Versiunea franceză ne spune că, după moartea lui Gui de la Roche, succesorul său Gauthier de Brienne „s'accorda à la Compaigne, et les fist venir à la Blaquie. Et puis fu en descort avec la Campaigne, à eaux, en Remyro [61]). Si fu mors et desconfis et desherités par son orgueil" [62]).

Versiunea greacă — cronică rimată — afirmă că „îndată ce află Messer Gualtier, ducele, de sosirea Companiei [63]), care avea cu ea peste o mie de Turci, se înțelese cu ea să atace Romania și să cucerească Vlahia (νὰ μάχωνται τὴν Ῥωμανιὰν καὶ τὴν Βλαχιὰν ἐπάρουν). Însă, odată stăpâni pe cetatea Domocò, au izbucnit neînțelegeri și încăerări între ei" [64]). Același lucru îl afirmă și versiunea italiană, care e redactată după cea grecească: „S'accordò adunque Gualtier con loro che avessero a combatter la Romania e prender la Vallachia" [65]).

Versiunea spaniolă, care a fost compusă în 1393 — probabil la Avignon—sub direcția Aragonesului Fray Juan Fernández de Heredia, Maestru al Ordinului Hospitalierilor din Rodos [66]),

---

61) Remyro = Armiró sau Halmyros, port la golful Pagasetic (Volo). Muntaner îl visitase: „lo port de Almiro, qui es en lo ducat de Tenes" (cap. 235) și acolo a putut el afla probabil că Vlahia este „la pus fort terra del mon". Aparținea Ducelui Atenei, deși era în Tesalia.

62) Buchon, *Recherches historiques*, t. I, pp. 239—240; Longnon, *op. cit.*, p. 196.

63) După versiunile greacă și italiană a Cronicei Moreei, Gui de la Roche e acela care a luat în serviciul său Compania catalană sosită la Halmyros sau Armirò. E posibil să fie însă o confusie cu un alt eveniment întâmplat, într'adevăr, pe când trăia Gui de la Roche și anume sosirea în Grecia a Almogavarilor conduși de Ferrán Eximenis d'Arenós, eveniment de care ne vorbesc Pachimere și Muntaner; v. J. A Buchon, *Recherches et matériaux pour servir à une histoire de la domination française aux XIII-e, XIV-e et XV-e siècles dans les provinces démembrées de l'Empire grec à la suite de la quatrième croisade*, partea I, Paris, 1840, p. 333.

64) Buchon, *Recherches historiques*, t. II, p. 262, și *Chroniques étrangères*, p. 169; Rubió y Lluch, *La expedición*, p. 37.

65) C. Hopf, *op. cit.*, p. 456.

66) Despre acest personaj, v. Manuel Serrano y Sanz, *Vida y escritos de D. Juan Fernández de Heredia, Gran Maestre de la Orden de San Juan*

www.dacoromanica.ro

s'a putut redacta fie după un text frances [67]), fie după unul grecesc [68]) sau italian [69]). E o operă originală pentru evenimentele de după 1302 [70]), dar redactată dela această dată pe basa unor documente care ne sunt necunoscute [71]), şi în „orânduirea şi coordonarea" cărora „e probabil să fi intervenit însuşi Maestrul" [72]).

După această versiune, „Rocafort cu Catalanii şi cu Turcii, intrând în Vlahia, începură să dea lupte mari", iar „Gui de la Roche, care era duce al Atenei", le-a trimes soli făgăduindu-le „să le dea o bună soldă, căci dorea să cucerească Vlahia" *(él les daría buen sueldo he quería conquistar la Blaquia* [73]). Catalanii şi Turcii au primit să intre în serviciul ducelui de Atena şi „începură să lupte, cucerind castele în Vlahia" *(e despues começaron a guerrear et a tomar castiellos de la Blaquia)*. La moartea lui Gui de la Roche, Gauthier, „văzând că atât Catalanii cât şi Turcii se găseau încă în Vlahia", le trimise vorbă să respecte pactul făcut cu vărul său şi „să-i înapoieze caste-

---

de Jerusalén, Saragosa, 1913. — Juan Fernández de Heredia, care visitase Grecia, a fost un precursor al humanismului spaniol şi un „mare impulsor al studiilor clasice"; v. Martin de Riquer, *L'humanisme català (1388-1494)*, Barcelona, 1934, p. 10.

67) *Libro de los fechos et conquistas del Principado de la Morea, compilado por comandamento de Don Fray Johann Ferrandez de Heredia maestre de S. Johann de Jerusalem.* Chronique de Morée aux XIII-e et XIV-e siècles, publiée et traduite pour la Société de l'Orient latin par A. Morel Fatio, Geneva, 1885, p. LVII.

68) A. Rubió y Lluch, *La lengua y la cultura catalanas en Grecia en el siglo XIV*, în *Homenaje a Menéndez y Pelayo*, Madrid, 1899, t. II, p. 111: Heredia avea un secretar grec, Talodichi sau Calodichi, originar din Rodos.

69) Longnon, *op. cit.*, p. XXXII.

70) *Ibidem*, p. LXXXIII.

71) După Morel Fatio, v. *Libro de los fechos*, p. LXI.

72) Rubió y Lluch, *op. cit.*, p. 111.

73) Am văzut că nu sub conducerea lui Rocafort au trecut Almogavarii în Vlahia, ci sub aceea a lui Thibaut de Cépoy. De altfel, după cronica aragonesă, Macedonia e tot „Vlahia": după şederea sa în Tracia, „Rocafort, cu Catalanii şi cu Turcii, luă drumul Vlahiei". Ca şi versiunile greacă şi italiană, cea spaniolă atribue lui Gui de la Roche înţelegerea cu Catalanii.

www.dacoromanica.ro

lele“ [74]). După cronica aragonesă deci, conflictul între ducele Atenei și Almogavari ar fi izbucnit din causa castelelor din Vlahia pe care aceștia întârziau să le înapoieze.

* * *

Să vedem acum în ce fel au relatat istoricii prosteriori trecerea Companiei catalane prin Vlahia Mare.

In secolul al XVI-lea, Aragonesul Jerónimo Zurita y Castro [75]) se folosește de cronica lui Muntaner și de opera istorică a lui Nicefor Gregoras pentru a povesti expediția Almogavarilor în Orient. Înșirând țările din Europa răsăriteană în epoca acestui eveniment, istoricul aragones afirmă că „Valahia era cuprinsă în Mesia Inferioară și corespundea cu regiunile pe care le străbate Dunărea, acolo unde se varsă în mare“ *(Comprendíase la Valaquia en la Mysia inferior y correspondía con las regiones que atraviesa el Danubio, adonde entra en la mar)*, și pomenește pe „Bulgari, Sclavoni și Valahi“ *(todas aquellas naciones de los Búlgaros, Esclavones y Valacos)* printre popoarele „pervertite și atinse de conrupția Grecilor, cari erau schismatici și inamici ai Bisericii catolice“ [76]). Și totuși, mai departe, după ce vorbește de „Angelo, señor de la Valaquia“, Zurita ne spune

74) *Libro de los fechos*, pp. 117—118.

75) Secretar al lui Filip al II-lea și cronicar oficial al Aragonului. Fusese elevul helenistului spaniol Hernán Núñez, „el Comendador griego“, la Universitatea din Alcalá de Henares; v. F. Ustarroz și D. Dormer, *Progresos de la Historia en el Reino de Aragón y elogio de Zurita*, Saragosa, 1650 și reeditare în 1878. — Pentru Zurita colecționar de manuscrise grecești, v. Charles Graux, *Essai sur les origines du fonds grec de l'Escurial, épisode de l'histoire de la Renaissance des lettres en Espagne*, în *Bibliothèque de l'École des Hautes Études*, 46-ème fascicule, Paris, 1880, pp. 56—58.

76) Enumerarea popoarelor „schismatice“ din Europa orientală pare să fie inspirată de proectul de cruciată atribuit lui Brocard și dedicat regelui Franței Filip al VI-lea de Valois (1332), proect pe care Zurita îl cunoaște și îl menționează în cartea 6, cap. 11, a Cronicii sale. — Pentru pomenirea Vlahiei și a Vlahilor în acest document medieval, v. Aurelian Sacerdoțeanu, *Vlahii și Vlahia lui Brocard*, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională* din Cluj, 1928—1930, pp. 497—503. In legătură cu afirmația pe care o face Zurita cu privire la „așezarea Valahiei în Mesia In-

www.dacoromanica.ro

că, „după cum afirmă Muntaner, Compania s'a dus în Moreea, îndurând greutăţi în trecerea prin regiunea numită Valahia, care este dintre cele mai aspre din lume, în provincia foarte muntoasă şi puternică a Tesaliei" *(...aquella región que llamaban la Valaquia, que es de las más ásperas tierras del mundo: en la provincia de Tesalia, que es muy montañosa y fuerte)* [77].

In secolul al XVII-lea însă, Francisco de Moncada observă confusia lui Zurita cu privire la Vlahia şi, servindu-se de un izvor bizantin, şi anume de opera istorică a lui Nicetas Honiates, încearcă să lămurească situaţia geografică a ţării pe care Muntaner o numeşte „Blaquia" şi să se informeze asupra locuitorilor ei. Iată ce scrie Moncada în această privinţă, după ce vorbeşte, urmând pe Gregoras, de invasia şi şederea Almogavarilor în Tesalia:

„Drumul pe care l-au apucat ai noştri [78]) a fost prin partea muntoasă a provinciei Tesalia, numită Vlahia *(la parte montañosa de la provincia Tesalia, llamada la Blaquia)*, pe care au fost siliţi să o străbată în parte. Zurita, când vorbeşte de drumul pe care l-a făcut această armată, se înşeală spunând că ţara prin care a trecut se numea Valahia *(se llamaba Valaquia)*, pentru că nu a fost informat că există o provincie numită Vlahia [79]), căci Muntaner, de care s'a folosit, o numeşte Vlahia

---

ferioară", ne întrebăm dacă istoricul aragones nu cunoaştea cumva pasajul lui Nicetas Honiates în care acesta vorbeşte de „Barbarii din munţii Hemus, cari înainte se numeau Misi, iar astăzi poartă numele de Vlahi" (v. *Patr. gr.* t. CXXXIX, p. 482).

77) Jerónimo Zurita, *Anales de la Corona de Aragón* (prima ediţie s'a tipărit la Saragosa, în 1562), cartea 6, cap. 1, 10 şi 11.

78) După Moncada, „Vlahia" ar fi numai partea meridională a Tesaliei. In realitate însă numele acesta se dădea întregului teritoriu cuprins între Olimp şi Parnas şi stăpânit de sebastocrator: aceasta este ţara la care face alusie Muntaner când vorbeşte de „Blaquia", fără să pomenească nicăeri de Tesalia. Cum însă Nicefor Gregoras întrebuinţează numai cuvântul „Tesalia", istoricii iberici au putut crede că e vorba de două ţări deosebite. După *Descriptio Europae Orientalis*, ţara Vlahilor se întindea între „Macedonia, Ahaia şi Tesalonic".

79) Zurita se înşeală numai asupra situaţiei geografice a Vlahiei — el scrie „Valaquia", — nu însă şi asupra numelui, cum crede Moncada. „Valahia" dela Dunăre e tot „Vlahia" pentru Greci.

www.dacoromanica.ro

(porque Muntaner, de donde lo sacó, la llama Blaquia), iar Zurita, ignorând numele și corectându-l pe Muntaner, o numește Valahia, întemeiat pe asemănarea de nume, însă ai noștri nu au ajuns nici la o sută de leghe de Valahia. Vlahia trebue să i se zică, deoarece este, după cum spune Nicetas la sfârșitul istoriei sale, ținutul muntos al Tesaliei [80]), *(La Blaquia se debe llamar, que es, según Nicetas en el fin de su historia, la tierra montañosa de Tesalia)* și se potrivește cu drumul pe care l-au făcut Catalanii și cu numele pe care i-l dă Muntaner. Băștinașii se numesc Vlahi, neam războinic care a ținut mulți ani sub opresiune pe împărații răsăriteni [81]) și care, chiar și astăzi, între Turci, își păstrează numele și vitejia, deși s'a supus acestui popor atât de barbar și de puternic *(Sus naturales se llaman Blacos, gente belicosa y que tuvo muchos años oprimidos a los emperadores orientales, y aun hoy entre los Turcos conservan su nombre y valor, puesto que sujetó a tan bárbara y poderosa gente* [82]). Stărue Muntaner în a releva greutățile care au fost întâmpinate în acest drum prin Vlahia, mereu cu arma în mână și luptând: atâta resistență s'a întâlnit din partea băștinașilor. Sunt

---

80) Moncada cunoaște pasajul din Nicetas Honiates în care se vorbește de „partea muntoasă a Tesaliei, numită actualmente Marea Vlahie".

81) Autorul face desigur alusie la revolta Vlahilor sub frații Petru și Asan, împotriva împăratului Isaac Anghelos, episod pe care îl citise în Nicetas Honiates.

82) In manuscrisul acestei opere conservat în „Biblioteca de la Real Academia de Buenas Letras" din Barcelona și despre care s'a vorbit mai sus, *lipsește acest pasaj privitor la relațiile Vlahilor cu Turcii*, adăugat probabil de autor la redactarea textului definitiv. — Nu trebue să ne surprindă această mențiune a Vlahilor din Pind într'o operă istorică spaniolă din secolul al XVII-lea. Moncada putea fi informat asupra acestei populații din Peninsula Balcanică: e de ajuns să ne gândim că, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, „stradioții" din Epir, „Epiroții", serviseră în armatele regelui Spaniei (ex.: George Basta, rivalul lui Mihai Viteazul), care luptaseră în Țările de Jos sub ducele de Alba și Alexandru Farnese, (v. în această privință, Famiano Strada, *De bello belgico*, Roma, 1643—48, t. I, p. 294; t. II, pp. 141, 142, 169, 392, 450, 452) și că, puțin înainte de apariția cărții lui Moncada, ducele de Osuna, vice-rege al Neapolului, protejase pe Uscocii de pe coasta Dalmației în lupta lor contra republicei Veneției.

www.dacoromanica.ro

de părere că una din cele mai mari isprăvi săvârşite în această expediţie a fost deschiderea unui drum prin această ţară plină de oameni iscusiţi şi viteji *(esta tierra tan llena de gente plática y valiente)*. Totuşi au străbătut-o, în sfârşit, spre obştească uimire a acelora care au cunoscut pericolul şi cu bunele şi credincioasele călăuze ale celor din Tesalia" [83]).

Moncada afirmă că „cel mai apropiat şi mai puternic duşman" al ducelui Atenei a fost „Anghelos, principe al Vlahilor" *(el más vecino y poderoso enemigo era Angelo, príncipe de los Blacos* [84]),

Istoricul spaniol dela începutul secolului el XVII-lea este deci cel dintâi erudit, care a arătat că aceia cari au opus resistenţă Catalanilor, în trecerea lor prin „Vlahia", au fost chiar locuitorii vlahi ai munţilor tesalieni,

Cartea lui Moncada, în care retorica, specifică barocului, armonisează cu grija pentru exactitatea informaţiei, a fost folosită, în acelaşi secol, de părintele bizantinologiei, învăţatul frances Charles Du Fresne, sieur Du Cange. Acesta cunoaşte afirmaţiile lui Muntaner, însă se orientează mai mult după opera istoricului spaniol mai sus pomenit, pe care îl citează, pentru a relata trecerea Almogavarilor prin Tesalia. El relevă contrazicerile dintre cronicarul catalan şi Nicefor Gregoras şi vorbeşte de „Ioan Duca, duce de Patras, pe care Muntaner îl numeşte Angelo, principe al Vlahilor *(Angelo, prince des Blaques* [85]), căci

---

83) Moncada, *op. cit.*, cap. 62. — Cartea lui Moncada a fost tradusă în francesă de contele de Champfeu sub titlul *Expédition des Catalans et des Arragonais* (sic) *contre les Turcs et les Grecs*, Paris, 1828. Traducătorul, socotind stilul istoricului spaniol prea concis, adaugă frase dela el: „Les Blaques s'opposèrent de toutes leurs forces à la marche de nos Catalans à travers les montagnes. Expérimentés dans la guerre, versés dans la connaissance du pays, braves, opiniâtres, ils harcelèrent sans cesse nos troupes... Ces ennemis, toujours renaissants, apparaissaient sur tous les points, et la terre inépuisable semblait elle-même produire ses défenseurs... etc." (pp. 380—382). Se vede că traducătorul lui Moncada avea încă proaspătă amintirea războiului din 1808 al lui Napoleon I în Spania.

84) Moncada, *op. cit.*, cap. 63.

85) Muntaner însă scrie: „Langlo, senyor de la Blaquia". Se vede că Du Cange se foloseşte de cartea lui Moncada, în care se vorbeşte de „Angelo, principe de los Blacos".

www.dacoromanica.ro

era din familia Anghelilor și principe al acelei provincii a Tesaliei numită Valahia sau Vlahia *(...de cette province de Thessalie qui était nommée Valachie ou Blaquie)*". Urmând pe Muntaner, Du Cange ne spune că Almogavarii „plecară din Casandria și se duseră în Moreea, după multe greutăți și pericole, fiind siliți să treacă prin Vlahia, care e o țară de acces dificil *(...la Blaquie qui est un pays de difficile accès)*" [86].

Tot după opera lui Moncada se orientează și istoricul spaniol Narciso Felíu de la Peña y Farell, Catalan, în 1709, când afirmă că „după ce au părăsit Tesalia", Catalanii „au trecut prin munții Vlahiei" *(...pasaron por los montes de Blaquia)* și când menționează printre inamicii ducelui de Atena, învinși de „vitejia neamului nostru", pe „principele Vlahilor" *(el príncipe de los Blacos* [87]).

In secolul al XIX-lea, învățatul frances Pouqueville, care a cunoscut atât de bine pe Aromâni, pe cari i-a visitat în călătoriile sale în Grecia, și care s'a folosit de opera lui Du Cange, a afirmat că Vlahii din Grecia au văzut, timp de atâtea veacuri, „defilând, înaintea munților lor, Latini, Normanzi, Catalani, Francesi, Impărați, Cesari" [88], iar istoricul spaniol Antonio de Bofarull y Brocá, din Catalonia, inspirat de sigur de Moncada, ne spune că, în peregrinările lor în Orient, Catalanii „au luptat cu Grecii, Turcii, Turcopolii, Alanii, Vlahii și alți locuitori orientali *(Blacos y demás habitantes orientales)* și în același timp cu Francesii, Venețienii și Genovesii" [89].

George Finlay, care se folosește și el de cartea lui Moncada, scrie că o resistență serioasă au întâmpinat Catalanii din

86) Du Cange, *Histoire de l'empire de Constantinople sous les empereurs français*, în Buchon, *Collection de chroniques nationales*, t. II, pp. 146—147. — Pentru Du Cange „Blaquie" este egal cu „Valachie".

87) Narciso Felíu de la Peña y Farell, *Anales de Cataluña*, Barcelona, 1709, t. II, cartea 12, cap. 8.

88) Pouqueville, *Mémoire sur l'Illyrie ancienne et moderne, sur les colonies valaques*, etc. în *Mémoires de l'Académie des Inscriptions*, t. XII, 1839. — v. și N. Iorga, *Momente istorice*, An. Acad. Rom. *Mem. Sec. Ist.*, 1927.

89) Antonio de Bofarull y Brocá, *Historia critica de Cataluña*, Barcelona, 1878, t. IV, p. 142.

www.dacoromanica.ro

partea „Valahilor Tesaliei, o rassă cu adevărat deosebită de ţăranii din Tracia" *(...the Vallachians of Thessaly a very different race from the peasants of Thrace)* [90]).

Invăţatul iberic Antonio Rubió y Lluch, care a dat atâtea lucrări de înaltă valoare asupra Greciei catalane, e de părere, într'un studiu al său publicat în 1891—1892, că „Vlahii, descendenţi din colonişti romani, erau un popor de păstori, care din înălţimile Rodopilor şi ale Pindului a emigrat în Tesalia de jos, care şi-a schimbat numele în acela de Marea Vlahie", şi că „atunci când Catalanii au trecut prin Vlahia, această regiune era locuită de Vlahi, a căror cruzime neîmblânzită o notase călătorul spaniol Beniamin din Tudela" *(Quant los Catalans passaren per la Blaquia, estava aquesta regió habitada pels Vlacos, qual indomable feresa havia ja notat lo viatjer espanyol Benjamin de Tudela* [91]). Tot acelaşi savant catalan ne vorbeşte, într'o lucrare a sa apărută în 1923, de „războinicul şi asprul neam al Vlahilor, cu care au trebuit să lupte atât de dârz Catalanii" *(el belicorós i aspre poble dels Blaquis, amb el qual degueren combatre tan rudament els Catalans)*, şi afirmă, întemeiat pe „Descrierea anonimă a Europei orientale" [92]), că „aceste triburi de origine valahă şi [93]) românească" *(aquestes mateixes tribus d'orígen válac i romanès)*, locuiseră mult timp în Ungaria, unde fuseseră „pastors dels Romans". Insă, ca şi Moncada, Rubió y Lluch, făcând deosebire între „Tesalia" şi „Vlahia", e de părere că ciocnirile dintre Vlahi şi Catalani au avut loc în sudul Tesaliei, — deci în munţii Ftiotidei — pe când aceştia din urmă se îndreptau spre Locrida şi Beoţia şi, deci, după înţelegerea lor cu sebastocratorul Ioan al II-lea Anghelos [94]).

---

90) Finlay, *op. cit.*, t. III, p. 407.

91) A. Rubió y Lluch, *Noticia geográfica de l'Orient segons En Muntaner*, în *Butlleti del Centre Excursionista de Catalunya*, t. I şi II, Barcelona, 1891—1892.

92) Rubió y Lluch cunoaşte „Descrierea anonimă" dintr'un articol al lui N. Iorga publicat în *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale* (1921) şi pomenit mai sus.

93) Sic.

94) Rubió y Lluch, *La Companyia catalana;* după paragraful „Joan II Angel facilita als Catalans l'evacuació de la Tessàlia" urmează acela

www.dacoromanica.ro

W. Miller afirmă și el că „în primăvara anului 1310, [Catalanii] au trecut pasul Furca, îndurând destule atacuri din partea Valahilor nomazi, cari frecventau acea regiune aspră *(...suffering not a little from the nomad Wallachs, who frequented that difficult country)*, și au coborît la Lamia“ [95]).

Suntem însă de părere că trecerea Almogavarilor prin „Vlahia“ nu e un episod deosebit de acela al trecerii prin „Tesalia“ și că nu numai munții din sudul acestei regiuni erau locuiți de Vlahi: mărturie, în această privință, ne stă, în special, „Descrierea anonimă a Europei orientale“. Din „Casandria“ până în „Moreea“, Muntaner nu cunoaște altă țară decât „Vlahia“.

Știința actuală, întemeiată pe izvoarele medievale, nu poate decât să fie de acord cu cele afirmate în 1623 de Francisco de Moncada: Vlahi au fost, într'adevăr, în bună parte, aceia cari s'au opus trecerii Almogavarilor prin Tesalia și Ftiotida [96]).

III. — *Ducatul catalan de Neopatras.*

După ce au devenit stăpâni ai ducatului Atenei, Catalanii aleseră ca șef al lor pe un fost adversar, și anume pe Roger Deslaur, cavaler din Roussillon: „e axi faeren capità a micer Roger Deslaur“, scrie Muntaner [97]).

In 1312, Fadrique al II-lea al Siciliei — a cărui autoritate o recunoșteau Catalanii din Grecia — numește ca duce al Atenei pe al doilea fiu al său, Manfred. Acesta fiind însă prea tânăr și neputându-se duce în Grecia, suveranul sicilian conferă lui Berenguer Estanyol calitatea de locțiitor al tânărului infante

---

intitulat „Pas dels Catalans per la Blaquia“. — La noi acest studiu a fost recensat de C. Marinescu în *Revue Historique du Sud-Est Européen*, I. 1924, pp. 427—431.

95) W. Miller, *op. cit.*, p. 223. — Lamia este numele antic și actual al localității care în evul mediu s'a numit Zeitun.

96) De aceiași părere e și N. Iorga în *Rapports entre l'Espagne et les Roumains;* v. *Revue historique du Sud-Est européen*, VII (1930), pp. 194—199.

97) Muntaner, *op. cit.*, ap. 240.

www.dacoromanica.ro

în ducatul stăpânit de Iberici pe teritoriul Heladei. Muntaner ne spune că Estanyol a condus cu multă înțelepciune, „molt saviament", oștirile catalane din Grecia, luând măsuri pentru a se putea face față unui atac al forțelor imperiale, al sebastocratorului Ioan al II-lea Anghelos al Vlahiei, „Langlo, senyor de la Blaquia", al despotului Artei și al principelui Moreei [98]).

La moartea lui Estanyol, Almogavarii cer regelui Siciliei alt comandant. Fadrique al II-lea „a chemat din Catalonia" pe fiul său bastard Alfonso Fadrique, „care trăia pe lângă regele Aragonului", trimițându-l, în 1317, cu zece corăbii, în calitate de căpetenie a Companiei catalane și de locțiitor al infantelui Manfred în Grecia: „e ab X galeis — scrie Muntaner — trames lo a la companya per cap e per major, per part del senyor infant" [99]).

Ce se petrecea în vremea aceea în Vlahia Mare?

După moartea lui Gui al II-lea de la Roche, Ioan al II-lea Anghelos se socotește moștenitor legitim al vărului și tutorului său și de aceea se intitulează „Senior al teritoriilor Atenei și ale Patrei și duce al Marii Vlahii și al Castoriei" *(Giovanni Comneno Angelo duca, signore de terre di Tenes e Patras e duca della gran Blachia e de la Castoria)*, într'o scrisoare pe care o trimite, în Mai 1317, dogelui Veneției Giovanni Soranzo [100]).

In 1318 moare tânărul duce al Marii Vlahii, care era căsătorit cu Irene, fiica bastardă a împăratului Andronic al II-lea. După cum afirmă Nicefor Gregoras, sebastocratorul „lăsă statul fără moștenitor și provinciile și orașele în desbinare: parte din ele au continuat să dea ascultare fiicei împăratului, altele s'au supus câtorva nobili indigeni, iar restul a fost stăpânit de Catalani, cari pe atunci cutreerau Beoția" [101]).

---

98) *Ibidem*, cap. 242.

99) *Ibidem*, cap. 243.

100) Predelli, *I libri commemoriali della Repubblica di Venezia*, regesti, t. I, Veneția, 1876, p. 177.— Scrisoarea aceasta, păstrată în Arhivele din Veneția și în care se vorbește de negustorii venețieni cari frecventau Vlahia Mare, s'a conservat în traducerea ei în dialect venețian, făcută din grecește.

101) *Patr. gr.*, t. CXLVIII, p. 279.

www.dacoromanica.ro

Ce localităţi au ocupat Catalanii lui Alfonso Fadrique în Marea Vlahie?

O scrisoare a Veneţianului Marino Sanudo Torsello, trimeasă din Veneţia, în 1325, lui Ingramus, arhiepiscop de Capua, ne lămureşte în această privinţă. „Un om demn de încredere" informează pe Sanudo că „ducatul Atenei s'a întins foarte mult şi că stăpânii săi, Catalanii, au cucerit şi deţin în Vlahia: Neopatras şi cetăţile Lidorichi [102]) şi Siderocastron [103]), Zeitun [104]), Gardichi [105]), Domocò [106]) şi Farsala" [107]) *(...dicit quod Athenarum Ducatus quamplurimum est ditatus et quod Catellani, qui dominantur ibidem, acquisiverunt et tenent in Blachia, Lapater et castra Lodorichi et Sidero Castri, Gitonis, Gardichie, Donchie et Ferselle)*. In aceiaşi scrisoare însă, Sanudo se arată îngrijorat de invasia în „Vlahia" a „unui neam numit al Albanesilor *(Albanensium gentis nomine)*, foarte numeros, care a distrus tot ce se afla în afara cetăţilor stăpânite atât de Catalani cât şi de Greci". Ibericii şi autohtonii „s'au dus împreună să oprească pe Albanesi, fără să izbutească" [108]).

---

102) Lidorichi, în munţii Doridei, la Vest de Amfisa (Salona) Locridei ozoliene.

103) Siderocastron, la Sud de râul Sperchios, la Est de Neopatras şi lângă golful Maliac.

104) Zeitun (actuala Lamia), „Giton" al Francesilor şi „Citó" al Catalanilor, la Nordul râului Sperchios şi al cetăţii Siderocastron, lângă golful Maliac. După Beniamin din Tudela, era aşezat „la poalele munţilor Valahiei, locuiţi de neamul numit al Vlahilor" (v. Tafel, *op. cit.*, p. 489).

105) Gardichi, lângă golful Maliac, spre Est de Zeitun.

106) Domocò, în Ftiotida, spre Nord-Vest de Zeitun şi la Nord de lacul Xynias.

107) Farsala, în Sudul Tesaliei şi la Nord-Est de Domocò.

108) Marino Sanudo Torsello, *op. cit.*, în *Gesta Dei per Francos*, t. II, p. 293. — Felíu de la Peña, *op. cit.*, t. II, cartea 12, cap. 8, menţionând pe Sanudo, ne spune următoarele: „Cuceririlor catalane le-a mers bine până în 1325, când Albanesii au pătruns prin Valahia în provinciile catalane, pricinuind mari pagube". V. şi Hopf, *Geschichte Griechenlands*, în Enciclopedia *Ersch und Gruber*, t. LXXXV, p. 422, şi Gregorovius, *Der Stadt Athen*, t. II, pp. 107—108; A. Rubió y Lluch, *Els castells catalans de la Grècia continental*, în *Annuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, Barcelona, 1908 (lucrarea e tradusă şi în greceşte, Atena, 1912); N. Iorga, *France de Constantinople et de Morée*, Bucureşti, 1935, pp. 79—80.

www.dacoromanica.ro

W. Miller e de părere că, prin această invasie, Albanesii „au început să ia locul Valahilor *(they began to take the place of the Wallachs)*, cari alcătuiseră până atunci massa populaţiei Tesaliei şi dăduseră regiunii numele de Marea Vlahie“ [109]).

Teritoriile ocupate de Iberici în Marea Vlahie, şi anume Locrida, Ftiotida şi Tesalia meridională ,alcătuesc al doilea ducat catalan din Grecia, numit „al Neopatrei“ sau „al Patriei“, al cărui duce este însuşi acela al Atenei, adică unul din fiii legitimi ai regelui Siciliei. In 1325, „duce de Atena şi Neopatras“ e infantele Gulielm, fratele şi succesorul lui Manfred — acesta murise în 1317 —, iar locţiitor sau vicar în Grecia e bastardul Alfonso Fadrique. După Nicolau d'Olwer, „lunga locotenenţă a lui Alfonso Fadrique (1317—1330) represintă momentul de apogeu al ducatelor catalane“ [110]).

Şase din cetăţile Vlahiei dominate de Catalani, probabil din cele şapte menţionate de Sanudo, au fost date ca feude lui Alfonso Fadrique de către tatăl acestuia, regele Siciliei Frederic al II-lea. Acest monarh însă nu a vrut să acorde fiului său bastard şi capitala Marii Vlahii, adică cetatea Neopatras, a cărei posesiune justifica titlul de „duce de Neopatras“ purtat de un principe cadet din descendenţa legitimă a Casei regale de Sicilia, ramură, la rândul ei, a celei de Barcelona-Aragon, care domnea în Peninsula Iberică. Suveranul sicilian a refusat totdeauna „să înstrăineze de domeniile Coroanei, trecându-le jurisdicţiei feudale, castelul şi cetatea Neopatras“ [111]).

Neprimind niciun răspuns la toate cererile supuse înţeleptului său tată, Alfonso Fadrique se adresează autorităţii supreme a lumii catalano-aragonese de atunci şi anume vărului său Alfonso al IV-lea, „rege al Aragonului, al Valenciei, al Corsicei, al Sardiniei şi conte al Barcelonei“, printr'o scrisoare, cu data de 15 Aprilie, în limba catalană [112]), redactată între 1328 şi 1330 şi trimeasă din Teba, „Estives“, capitala ducatului Atenei.

---

109) W. Miller, *op. cit.*, p. 248; v. şi Hopf, *op. cit.*, p. 422.

110) Nicolau d'Olwer, *L'expansió de Catalunya*, p. 113.

111) Rubió y Lluch, *op. cit.*

112) Acest document, păstrat în „Archivele Coroanei de Aragon“ din Barcelona, este de importanţă excepţională, fiind unicul care s'a con-

www.dacoromanica.ro

Alfonso Fadrique scrie contelui-rege că tatăl său, regele Siciliei, i-a dat șase castele în Grecia: „Aduc la cunoștința Majestății Voastre că susnumitul rege, tatăl meu, în bunătatea sa, mi-a acordat în Romania șase castele, în mijlocul cărora se află unul care se numește Patria și e capitala țării și a ducatului Vlahiei" *(...A la altea vostra, senyor, fas saber que'l damunt dit senyor rey, pare meu, merce sua si ha provehit a mi en les parts de Romania de VI castells, dels quals benignament m'a feyta donacion. Entre los dits VI castells, en mig d'aquels si ha I castell lo qual ha nom Patria, qui es cap del pahis e es cap del ducam de la Blaquia).* Ambițiosul vicar continuă: „Am trimes, de multe ori, mesagii și scrisori monarhului suspomenit pentru ca să binevoiască a-mi acorda castelul Patria, al cărui titlu să-l pot purta, lucru însă pe care niciodată nu a vrut să-l conceadă" *(...si com jo per moltes vegades he trameses missatges et letres al dit senyor a ço que pogues haver titol, li plagues fos merce sua del dit castell de la Patria me degues fer gracia, la qual gracia nuyla vegada no m'a volguda otorgar).* Alfonso Fadrique încheie rugând pe regele Aragonului să intervie pe lângă acela al Siciliei să-i acorde cetatea Neopatras: „Rog cu umilință pe Măria Voastră să binevoiască a trimite mesagii susnumitului rege, pentru ca, în dragostea sa față de Măria Voastră, să-mi acorde această favoare. De altfel, cum locurile pe care mi le-a dat sunt cu mult mai bune, motivele ce mă îndeamnă la aceasta sunt numai onoarea și titlul, și cred că favoarea va fi obținută mulțumită lui Dumnezeu și Majestății Voastre" *(la vostra clara magnificencia humilment suplic, vos placia per vostra bondat trametre per certs misatges vostres al devant dit senyor rey per amor vostra la dita gracia me deia consentir e otorgar, com sia cosa que molts milors locs que aquels m'aja donats, mes per la honor e per lo titol me mou als dits afers, entenem, senyor, que si la dita gracia vendra acabament, sia per Deu e per vos* [113]).

servat direct din epoca dominației catalane în Grecia; v. A. Rubió y Lluch, *Documents per l'historia de la cultura catalana mig-eval*, t. I, p. 96, nota, Inst. d'Est. Cat., Barcelona, 1908.

113) Rubió y Lluch, *op. cit.*, t. I, pp. 96—97, și *Els castells catalans.*

www.dacoromanica.ro

Fiul bastard al regelui Siciliei nu a izbutit însă să-și realiseze visul de a stăpâni cetatea Neopatras.

Vlahii și Grecii din Tesalia meridională, Ftiotida și Locrida au fost cârmuiți în secolul al XIV-lea de către vicarii, „veguers", și castelanii, „castellans", catalani. Rubió y Lluch e de părere că „din inexpugnabilul castel al Neopatrei, au guvernat mai întâi vicarii catalani și, mai târziu, pașii turci o populație mixtă de Valahi și Greci" *(...des de son inexpugnable castell, governaren de primer els veguers catalans i mes tard els pachàs turchs una població mixta de Válachs i Grechs*" [114]).

Legile Barcelonei, așa numitele „Usatges", sunt introduse în ducatele catalane din Grecia. Neopatras „a constituit totdeauna o universitate, adică un municipiu mai mult sau mai puțin autonom, sub directa stăpânire a ducelui, suveranul său. Puternicul său castel era guvernat de un castelan, ca și toate celelalte ale ducatului, iar cetatea de un vicar" [115]).

Vlahia ocupată de Bizantini a fost însă mereu amenințată de Catalani. In 1343, împăratul Ioan al VI-lea Cantacuzino numește pe nepotul său Ioan Anghelos „guvernator pe viață al cetăților și teritoriilor Vlahiei" (...εἰς κεφαλὴν τῶν κάστρων καὶ χωρῶν Βλαχίας ἐφ'ὅρῳ τῆς ζωῆς αὐτοῦ) și, între condițiile puse în hrisobulul dat cu acest prilej, găsim următoarea clausă: „In ceeace privește cetățile situate dincolo de Patras [116]), dacă Majestatea noastră întreține prietenia cu Catalanii, să o menție și el [117]) și să lupte în cas că suntem în stare de războiu cu aceștia" (.. εἰ μὲν ἔχει ἀγάπην ἡ βασιλεία μου μετὰ τῶν Κατελάνων, ἔχῃ καὶ αὐτός· εἰ δὲ μάχην, μάχηται καὶ αὐτός) [118]).

După cum ne spune Gregoras, Ioan Anghelos „readuse vechea stare de lucruri în Tesalia, provincie care era sfâșiată nu numai de anarhie, dar și de Catalanii cari o stăpâneau de mult. Urmașii acestora, fiind dedați trândăviei și beției, își pierduseră

---

114) Rubió y Lluch, *Els castells catalans.*

115) Rubió y Lluch, *op. cit.;* v. și *La Grecia catalana des de 1377 a 1379,* în *An. de l'Inst. d'Est. Cat.,* Barcelona, 1920.

116) Desigur Neopatras sau Patria.

117) Ioan Anghelos.

118) *Patr. gr.,* t. CLIII, pp. 526—527.

www.dacoromanica.ro

toată vlaga, aşa încât nu puteau oferi o resistenţă serioasă". Acelaşi istoric bizantin ne spune că „Ioan Anghelos, bărbat foarte războinic, a cucerit cea mai mare parte a Tesaliei" şi că „a supus pe Etolieni şi pe Locrieni ozolieni" [119]). Aceste succese au fost obţinute desigur cu concursul „aleşilor călăreţi tesalieni" [120]), în cari recunoaştem, în parte, pe „Megalovlahiţii" lui Pachimere [121]).

În tot veacul al XIV-lea, teritoriul locuit de Vlahi în Grecia a fost disputat între Catalani, Bizantini, Albanesi, Sârbi şi Turci. Pe la mijlocul acestui secol, Tesalia e stăpânită de Ştefan Duşan, iar acest mare monarh sârb, adresându-se, printr'un trimis al său, dogelui Veneţiei Andrea Dandolo, în 1350, se intitulează: „împărat al Rasciei, despot al Romaniei şi al Artei, conte al Vlahiei" [122]).

Să vedem acum cari au fost ducii statelor catalane din Grecia şi locţiitorii lor.

S'a vorbit de Manfred şi de Gulielm al II-lea, amândoi fii ai regelui Siciliei Fadrique al II-lea. Gulielm, care a fost cel dintâi „duce de Neopatras" din ramura siciliană a Casei de Aragon, a murit la Palermo în 1338. I-a urmat alt frate al său, marchisul Ioan de Randazzo, duce al Atenei şi al Neopatrei sub numele de Ioan al II-lea (1338—1348), care a avut ca succesor pe fiul său Fadrique I (1348—1355). Acesta a murit în Catania şi a avut ca urmaş, în calitate de duce de Atena şi Neopatras, pe vărul său Fadrique al II-lea (1355—1377), fiu al suveranului sicilian Petre al II-lea şi care a ajuns rege al Siciliei, sub numele de Fadrique al III-lea, la moartea fratelui său mai mare Ludovic în 1355: „Don Fadrique", scrie Jerónimo Zurita, „a urmat în regatul Siciliei şi în ducatele de Atena şi Neopatras.

---

119) *Patr. gr.*, t. CXLVIII, p. 657.

120) *Ibidem.*

121) Finlay, *op. cit.*, t. III, p. 437: „The support of the Thessalian Vallachians enabled Cantacuzenos to open the campagn of 1343 with an effective force".

122) Predelli, *op. cit.*, t. II, p. 181' „imperatore di Rascia, despoto di Romania e di Arta, conte di Vlachia"; v. şi Hopf, *op. cit.*, p. 445.

www.dacoromanica.ro

Şi cu acest prilej, în vremea lui, au rămas unite aceste state cu Coroana Siciliei“ [123]).

Niciunul din ducii menţionaţi nu a visitat pământul Heladei. Ei au fost representaţi în ducatele Atena şi Neopatras prin vicarii sau locţiitorii lor. S'a vorbit de Alfonso Fadrique, care a guvernat, timp de treisprezece ani, aceste două ducate în numele lui Gulielm al II-lea. Au urmat după el: Nicola Lancia (1330—1335), Raimondo Bernardi (1356), Jaime Fadrique de Aragon (1356—1359), fiu al lui Alfonso Fadrique şi conte de Salona (Amfisa) şi senior de Lidorichi; Gonzalo Jiménez de Arenós (1359), Mateo de Moncada (1359—1361 şi 1363—1367), senior titular de Corint şi Argos şi marchis de Bodoniţa; Roger de Lauria sau de Lluria (1361—1363 şi 1367—1370), Mateo de Peralta (1371—1375), conte de Caltabellotta, şi Luis Fadrique de Aragon (1375—1381), fiu al lui Jaime Fadrique şi, ca şi tatăl său, conte al Salonei [124]).

In 1377, moare Fadrique al III-lea, rege al Siciliei şi duce de Atena şi Neopatras, şi astfel se stinge descendenţa bărbătească a ramurii siciliene a Casei de Aragon. Ducatele catalane din Grecia cunosc atunci o epocă de turburări şi de invasii. Navaresii, cari cuceriseră oraşul Durazzo din Albania pentru infantele Ludovic de Evreux şi trecuseră apoi în serviciul lui Jacques de Beaux, împărat titular al Constantinopolului, conduşi fiind de Mahiot de Coquerel şi Juan de Urtubia, invadează Grecia şi cuceresc Teba, dând o grea lovitură celor două state dominate de Catalani [125]). „Ducatul Atenei rămâne redus la

123) Zurita, *op. cit.*, cartea 6, cap. 12. — V. şi Hopf, *Chroniques*, p. 474.

124) Hopf, *op. cit.*, în Enciclopedia *Ersch und Gruber*, t. LXXXVI, pp. 13—23, şi *Chroniques*, p. 475; W. Miller, *op. cit.*, pp. 235—376; A. Rubió y Lluch, *Els governs de Mateu de Moncada i Roger de Lluria en la Grècia catalana (1359—1370)*, în *An. de l'Inst. d'Est. Cat.*, 1911, şi *La Grècia catalana des de 1370 a 1377*, în *An. de l'Inst. d'Est. Cat.* 1914; Nicolau d'Olwer, *op. cit.*, pp. 113—120 şi 130—139.

125) A. Rubió y Lluch, *Los Navarros en Grecia y el ducado catalán de Atenas en la época de su invasión*, în *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, t. IV, 1886; *La Grècia catalana des de 1377 a 1379*, în *An. de l'Inst. d'Est. Cat.*, 1920, şi *Conquista de Tebas*

www.dacoromanica.ro

Atica, cel al Neopatrei la capitala sa", iar legătura cu Locrida o face „comitatul Salonei cu feudele sau baroniile anexe Lidorichi, Zeitun și Siderocastron" [126]).

Prin stingerea descendenței bărbătești a lui Frederic al II-lea, succesiunea ducatelor catalane din Grecia revine lui Petre al IV-lea „Ceremoniosul", regele Aragonului. Din causa împrejurărilor însă, acest monarh nu a putut intra în mod efectiv în posesiunea statelor sale din Helada decât în 1381. La această dată el se intitula: *Rex Aragonum, Valencie, Maiorice, Sardinie et Corsicie Comesque Barchinone, dux Athenarum et Neopatrie ac etiam Comes Rossilionensis et Ceritanie* [127]).

Se păstrează textul scrisorii, redactată în catalană și trimeasă din Saragosa, în Aprilie 1381, prin care Petre al IV-lea, „prin grația lui Dumnezeu, rege al Aragonului, al Valenciei, al Maiorcei, al Sardiniei și al Corsicei, conte al Barcelonei, duce de Atena și Patria și conte de Roussillon și Cerdagne" *(En Pere, per la gracia de Deu, Rey d'Aragó, de Valencia, de Mallorques, de Cerdenya et de Córcega, Comte de Barchinona, Duc de Athenas et de la Patria et Comte de Rosselló et de Cerdanya)*, face cunoscut „credincioșilor sindici și sfetnici și universității din cetatea Patria" *(als feels nostres los sindichs et prohomens et universitat de la Ciutat de la Patria)*, numirea „iubitului și nobilului consilier Filip Dalmau, vice-conte de Rocaberti, ca vicar și locotenent al nostru în ducatele de Atena și Patria, cu depline puteri" *(Sapiats que nos trametrem per vicari et llochtinent nostre a los ducats de Atenas et de la Patria ab tot plen poder lo noble et amat conseller nostre Mossen Phelip Dalmau, vescomte de Rocaberti* [128]).

Citind titlurile pomenite mai sus ale lui Petre al IV-lea de Barcelona-Aragon, ne dăm seama că are dreptate Zurita când

---

por Juan de Urtubia, în *Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine*, t. XI (Congrès de Byzantinologie de Bucarest), 1924; L. Nicolau d'Olwer, *Les dernières études sur les Catalans en Grèce*, în *Byzantion*, t. II, 1925, pp. 633—638.

126) Nicolau d'Olwer *L'expansió de Catalunya*, p. 137.

127) Rubió y Lluch, *Los Navarros en Grecia*, p. 437.

128) *Ibidem*, p. 439.

www.dacoromanica.ro

ne spune că „...de atunci a început regele să se intituleze duce de Atena și Neopatras, preferind acest titlu aceluia al comitatelor de Roussillon și Cerdagne și punându-l după acela de conte de Barcelona“ [129]).

Acest monarh catalano-aragones se mândrea, de sigur, cu posesiunile sale din Grecia, și aceasta se vede din cuvintele cu care el, ca un premergător al humanismului, caracterisa Acropolea Atenei — „el castell de Cetines“ —, socotită drept „cel mai scump juvaer din lume“ *(la pus rica joia del mon)* [130]).

Elementul albanes capătă o însemnătate din ce în ce mai mare în Tesalia meridională. Albanesii contelui Micra din Demetrias, de lângă golful Pagasetic (Volo), apără Atena și Neopatras atacate de Navaresi, și lor le mulțumește în 1381 Petre al IV-lea pentru ajutorul dat: „Iubitului nobil conte Micra și tuturor celorlalți Albanesi credincioși,... suntem informați că... ați apărat ducatele noastre de Atena și Patria“ *(Als noble amat et feels nostres lo comte Micra et tots els altres Albaneses,... som informats que vos... havets defensat los ducats nostres de Athenas et de la Patria* [131]).

Intr'o listă, din aceiași epocă, a prelaților catolici și a nobililor mai de seamă din ducatele catalane din Grecia, găsim date interesante pentru istoria Marii Vlahii pe timpul dominației iberice. Se menționează „arhiepiscopul de Patria“ *(l'arcabispat de la Patria)* și se adaugă că „acesta are un sufragant, adică pe episcopul de Zeitun, care este în ducatul de Patria“ *(aquest ha un sufragani, ço es lo bispe del Citon qui es dinire en lo ducam de la Patria* [132]). Cetatea Zeitun aparținea ex-vicarului

129) Zurita, *op. cit.*, cartea 10, cap. 30.

130) A. Rubió y Lluch, *Significació de l'elogi de l'Acròpolis pel Rei Pere'l Ceremoniós*, în *Homenaje a Menéndez Pidal*, t. III, Madrid, 1925.

131) Rubió y Lluch, *Los Navarros en Grecia*, p. 440. — Asupra importanței elementului albanes în ducatele catalane din Helada, v. A. Rubió y Lluch, *La població de la Grècia catalana en el XIV-èn segle*, publicat de „Institut d'Estudis Catalans, Memòries de la secció històrico-arqueològica“ IV, Barcelona, 1933.

132) Arhiepiscopatul latin de Neopatras și episcopatul latin din Zeitun existau și înainte de venirea Catalanilor, v. Tafel, *op. cit.*, p. 489, și Buchon, *Recherches et matériaux*, partea I, pp. 320—321.

www.dacoromanica.ro

Luis Fadrique de Aragon, care se intitula „comte de la Sola e senyor del Citon". In aceeași listă e menționat „Andrei Savall. nobil și viteaz căpitan al Patriei" (*Andrea Çavall, noble hom e valent capità de la Patria* [133]).

In 1388, după un lung asediu, Atena va cădea în fața atacurilor Florentinului Nerio Acciajuoli, senior al Corintului, care va ajunge stăpân al cetății. Neopatras, apărată de Andrei Savall, va fi cucerită, doi ani mai târziu, în 1390, de Grecul Messer Aner, probabil un aliat al șefului toscan mai sus pomenit. In 1394, această cetate va cădea în mânile Turcilor lui Baiazid I „Fulgerul" [134]). Dar, în ciuda acestor pierderi ale teritoriilor lor din Grecia, regii Aragonului, urmași ai lui Petre al IV-lea „Ceremoniosul", mort în 1387, vor continua să se intituleze, „duci de Atena și Neopatras".

Cu actuala documentare de care dispunem cu privire la epoca în care Ibericii au dominat o parte din Grecia, ni este greu să precisăm relațiile care au putut să existe între stăpânitorii catalani și supușii lor vlahi, păstori sau sedentari, din Tesalia și Ftiotida. E probabil că Vlahii au descrecut ca număr în ducatul catalan de Neopatras, locul lor fiind luat de Albanesi [135]).

Dominația iberică în Grecia continentală a încetat pe la sfârșitul secolului al XIV-lea. Vlahii și-au continuat existența în munții și șesul Tesaliei, de sigur ceva mai reduși ca importanță numerică. In vremea cuceririi Constantinopolului de Turci, istoricul atenian Laonic Halcocondilas va vorbi de „munții Pindului locuiți de Vlahi, al căror graiu e asemănător aceluia al Dacilor, cari trăesc la Istru și cu cari au trăsături comune" [136]).

In secolul al XVII-lea, călătorii apuseni Jacob Spon și George Wheler vor întâlni lângă Teba, deci într'o regiune stăpânită, cu trei secole înainte, de Catalani, „un village appelé

133) Rubió y Lluch, *Los Navarros en Grecia*, p. 481.
134) Rubió y Lluch, *Els castells catalans*.
135) Vezi, în această privință, Finlay, *op. cit.*, t. IV, p. 131.
136) *Patr. gr.*, t. CLIX, p. 168.

www.dacoromanica.ro

Vlaghi, peuplé d'Albanois ou de Vlaques" [137]). In 1774, Johann Thunmann, profesor la Universitatea din Halle, vorbind despre „Vlahii de dincolo de Dunăre, pe cari Grecii îi poreclesc Cuţo-Vlahi", va afirma următoarele: „Sie sollen über die Hälfte der Einwohner in Thracien und über drei Viertheile der Bewohner Macedoniens und Thessaliens ausmachen" [138]); iar la începutul secolului al XIX-lea, Pouqueville va scrie: „Pour ce qui est des tribus valaques voisines du Parnasse et du Céphise de la Phocide, elles prétendent avoir une origine commune avec les Mégalo-Vlachites; et toutes, en général, revendiquent avec orgueil le nom de Romoûnis ou Romains" [139]).

Acum o sută şi ceva de ani, viaţa românească pulsa încă în regiunile cutreerate în secolul al XIV-lea de tovarăşii de arme ai lui Ramón Muntaner.

Ca încheiere, putem spune că faptele războinice ale Catalanilor pe pământul Greciei, în secolul al XIV-lea, s'au petrecut, în parte, pe teritoriu locuit de Vlahi. Aceştia au ţinut piept Almogavarilor, cari le-au invadat ţara, însă au trebuit să cunoască apoi, în Tesalia meridională şi în Ftiotida, stăpânirea Casei de Barcelona-Aragon, atât prin ramura siciliană a acesteia cât şi prin trunchiul ei din Peninsula Iberică.

VALERIU PAPAHAGI

---

137) J. Spon et G. Wheler, *Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grèce et du Levant, fait aux années 1675 et 1676,* Amsterdam, 1679, t. II, p. 74.

138) J. Thunmann, *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker,* Leipzig, 1774, p. 174.

139) Pouqueville, *Voyage de la Grèce,* ed. a II-a, Paris, 1826, t. II. p. 330.

www.dacoromanica.ro

NOU DESPRE RIGA VELEȘTINUL

Viața marelui premergător al libertății poporului grecesc este, în bună parte, învăluită încă în legendă, deși în anii din urmă s'au publicat unele lucruri noi despre el, consacrându-i-se și o monografie în limba franceză [1]). In paginele de mai jos vom căuta să îmbogățim cu date noi și certe știrile despre timpul petrecut de Riga în Țara Românească, folosind în acest scop și câteva documente inedite.

Nu se știe până astăzi dacă Riga este nume de familie, sau simplu nume de botez. Semnătura autografă, pusă pe un înscris, tot autograf, din 22 Iunie 1796, sună astfel: Ρήγας Βελεστινλῆς γραμματικός, adică: Riga Veleștinul Grămăticul [2]). Acest Βελεστινλῆς reprezintă o formă adjectivală turcească, pe care o traducem în românește prin: Veleștinul, adică din localitatea Veleștin (Thesalia). In schimb, contemporanii români îl numeau Riga Grămăticul.

Nu se știe, deasemeni, când a venit în Țara Românească.

---

1) Ap. Daskalakis, *Rhigas Velestinlis. La révolution française et les préludes de l'indépendance hellénique.* Thèse pour le doctorat ès lettres présentée à la Faculté des lettres de l'Université de Paris par... Paris, 1937, 231 p. + 6 pl.; idem, *Les ouvres de Rhigas Velestinlis. Etude bibliographique suivie d'une réédition critique avec traduction française de la brochure révolutionnaire confisquée à Vienne en 1797.* Thèse complémentaire pour le doctorat ès lettres présentée à la Faculté des lettres de l'Université de Paris, par... Paris, 1937, 125 p. + 1 pl. Vezi și Nestor Camariano, *Contributions à la bibliographie des oeuvres de Rigas Velestinlis.* Extrait de la revue *Balcania,* I (1938); Bucarest, 1938, pp. 211—229 (—231).

2) V. anexa 5 și facsimilul.

www.dacoromanica.ro

In orice caz, în 1788 era de mult aici, întrucât la 27 Mai 1788, o carte domnească „legată" cere ispravnicilor de Vlașca să vândă „din lucrurile Rigăi Grămăticul", râmătorii, iar banii dobânditi pe ei să fie trimiși la Domnie. Sau, dacă râmătorii nu pot fi vânduți pe loc, să fie trimiși la București, împreună cu „păstorii lor și cu prăsila lor, dimpreună și cu alte vite ale Rigăi, ce ne-au fost înștiințat ispravnicii de mai înainte că mai sânt acolo" [3]).

Nu cunoaștem pricina acestei vânzări, pare-se, silite, dar din enumerarea de mai sus înțelegem că la acea dată Riga este om înstărit, proprietar sau arendaș de moșie foarte cunoscut, în județul Vlașca. Mai era încă și atunci grămătic, adică secretar? Și la cine? Nimic lămurit, nimic cert. In orice caz, de nicăieri nu reiese că a fost secretarul lui Grigorie Brâncoveanu, sau al lui Mihail Sutul Voevod, Domnul Țării Românești.

Cu aceasta ajungem în Mai 1790, când Riga intră în slujba marelui serdar Hristodulos Kirlian, Grec de origină, ajuns — puțin mai târziu — baron de Langenfeld, la Viena. Angajamentul la acesta începe de la 1 Iunie 1790, și avea să rămână opt luni de zile în acest serviciu, adică până la sfârșitul lui Ianuarie 1791 [4]). Kirlian trăise multă vreme în Țara Românească și în Iunie 1790 pleca la Viena, unde avea să se și stabilească. Dar necunoscând nicio limbă străină, occidentală, după cum singur mărturisește, Kirlian își caută un secretar, și acesta fu Riga, care avea să-l însoțească „en qualité de son comis", în schimbul unei lefi lunare de 120 de lei [5]).

Plecând la Viena, Riga ducea cu sine și manuscrise proprii gata de imprimat, așa încât, chiar în cursul aceluiași an, tipărește acolo două cărți în limba greacă. Cea dintâi: Σχολεῖον τῶν ντελικάτων ἐραστῶν, *(Școala amanților delicați)*, traducere

3) V. anexa 1.

4) N. Iorga, *Străini oaspeți ai Principatelor în secolul al XVIII-lea*, în *Literatură și artă română*, București, V, (1900—1901), p. 25 sqq.; idem, *O hartă a Țării Românești din c. 1780 și un geograf dobrogean*, în Analele Academiei Române, *Mem. Sec. Ist.*, s. II, t. 36 (1913—1914), p. 927 sqq.

5) N. Iorga, *Străini oaspeți...*, p. 28; idem, *O hartă a Țării Românești...*, p. 292.

www.dacoromanica.ro

de versuri din franţuzeşte, apare în tipografia lui Iosif Baumeister; a doua: Φυσικῆς ἀπάνθισμα..., *(Elemente de fizică...)*, lucrare alcătuită după modele germane şi franceze, apare în tipografia lui Eugen Trattner. Această din urmă tipăritură o închină, Riga, patronului său, marelui serdar Hristodulos Kirlian, baron de Langenfeld, care îl şi ajută la cheltuielile imprimării, după cum se vede din prefaţa dedicatorie [6]).

In treacăt adăugăm că e vorba de acelaş baron de „Langhifeld" pe care Tudor Vladimirescu îl întâlneşte la Viena, în vara anului 1814, în casa bătrânului boier Constantin Ghica, socrul lui Nicolae Glogoveanu. Kirlian se poate să fi trăit în Oltenia, pe vremea când avea numai rangul de mare serdar. Şi dacă n'au avut prilej de a se cunoaşte mai dinainte, Tudor a avut atunci, la Viena, putinţa de a afla multe în legătură cu Congresul de pace, care se desfăşura sub ochii lor. Ca orice patriot grec, Kirlian aştepta, desigur, resultate bune pentru Grecia, de la lucrările şi oamenii Congresului. Iar Tudor Vladimirescu se bucură şi el, într'o scrisoare trimeasă în ţară: „Se sună că atunci — spune el în Octombrie 1814 — va fi ceva şi pentru locurile acelea", adică pentru patria sa [7]).

Intors de la Viena în primăvara anului 1791, Riga aşteaptă la Bucureşti să-şi primească leafa pentru cele opt luni slujite, de la compatriotul său Kirlian. Dar acesta, stabilit definitiv la Viena, va invoca diferite pretexte spre a nu-şi achita datoriile, astfel că neînţelegerile dintre ei vor ţine până în primăvara anului 1795, fără niciun fel de rezultat favorabil pentru

---

6) Titlurile întregi ale celor două lucrări la Ap. Daskalakis, *Les oeuvres de Rhigas Velestinlis...*, pp. 9—11; prefaţa dedicatorie dată la Émile Legrand, *Bibliographie hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés par des Grecs au dix-huitième siècle par...* Oeuvre posthume complétée et publiée par Mgr. Louis Petit et Hubert Pernot, t. I—II, Paris, 1918—1928; t. II, p. 515 sqq., nr. 1260; Σχολεῖον..., bibliografiată *ibidem*, II, p. 512 sqq., nr. 1257.

7) N. Iorga, *Scrisori inedite ale lui Tudor Vladimirescu din anii 1814—1815*, cu 5 scrisori de 14 pagini facsimilate. Extras din Analele Academiei Române, *Mem. Secţ. Ist.*, s. II, t. 37, pp. 11, 16; v. şi Emil Vîrtosu, *Mărturii noi din viaţa lui Tudor Vladimirescu*, Bucureşti, 1941, pp. 41—44, 52, nr. I (Aşez. Cult. I. C. Brătianu, LVIII).

www.dacoromanica.ro

Riga [8]). Procesul dintre ei îl vom urmări cronologic. La 14 Octombrie 1791, Panaiot Codrica, secretarul Domnului Țării Românești, intervine oficial la Agenția chesaro-crăiască din București, cerând ca baronul de Langenfeld să fie obligat a-i plăti lui Riga 960 de lei, datorați pentru cele opt luni slujite la Viena. Aflăm cu acest prilej că plata fusese amânată până atunci sub pretextul invocat de Kirlian că așteaptă să primească niște bani de la cârmuirea Țării Românești, din cari urma să-l despăgubească pe Riga [9]).

La o dată neprecisată, dar, oricum, localizată după întoarcerea sa de la Viena, Riga scrie din București unui personaj nenumit și-i cere „de faire venir les gazettes grecques [10]) sous l'adresse de Anastasius Grand Armache" [11]). Este vorba de un abonament pentru un an întreg la gazeta grecească Ἐφημερίς, cea mai veche gazetă grecească, imprimată la Viena din Decembrie 1790, în tipografia lui G. Poulios [12]).

Dar tot în cursul anului 1791, după întoarcerea sa de la Viena, Riga este acuzat de... „slujnicărie" [13]). Și anume, Bălașa, „fata răposatului Nițul și a răposatei Stanii din Craiova", umblând după serviciu la stăpân, este angajată de Riga, spre a sluji mamei sale. Bălașa, încheind povestirea necazului său, la

---

8) N. Iorga, *Străini oaspeți...*, p. 28; idem, *O hartă a Țării Românești...*, passim.

9) N. Iorga, *o. c.*, respectiv pp. 28 și 929.

10) N. Iorga, *< O scrisoare a lui Rigas >*, în *Revista Istorică*, București, I (1915), p. 35; în orice caz, această scrisoare, scrisă în franțuzește, nu poate fi adresată lui G. Poulios, din Viena la Viena, ci numai din București la Viena, așa cum afirmă și Ap. Daskalakis, *Rhigas Velestinlis*, p. 41, n. 2. Scrisoarea este republicată la D. Russo, *Studii istorice greco-române*, II, București, 1939, p. 354, n. 1.

11) Acest Anastase, mare armaș pare să fie același cu Anastase Economu, „plus connu sous le nom d'Armache", deși personagiul numit de Riga nu are nici un fel de notorietate în Țara Românească, iar Anastase Economu pare să aibă o viață foarte frământată (informații succincte la B.-S. Cunibert, *Essai historique sur les révolutions et l'indépendance de la Serbie depuis 1804 jusqu'à 1850*, Leipzig, 1855; t. II, p. 35, n. 1).

12) Despre primele ziare grecești, între care și Ἐφημερίς, v. prețioasele informații date la D. Russo, *Studii istorice greco-române*, II, București, 1939, pp. 359—384.

13) Cum se exprimă N. Iorga, *o. c.*

www.dacoromanica.ro

2 Octombrie 1791, în fața Dicasteriei Mitropoliei, declară că se mulțumește, drept orice pretenție, cu 20 de taleri și renunță la reclamație. Zapisul de învoială este dat în fața popii Stoica schevofilax și a popii Theodosie protecdicos, și este scris în condica Mitropoliei de Gheorghe logofătul. Balașa, neștiind carte, își subscria numele prin punerea degetului [14]).

Urmărind cronologic viața lui Riga, aflăm o știre surprinzătoare. Anume, în Ianuarie 1792, un Stoian Cazangiu din București se plânge la Mihail Constantin Suțul Voevod, Domnul Țării Românești, că are de primit 90 de taleri de la un Costea, *fratele lui Riga Grămăticul,* și este dus de trei ani cu vorba. De curând, găsindu-l pe acest Costea în casa Grămăticului, „am vrut să-l trag la zapciu, să-mi împlinească banii". Intervenind Riga, s'a obligat el să plătească datoria lui Costea. Acesta pare să fi fost „căpitan". Riga nu plătește, totuși, datoria lui Costea. Iar Domnul, aflându-se că datornicul Costea se afla la Podul Doamnei, în județul Vlașca, poruncește să fie trimis un aprod vătășesc, care sau să-l oblige să plătească pe loc, sau să-l facă să vie la judecată. Sfârșitul acestei tărășenii nu-l cunoaștem [15]).

Mai departe, la 22 Martie (st. v.) 1792, Riga reclamă din nou autorităților chesaro-crăiești și le cere să-l silească pe Kirlian a-i plăti datoria, cu atât mai mult cu cât acesta își primise de mult banii pe cari îi aștepta de la cârmuirea Țării Românești, și anume odată cu plecarea trupelor nemțești din țară, ceeace el, Riga, nu știuse la vreme, „étant absent à ma terre" [16]). In răspuns, Kirlian îl acuză la rându-i că, fiindu-i și casier, i-a predat socotelile încărcate [17]), astfel că, până la urmă, nu vede ce datorie ar mai putea avea de plătit.

In Februarie 1794, Riga are proces cu un Nicolae Botezat,

---

14) Academia Română, *ms.* 640, f. 32 v; reprodus la N. Iorga, *O hartă a Țării Românești...*, p. 930; mențiune, idem, *La révolution française et le Sud-Est de l'Europe.* Conférence donnée à Paris, à la Société de la Révolution française (février 1933), Bucarest, 1934, pp. 18—19.

15) V. anexa 2.

16) N. Iorga, *O hartă a Țării Românești...*, p. 929; idem, *Străini oaspeți...*, p. 29.

17) N. Iorga, *Străini oaspeți...*, p. 30.

www.dacoromanica.ro

dar nu cunoaștem obiectul procesului. La acea dată, el se afla plecat din București, la satul Vida, lângă Tămășești, în județul Vlașca, unde se gândea să rămână până la Păresimi. Domnul „Io Alexandru Constantin Muruz Voevod" dădea poruncă unui păhărnicel ca Riga să fie adus cu forța la Divan, spre a se putea judeca procesul [18]).

In Noembrie acelaș an, într'un proces pentru o veche străduță ce mergea de la biserica Sf. Dumitru la Dâmbovița, pe lângă casele doctorului Silvestru Filitti și ale medelnicerului Hristea, ca vechil (împuternicit, reprezentant, avocat) din partea mahalagiilor se înfățișează, la Divanul domnesc, Riga Grămăticul, cerând redeschiderea acestei ulicioare. In chipul acesta aflăm că și Riga trebuie să fi locuit prin preajma bisericii Sf. Dumitru [19]).

In următorul an 1795, la 16 Iulie, Riga este numit supraveghetor pentru combaterea ciumei, la mahalaua Biserica Albă de la Schit și mahalaua Bărbătescu din vii [20]).

Cu aceasta am ajuns în anul 1796. Atunci, la 30 Mai, doi boierinași: Nicolae Cărpenișanu și Tănase căpitan Petrescu, își încheie lucrarea de hotărnicie ce li se încredințase din porunca lui Alexandru Constantin Moruzi Voevod, Domnul Țării Românești, alegând hotarele moșiei Călărești, din județul Vlașca, moșie cumpărată mai de mult de Riga Grămăticul de la șătrăreasa Anița Rătească. Moșia avea 835½ stânjeni masă, iar neînțelegerea pentru hotare fusese cu Mânăstirea Stavropoleos, proprietara învecinatei moșii Cărtojani [21]). La facerea acestei hotărnicii ia parte și Riga, care își arată mulțumirea printr'un înscris autograf, în limba greacă, din 22 Iunie 1796 [22]).

*

18) V. anexa 3.

19) Arhivele Statului, *Condica domnească* nr. 28, P. II, f. 14—15; actele publicate la V. A. Urechia, *Documente inedite din Domnia lui Alexandru Constantin Moruzi 1793—1796*. Memoriu; București, 1896, pp. 797—800 (An. Acad. Rom., *Mem. Secț. Ist.*, s. II, t. 15 (1892—1893).

20) Arhivele Statului, *Condica domnească* nr. 29, f. 87: v. și V. A. Urechia, *Documente inedite din Domnia lui Alexandru Constantin Moruzi 1793—1796, Memoriu;* București, 1896, p. 748.

21) V. anexa 4.

22) V. anexa 5.

www.dacoromanica.ro

De când începe buna stare materială a lui Riga, nu știm. În orice caz, moșia aceasta Călărețîi din județul Vlașca pare s'o fi cumpărat cu destui ani înainte de 1796. Ne aducem aminte că, la 27 Mai 1788, este vorba de vânzarea silită a unor rămători ai lui și alte vite, aflate atunci la o moșie nenumită din județul Vlașca [23]). Mai târziu, la 28 Ianuarie 1792, Costea, fratele lui Riga, este arătat ca aflându-se la satul Podul Doamnei, din același județ [24]). Mai departe, în Martie acelaș an, în reclamația îndreptată împotriva lui Kirlian, Riga mărturisește că la plecarea trupelor nemțești din țară nu se găsea în București, „étant absent à ma terre" [25]). In sfârșit, în Februarie 1794, din reclamația pornită de Nicolae Botezatu, se vede că Vodă Alexandru Constantin Moruzi poruncește ca Riga să fie adus cu forța la București, la judecată, de la satul Vida, lângă Tămășești, din același județ Vlașca, unde se pregătea să zăbovească până la Păresimi [26]). Toate aceste mențiuni succesive arată o legătură continuă și strânsă între Riga și județul Vlașca. Toate par a se raporta la stăpânirea aceleiași moșii Călărești, pe care s'ar putea s'o fi ținut în arendă câțiva ani de zile în șir, înainte de a o cumpăra. Iar hotărnicia avea s'o întreprindă târziu de tot, de abia în Mai 1796.

Dar tot în cursul acestui an 1796, la câteva zile doar de la înscrisul de hotărnicie din 22 Iunie, aflăm că un anume Costi, Grec, închis de nenumărate ori la „Pușcărie, cum și la alte grosuri", mărturisește că în repetate rânduri a fost scăpat de la nevoie de Riga Grămăticul, „mumă-mea aflându-să în casa dumnealui, de să aciuiază pentru un codru de pâine și o naină". Dar el, Costi, ca un nerecunoscător, sărind de nenumărate ori, ziua și noaptea, peste uluce, îl prădase pe Riga, astfel încât, în cele din urmă, se afla acum, din porunca domnească, închis în temnița „Pușcării". Unele din lucrurile furate de la Riga putuseră fi regăsite și date îndărăt păgubașului. Altele „s'au răpus", și ele sânt arătate pe larg în înscrisul lui Costi din 3

23) V. *supra*.
24) *Ibid.*
25) *Ibid.*
26) *Ibid.*

www.dacoromanica.ro

Iulie 1796. E vorba de: un zapis în valoare de 51 taleri, o șea turcească, cu tot tacâmul ei; un „ciubuc musa cu imamea chihlibar", cinci linguri de argint, valorând toate acestea la un loc 113 taleri; lucruri pe care Costi recunoaște că le-a prădat și se îndatorează a i le restitui în bani. Și de astă dată, ca de multe

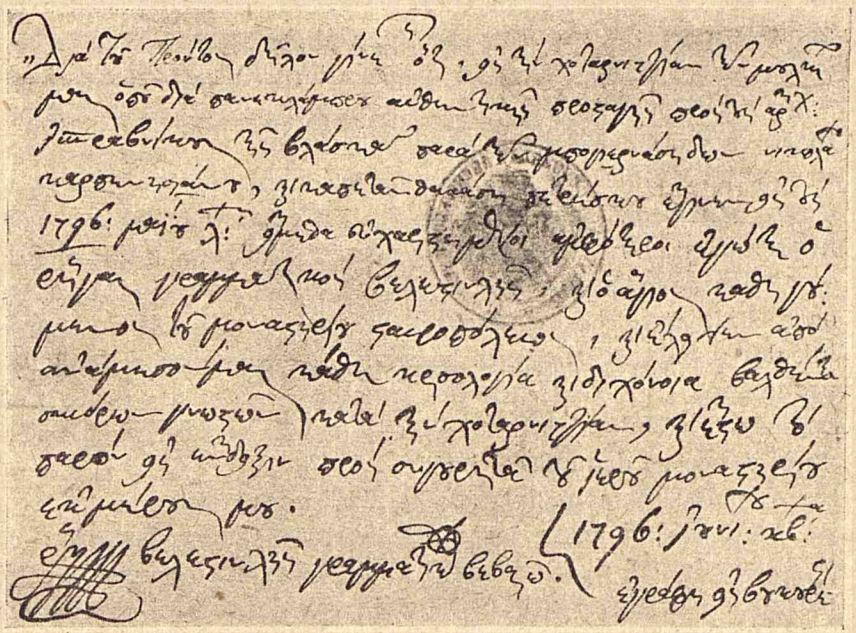

22 Iunie 1796, București. Riga Veleștinul Grămăticul își arată mulțumirea pentru hotărnicia moșiei sale Călărețiî din jud. Vlașca.
Autograf în grecește.

ori în trecut, Riga Grămăticul îl iartă de orice pedeapsă și cere numai plata acelor 113 taleri, în răstimp de zile zece. Făgăduind în scris că se va îndrepta de relele sale purtări și apucături, Costi pune chezaș pe un anume Costea Cojocaru, „familiaș ot Mahalaua Antim". Acest legământ este apoi legalizat în fața judecătorilor Departamentului de Criminalion (Penal), la 5 Iulie 1796 [27]).

Se pune întrebarea: Costi de la 1796, față de care Riga se poartă sever dar mărinimos, nu este, oare, una și aceiași

27) V. anexa 6.

www.dacoromanica.ro

persoană cu acel Costea, frate al lui Riga, pe care Stoian Cazangiu îl găsea, la 22 Ianuarie 1792, în casa lui Riga și-l apuca să-i plătească o datorie de 90 de taleri, bani împrumutați cu trei ani în urmă, și pentru care pe dată se grăbește, ca pentru un frate ce-i era, să garanteze Riga? Iar femeia bătrână, mama lui Costi, care trăiește în casa lui Riga „pentru un codru de pâine și o haină", nu este, oare, una și aceiași persoană cu bătrâna mamă a lui Riga, pe care, la 1791, se grăbea s'o slujească Bălașa, fata lui Nițu și a Stanei de la Craiova? Este foarte adevărat că nu se știe dacă mama lui Riga mai era în viață la 1796. Dar îngăduința lui Riga față de Costea și Costi; faptul că existența unui frate Costea, locuind, pare-se, împreună cu el, ne este atestată; prezența la București a mamei lor, bătrâne, iată tot atâtea coincidențe turburătoare. Avea, oare, Riga nevoie de o bătrână, care să-i slujească nu numai lui, dar și mamei sale, altă bătrână? Iar răbdarea și purtarea pedagogică față de Costi, fiul acestei bătrâne, nu arată mai degrabă străduința fratelui în a-și ridica fratele din mocirlă și a-l aduce pe drumul cel bun?

Pentru moment, întrebările rămân fără răspuns.

Cunoscând acum toate cele arătate până aici, vedem că Nicolopoulo, cel dintâi biograf al lui Riga, nu se înșeală când afirmă că la București Riga „embrassa la voie du commerce afin d'acquérir une existence indépendante" [28]). Chiar dacă această „voie du commerce" se mărginea numai la arendarea și dobândirea de moșii, la vânzarea de vite și producte de pe aceste moșii! [29]).

Tot în acest an 1796, anul hotărîtor al vieții sale, Riga

---

28) C. Nicolopoulo, *Notice sur la vie et les écrits de Rhigas, l'un des principaux auteurs de la Révolution qui a pour but l'indépendance de la Grèce,* Paris, 1824; citat și combătut la Ap. Daskalakis, *Rhigas Velestinlis,* p. 32 n. In schimb, Ulysse de Marsillac, folosind biografia lui Riga din *Magasin pittoresque* pe 1861, afirmă că el „embrassa la carrière médicale", înființează „l'hétairie des amis" și traduce, cu Bandoti *(sic*=Vendoti), *Voyage d'Anacharsis* (Vezi Ulysse de Marsillac, *Rhigas,* în *La voix de la Roumanie,* Bucarest, II (1862), nr. 26, pp. 101—102).

29) Nu știm ce s'a întâmplat după moarte (1798) cu toată starea sa materială și cu cei doi membri ai familiei: mama și fratele.

www.dacoromanica.ro

este frământat de gânduri noi și mari: visează liberarea și neatârnarea patriei sale, Elada. Avea totodată și unele planuri literare, dar și acestea în foarte strânsă legătură cu planurile sale naționale. Vom vedea mai departe, cum. Astfel încât, punându-și în ordine treburile domestice, Riga pleca din București la 1 August (st. n.), îndreptându-se spre Viena, plecare pe care Merkelius, consulul Austriei la București, o și raporta a doua zi lui Thugut, în termenii următori: „Es ist gestern von hier ein gewisser Grammatick Rigas, ein sehr durchtriebener Mann und ein grosser Freund der Franzosen, über Siebenbürgen nach Wien abgegangen, welcher daselbst eine griechische Landkarte in Druck geben will“ [30]).

Pe lângă familie și avere, Riga lăsa în țară și prieteni, Greci și Români, cu unii având legături naționale și revoluționare, iar cu alții legături științifice (istorico-geografice), sau de afaceri [31]). Două cărți traduse din limba franceză, apoi harta Greciei, a Țării Românești și a Moldovei [32]).

---

30) Hurmuzaki, XIX, P. I, p. 789, nr. 716.

31) Pentru corespondenții din țară ai lui Riga, v. și Alexandru Elian, *Conspiratori greci în Principate și un favorit mavrogheneșc: Turnavitu*. Extras din *Revista Istorică*, 10—12, XXI (1935), pp. 337—372. Vălenii-de-Munte, 1935.

Este lămurit că Eteria nu a fost întemeiată formal de Riga, cum afirmă Ion Ghica, amestecând datele și confundându-le (v. Ion Ghica, *Scrieri*, III, ed. P. V. Haneș, București, 1914, p. 64 sqq.).

32) O hartă de aceasta găsește, în 1886, la Mitropolia din Iași, și cu ea pleacă, V. A. Urecha, spre a descoperi mormântul lui Miron Costin (v. V. A. Urechia, *Miron Costin. Opere complete*, I—II, București, 1886—1888; t. II, p. 593).

Dăm aici și câteva notițe bibliografice mai puțin cunoscute:

a) G. G. Papadopolu, *Discursu pentru ellinismulu între Valachi*, rostitu de..., prof. al Inst. Elen din Atena, la 24 Iunie 1859, tradusu din elinește de A. Tambacopulo, București, 1859. (Afirmă că poeziile lui Riga s'au tipărit la Iași, în 1814).

b) Dr. N. G. Dossios, *Notes manuscrites écrites sur quelques vieux livres de la Bibliothèque centrale de Jassy*, în *Revue de Roumanie*, Bucarest, 1910, nr. 5—6, p. 189. (Arată că un exemplar din Τόμος καταλλαγῆς (Iași, 1692) de Ieremia Cacavela, a aparținut lui Riga. Cartea are nr. 249 și poartă însemnarea următoare: τοῦτο τὸ βιβλίον τοῦ Ρήγα.

In ceeace ne privește, nu ne putem da seama dacă e vorba într'a-

www.dacoromanica.ro

portretul lui Alexandru cel Mare, pe toate acestea avea să le tipărească febril la Viena, „en faveur des Grecs et des amis de la Grèce", pe de o parte cu gândul de a redeștepta patriotismul grec, iar pe de altă parte, cu preocuparea de a aduna fonduri pentru a ajuta și grăbi liberarea și indepedența Greciei. Iar cântecele, proclamația și constituția revoluționară aveau menirea să deschidă calea eliberării, prin revoluție și luptă. Trebuie să recunoaștem că plămădirea acestei mișcări de redeșteptare națională s'a făcut, în bună parte, pe pământul Țării Românești, acolo unde Riga a trăit cei mai frumoși ani ai vieții sale, unde și-a făurit bună starea materială și și-a desăvârșit personalitatea sa spirituală. Privite astfel, viața și activitatea lui „Riga Veleștinul Grămăticul", venit din Thesalia la București, adaugă încă o mărturie la șiragul celor ce o preced și o urmează, despre spiritul de libertate care dăinuia în țările noastre, de totdeauna, și aceasta ca o formulă organică, fără surle, fără trâmbițe, fără ostentație. Iar când au socotit că vremea potrivită a sosit, în 1821, Principatele au mers împreună cu Grecia, pe drumul care ducea la libertate și independență.

EMIL VÎRTOSU

ANEXE

1.

1788, Mai 27.

Carte „legată" către ispravnicii de Vlașca, pentru trimiterea râmătorilor lui Riga Grămăticul.

Carte legată la ispravnici Vlășcii, pentru rămătorii Rigăi ca, dă nu-i va fi vândut, să-i trimiță aici.

Dumneavoastră ispravnicilor ot sud Vlașca, sănătate.

Din lucrurile Rigăi Grămăticul, fiindcă arătați către dumnealui Vel Vistier cum că rămătorii nu ați găsit muștiriu cu

devăr de Riga Veleștinul, sau de un alt Riga, numele acesta fiind purtat și de alte persoane, în deosebi în prima jumătate a secolului al XIX-lea).

c) V. Diamandi-Aminceanu, *Aromânul Riga Fereu și Revoluția grecească de la 1821*, în *Adevărul literar și artistic*, București, IV (1923), S. III, nr. 126 din 22 Aprilie.

www.dacoromanica.ro

prețul cel cuviincos să-i vindeți, iată vă poruncim, dă ați găsit până acum vre un mușteriu cu preț bun și-i veți fi vândut, să aveți a trimite bani toți aici la domniia mea, cu foae dă vânzarea lor anume. Iar dă stau și până acum, să aveți a-i trimite pă toți, cu păstorii lor și cu prăsila lor, dinpreună și cu alte vite ale Rigăi, ce ne-au fost înștiințat ispravnici dă mai nainte că mai sânt acolea. Ci toate acestea să le trimiteți aici, cu înștiințare către domniia mea, și cu foae dă numărul și felurimea lor. Așa dar să urmați fără dă zăbavă.

1788, Maiu 27 [33]).

2.

1792, Ianuarie 22.

Stoian Cazangiu se jelește împotriva lui Riga Grămăticul, cerând 90 taleri datorați de Costea, fratele Grămăticului.

Prea înnălțate doamne,

Jăluesc mării tale pentru Riga Grămăticu de aici, că având la un Costea, fratile numitului, să iau talere 90, care bani l-am împrumutat cu zapis, până la un soroc, și acum sânt trei ani de când nu l-am mai văzut, și aflându-l în casa numitului, am vrut să-l trag la zapcii, să-m împlinească bani. Și numitul Riga Grămăticu mi-au zis să-l las, că-m va plăti pentru frati-său. Și așa l-am lăsat, și acum nu va să-m plătească. Pentru care mă rog mării tale, să fie luminată poruncă către un zapciu, de a-m faci înplinire de la numitul, ca unul ce l-au luoat în seamă. Și ce va fi mila mării tale.

Robul mării tale,

Stoian Cazangiu de aici.

< *Rezoluția* >: Ceauș de aprozi, să-i scoți la judecata Depertamentului dă Șapte.

1792, Ghenarie 22.

---

33) Arhivele Statului, *Condica domnească*, nr. 17, f. 306.

www.dacoromanica.ro

Io Mihaiĭl Costandin Suțul Voevod i Gospodar
Zemle Vlahscoe.

Dă este părătul Costea datornic, în slujbă, căpitan, poruncim ca prin știrea dumnealui Vel Spătar să meargă sluga domnii mele..., aprod vătășăsc, și să-l apuce, ca ori să înplinească, sau să-l aducă la judecată.

1792, Ghenarie 28.

Prea înnălțate doamne,

Prin oranduitu zapciu, înfățișându-se la judecată amândoă părțile, și cel părât Riga Grămăticu netăgăduind că nu s'au încărcat a răspunde pentru frati-său, părășul la ačasta neavând dovadă, mai ales că din cercetare înțelesem că acel Costea, datornicul părășului, să află la Podu Doamnii, sud Vlașca, găsim cu cale, cu luminată porunca mării tale, să meargă mumbașir, care prin marafetul dumnealor ispravnici să-l apuce să înplinească toț bani, după zapisul ce zice că-l are. Iar zicând că are cevași a răspunde, să-l ia să-l aducă aici, să să înfățișăzi cu jăluitorul, și să să izbrănească. Și atunci care parte va rămănea de judecată, va plăti treapăd și cheltuiala. Iar hotărărea rămăne la măriia ta.

1792, Ghenarie 28.

Dumitrache Greceanu medelnicer.
Iordache Rudeanu clucer.
Pascal vtori vistier [34]).

3.

1794, Fevruarie 1.

Riga Grămăticul este căutat în satul Vida, jud. Vlașca, spre a sta la judecată cu Nicolae Botezat.

Anaforaoa ce s'au făcut în dosul jălbii lui Nicolae Botezatu, ce are pricină cu Riga Grămăticu.

Io Alexandru Costandin Muruz Voevod i Gospodarŭ
Zemble Vlahscoe.

---

34) Arhivele Statului, *Condica domnească* nr. 19, f. 134.

www.dacoromanica.ro

Orănduim pe sluga domnii mele . . . . . păhărnicel, să meargă și, prin marifetul ispravnicilor județului, rădicând pă numitu Riga Grămăticu de unde îl va găsi, să-l aducă aici, ca să stea în judecată cu jăluitoru, să li să izbrănească pricina.

1794, Fevruarie 2.

Prea înnălțate doamne,

După luminată porunca mării tale, ce mi să dă la această jalbă, am trimis ca să cheme pă numitul Riga Grămăticu, ca să să înfățișăză cu jăluitoru, spre cercetare, și îm aduse răspuns că au plecat de alaltăeri, Luni, afară, la țară, în sud Vlașca, la satu Vida, lângă Tămășăști, și are a zăbovi acolo până la Peresimi. Ci fiindcă jăluitoru este om de afară și într'adins au venit a-ș căuta ačastă judecată, și mai vărtos că adeveriiu că jăluitoru i-au dat știre că va să jăluiască mării tale pentru ačastă pricină, și el pă dată au plecat afară, să fie luminată porunca mării tale a să aduce cu mumbașir, ca să să judece, spre a lua <sfârșit> pricina ce au între dănșii. Iar hotărârea cea desăvârșătă i proč.

1794, Fevruarie 1.

Vel logofăt Ghica [35]).

4.

1796, Mai 30.

Nicolae Cărpenișanu și Tănase căpitan Petrescu aleg hotarele moșii Călărețiii (jud. Vlașca), cumpărată de Riga Grămăticul dela șătrăreasa Anița Răteasca.

Riga Grămăticu cu igumenu Timotheu al Mănăstirii Stavropoleosu, pentru hotărniciia unii moșii Călărețiii.

Io Alexandru Costandin Moruz Voevod i Gospodar Zemle Vlahscoie.

După pliroforiia, ce prin deosebită anafora dete domnii mele, dumnealui Vel Logofăt dă Țara-de-jos, cum că și igumenul

35) Arhivele Statului, *Condica domnească* nr. 26, f. 293.

www.dacoromanica.ro

Mănăstirii Stavropoleos şi Riga Grămăticu sănt învoiţi la această hotărnicie, şi nici dăspre alţi vecini şi înprejurași nu este pricină, întărim domniia mea ca să-şi aibă numitu Riga Grămăticu—cumpărătoru, stăpănirea după această hotarnică, după cum să coprinde mai jos.

1796, Iunie 28.

Procit, Vel logofăt.

Dăn luminată porunca mării sale prea înnălţatului nostru domnŭ Io Alexandru Costandinŭ Moruz Voevodŭ, prin anafo-raoa dumnealor cinstiţilor veliţi logofeţi, întărită fiind cu luminată pecetea gospod, către dumnealor boieri ispravnici ot sud Vlașca, după mulţumirea dumnealui Righii Grămătic, şi cererea sfinţii sale igumenului Timothiie al sfintii Mănăstiri Stavropoleos, pentru diiaforoaoa ce avea de alegerea şi îndreptarea hotarălor moşii Călăreţi a dumnealui Grămăticului, ce o are cumpărată dă la dumneaei şătrăreasa Aniţa Rătească, mers-am la numita moşiie, şi după luminată poruncă următori fiind întocmai, am chemat de au venit şi toţi vecini de moşiie înprejurași, care au fost trebuinčoşi, şi din sus de către moşiia Călăreţi a dumnealui Grămăticului, şi din jos de către moşiia Cărtojani a sfintii mănăstiri; şi pe alţi oameni bătrăni, ce au avutŭ ştiinţă, anume Răducanu Poenaru i Ion căpitan Coşoiu, cu nepoţi lui: Iancu i Stan Videştii, Badea, Ivanŭ i Radul Flămănzeni, şi Popa Necolaie, Stan Uşurelu ot Roată, faţă fiind şi dumnealui Grămăticu dimpreună cu dumneaei şătrăreasa, vănzătoarea, şi sfinţiia sa părintele igumenŭ, cărora citindu-le cartea de blestem, ce s'au dat dă prea sfinţiia sa părintele mitropolit, a să dăscoperi adăvărul, am făcut cuviinčoasă cercetare, după scrisori ce au avut şi după vrednice dovezi prin veche stăpănire; şi am ales întăiu hotarăle de din jos, ce era bănuialî de înpresurare, care moşii le iaste lungul din apa Glavačogului, dăspre răsărit, până în Valea Călăreţilor, dăspre apus; şi am deosebit hotarăle moşii Călăreţi a dumnealui Grămăticu Righii, dă către hotarăle moşii Cărtojani a sfintii Mănăstiri Stavropoleos, şi am pus sfoara la capu dă către răsărit, despre apa Glavačogului, din hotaru mănăstiri, din poalile muchi Vadului Miului, de către răsărit, dă la rădăcina unui ulmu

www.dacoromanica.ro

mare, ce au fost hotaru vechiu, unde am făcut movilî mare, trăgănd însum pă lăngă Glavačog pănă în piiatra hotarului moșii Rădăieștilor, în vălceaoa dăn gura șanțului Glavačogului, ce să cheamă la Moara lui Ștefan, și s'au găsit stănjăni 1090, făcănd și acolo movilî de către hotaru Rădeștilor; și la mijlocu moșii, iar dăn hotaru mănăstiri, am pus sfoara dintr'o gărniță mare văruită, unde am făcut iar movilî, trăgănd însum pănă iar în piiatra hotarului moșii Rădăieștilor, ce este într'o vălcea, lăngă un cerișor, făcănd și acolo movilî de către hotarul Rădăieștilor, găsind stănjăni 738 pol; și la capu de către apus, dăn Valea Călăreților, tot din hotaru mănăstiri, am pus sfoara dăntr'o vălcea, unde iar am făcut movilî în mijlocu vălceli, întru un drumu părăsit, trăgănd în sus pă cămpu drept, pănă într'un ulmu mare, unde iar este piiatra hotarului moșii Rădăieștilor, găsind și acolo stănjăni 877, făcănd și acolo movilî de către hotaru Rădăieștilor. Care sumă de stănjăni dă la căte trele trăsurile, făcănd masă, fac stănjăni optu sute treizeci și cinci și jumătate. Și măcar că dumneaei șătrăreasa vănzătoare jăluise mării sale lui Vodă că s'ar fi călcănd dă către mănăstire hotarăle moșii, împresurăndu-i-să stănjăni 406, căriia cerăndu ca să ne arate scrisorile ce are pentru suma stănjănilor, ca să ne pliroforisim, ne arătă 2 foi dă zestre și un zapis, care le văzum: o foaie făr' dă leat, iscălită de Mariia pităreasa i Iordache gineri-so i Dumitrache sin pităreasa, scriind într'ănsa că dă zestre fii-sii Aniții, stănjăni 500 moșie la Călărești; și ceialaltă foaie cu leat 1763, Iunie 7, iscălită iar de Mariia Cărpineșeanca a Lucăi vtori pitar i Dumitrache i Pană sin ego, scriind și într'aceia că dă și fii-sii Zoiți iar stănjăni 500, zicănd printr'acele foi ca să să înparță surorile pă dăn doaoă. Dar zapisul cu leat 1776, Iulie 23, iscălit de Marica — ce au fost soție lui Iordache, fratele șătrăresii, scriind într'ănsu că rămăindu stănjăni 200 moșie acolo în Călărești, ce i să dedese pentru lipsa zestrilor sale, după moartea soții sale, i-au văndut dumneaei șătrăreasa, cumnati-săi. Și cu acele foi și zapis pretenderisea șătrăreasa, zicănd că ar fi avănd moșiie mai multă acolo la Călărești, de i să înpresoară de către moșiia sfintii mănăstiri, cerănd acum. Pentru care, făcănd cercetare, cerum

www.dacoromanica.ro

dă ne arătă și sfinția sa igumenu mănăstiri, zapisu ce are mănăstirea pentru partea de moșiie de acolo, și-l văzum cu leat 7258, Octomvrie 19, iscălitu dă un Dumitru căpitan, scriind într'ănsu că face daniie sfintii Mănăstiri Stavropoleos stănjăni 400, moșiie la Cărtojani, adeverit fiind zapisu și dă răposat dumnealui Costandin Creţulescu vel vornic. Și așa luându noi seama ca să vedem dă stăpănește mănăstirea mai mult peste suma zapisului aceluia, după ce am adeverit hotarăle moșii mănăstiri, de către vecini de din jos, prin bună cercetare ce am făcut, și după vechea stăpănire, prin carte de blestem, am sforăt moșiia mănăstiri, pre cât i s'au ales, măsurându-o cu stănjănul răposatului întru fericire mării sale Șărban Vodă, și încă am găsit stăpănind-o mănăstirea, lipsă, din suma acelui zapis, stănjăni șaisprezece, care după priimirea dumnealui Righii Grămăticu, ce au făcut înnaintea dumnealor cinstiților veliți logofeți, că să mulțumește a înplini întâi suma dăn zapisu mănăstiri, și ceialaltă moșiie, pe cât va rămănea, a șătrăresi, vănzătoari, și-o va stăpăni numitu Grămătic, cumpărătoru; să cădea dar ca să-i înplinim întâi mănăstiri, și pe acei stănjăni, a nu rămănea în lipsă nimic mănăstirea. Ci fiindcă, dovedindu-le vechea stăpănirea, dăla însuși numiți stăpănitori moșiilor, a le fi după semnile trăsurilor, precum arătăm că am făcut urmare, fură odihniți cu toți vecini de moșiie, din sus și din jos; precum și însuși dumnealui Riga Grămăticu, cumpărătoru, dinpreună și dumneaei șătrăreasa Aniţa, vănzătoarea, să mulțumiră a-ș stăpăni moșiia dumnealui Grămăticu, pre alegerea trăsurilor aceștii hotărnicii ce făcum. Deci să aibă dumnealui Riga Grămăticu ca să-ș stăpănească ăcastă moșiie cu bună pace, luându-ș tot venitul după obiceiu. Ăcasta.

1796, Maiu 30.

Nicolaie Cărpenișanu.
Tănase căpitan Petrescu.

Sud Vlașca

Ăcastă carte de alegerea moșii dumisale Grămăticului Riga, ce au cumpărat-o dă la dumneaei șătrăreasa Aniţa Răteasca, făcându-să de boierinași ce mai sus să arată, cu știrea

www.dacoromanica.ro

noastră și cu cererea amăndurora părților, pe care rămăind mulțumiți și o parte și alta, am adeverit și noi cu iscăliturile.

1796, Iunie 20.

Scarlat Rosetu.
Nicolaie serdar [36]).

5.

1796, Iunie 22.

Riga Veleștinul Grămăticul se declară mulțumit pe hotărnicia făcută moșiei sale Călărețîi din jud. Vlașca.

Διὰ τοῦ π<α>ρόντος δῆλον γίνεται ὅτι, εἰς τὴν χοταρνιτζίαν τῶν μουλκίων μας, ὁποῦ διὰ πανεκλάμπρου αὐθεντικῆς προσταγῆς πρὸς τοὺς ἄρχοντας ἰσπραβνίκους τῆς Βλάσκας παρὰ τῶν μποϊερνάσηδων Νικολάου Καρπενησιάνου καὶ καπετᾶν Θανάση Πετρέσκου ἔγινεν εἰς τοὺς 1796, Μαΐου λ-τῇ εἴμεθα εὐχαριστημένοι ἀμφότεροι, ἐγώ τε ὁ Ῥήγας Γραμματικὸς Βελεστινλῆς, καὶ ὁ ἅγιος καθηγούμενος τοῦ μοναστηρίου Σταυροπόλεως, καὶ ἔλειψεν ἀπὸ ἀνάμεσόν μας κάθε κρισολογία καὶ διχόνοια, βαλθέντων συνόρων γνωστῶν κατὰ τὴν χοταρνιτζίαν, καὶ ἔστω τὸ παρὸν εἰς ἔνδειξιν πρὸς συγουρητᾶ τοῦ ἱεροῦ μοναστηρίου ἐκ μέρους μου.

1796, Ἰουνίου κϐ-α.
Ἐγράφη εἰς Βουκουρέστι.
Ῥήγας Βελεστινλῆς γραμματικός, βεβαιῶ [37]).

Traducere

Prin prezenta se face cunoscut că, de hotărnicia moșiilor noastre, făcută la 30 Mai 1796, din prea luminată poruncă dom-

36) Arhivele Statului, *Condica domnească* nr. 31, P. VII, f. 72v.—74. La Arhivele Statului, *Mânăstirea Stavropoleos*, IV, doc. 10, este hotărnicia făcută de aceeași, la aceeași dată, pentru moșia Cărtojani, a mânăstirii. Se vede de aici că hotărnicia este cu „mulțumirea Righii Grămăticu din București, pentru diiaforaoa ce au avutu de alegerea și îndreptarea hotarălor moșii Cărtojani ai sfintii mănăstiri, de către moșiia Călărețî dintr'acest județu, a dumnealui Grămăticului, ce o are cumpărată de la dumneaei șătrăreasa Aniţa Răteasca...", la hotărnicie „fațâ fiind și părintele egumen < Timothei > cu dumnealui Grămăticu Riga, dinpreună și dumneaei șătrăreasa vănzătoarea"...

37) Arhivele Statului, *Mânăstirea Stavropoleos*, pach. IV, doc. 12.

www.dacoromanica.ro

nească adresată boerilor ispravnici de Vlașca, de către boierinașii Nicolae Cărpenișanu și căpitan Tănase Petrescu, sântem mulțumiți amândoi, și eu Riga Veleștinul Grămăticul și sfinția sa catigumenul Mănăstirii Stavropoleos [38]), și a pierit dintre noi orice proces și neînțelegere, așezându-se, la facerea hotărniciei, semne de hotare cunoscute.

Și prezenta să fie ca o dovadă de siguranță pentru sfânta mânăstire, din partea mea.

1796, Iunie 22.
S'a scris în București.

Riga Veleștinul
Grămăticul, adeverez.

6.

1796, Iulie 3.

Costi arată lucrurile furate de la Riga Grămăticul și se îndatorează să-l despăgubească.

Zapisul lui Costi la mâna dumnealui Riga Grămăticu, pentru talere 113.

Adică eu Costi încredințez cu acest zapis al mieu la mâna dumnealui Grămăticului Riga, precum să să știe că după ale mele multe netrebnice urmări și fapte de hoții ce am săvârșit și mai înnainte după la alții, pentru care mai fiind închis la Pușcărie, cum și la alte grosuri, dumnealui Grămăticu m'au tot scăpat dintr'atâtea nevoi. Dar după firea mea cea rea, neîndestulându-mă a face părăsire relelor urmări, am îndrăznit de am păgubit și chear pă dumnealui, căci mumă-mea aflându-să în casa dumnealui, de să aciuiază pentru un codru de pâine și o haină, am furat în câteva rânduri lucruri și haine din casă, de ale dumnealui. Iar apoi alte ori și de față, în silnicie, zioa și noaptea, sărind ulucele și călcând casa dumnealui, până ce din poruncă gospod m'am osândit la închisoarea temniți Pușcării, unde prin judecata Depertamentului de Cremenalion mi s'au

38) Catigumen este „Timothie".

www.dacoromanica.ro

dăscoperit toate faptele mele. Și fiindcă pentru paguba ce i-am pricinuit, toate cele furate de mine de la dumnealui fiind înprăștiete cu vănzarea pe la unii alții, prin judecată, ce s'au putut găsi s'au înplinit dumnealui; iar căte s'au răpus, fieșcare lucrul cu prețu lui, sănt acestea adică: talere 51, pentru un zapis al dumnealui; i talere 25, o șa turcească cu tot tacămul ei; i talere 7, un čubuc musa cu imamea chihlibar; și talere 30, cinci linguri de argint; care coprind peste tot talere 113, adică una sută treisprezece, numai de acestea rămăind dumnealui păgubaș, ce nici de către mine nu sănt tăgăduite, am rămas dator să înplinesc. Dar judecata depertamentului hotărându-mi și pentru de a mi să face căzuta pedeapsă, m'au osăndit la pedeapsa ocnii. Care ačasta văzându-o eu, am căzut cu mare rugăciune la dumnealui, spre a-mi căștiga ertăciunea, și prin mijlocitorii ce am pus, dumnealui iarăși s'au milostivit asupră-mi, făcând rugăciune către dumnealor boieri judecători, și mi-au trecut cu vederea urătele mele fapte.

Ci căt pentru paguba dumnealui, cum să coprinde mai sus, neavând eu cu ce înplini, s'au mai milostivit de m'au lăsat a-i plăti pri'ncet, care prin soroc de zece zile să-i și plătesc toți deplin, căți să coprind mai sus. Iar când, până la soroc, nu-i voiu putea împlini, atunci să-m unble banii cu dobândă zece a unul, plătind până mă voiu exoflisi de către dumnealui pentru toți banii, pentru care mi-am dat și chezaș pentru mine, ce să va iscăli mai jos. Ca întămplându-să să lipsesc eu până a nu plăti banii, chezașul să răspunză în locul mieu. Iar pentru părăsirea relelor urmări și ale mele fapte netrebnice, însumi printr'acest zapis mă leg că de acum negrešit voiu face părăsire, hrănindu-mă cu muncă dreaptă, și nicidecum nu mă voiu mai afla în cătuși de puțină rea urmare, nu numai spre a păgubi pă dumnealui Grămăticu, ci nici măcar pe alții streini, nici să fac trecere a mă iuvi măcar pe la casa dumnealui, cu pricină a mă întâlni cu mumă-mea, ci încă nici pe drumul acela să nu mai merg, părăsindu-mă cu totul, ca, văzându-mă dumnealui, să-i dau iarăși bănuială spre a-l păgubi.

Iar când de acest al mieu așăzământ nu mă voiu ținea, ci voiu face căt de puțină înpotrivă urmare, atunci dumnealui,

www.dacoromanica.ro

fără de altă judecată, dându-mă la dumnealui epistatul Armășii, îndată să mă trimiță la osânda ocnii, unde să mă pedepsesc în toată viiața mea. Și spre mai buna încredințare și întărirea acestui zapis, însumi am rugat și pe dumnealor boieri judecători, de l-au adeverit cu iscăliturile dumnealor, iscălindu-mă și eu cu însumi mâna mea.

'96, Iulie 3.

Ἐγὸ ὁ Κοστής βαϐιεόνω.

Eu Costea Cojocaru, familiiaș ot mahalaoa Anthim, chezașul pă numitul Costi.

De la Depertamentul Judecății de Cremenalion.

Cu acest zapis viind amândooă părțile înaintea noastră și zicând că de bună voie între enși s'au înpăcat, cu așăzământul ce să coprinde într'acest zapis, l-am adeverit și noi cu iscăliturile.

'96, Iulie 5.

Δημήτριος Ῥοσετ σπαθάρης.
Ianache Mavrodin.
Șărban Andronescul sărdar.
Θεόδορος Φωτύνος.
Alexandru Velara [39]).

7.

Traducerea românească a cunoscutului Θούριος, *imn răsboinic, al lui Riga Veleștinul.*

Imn de resbel

Până când, o palicari, vom trăi în strâmtori, ascunși ca lei prin peșteri și munți?

Până când vom locui în scorburi, privind arbori, fugind de lume în cumplitul nostru sclavagiu, depărtați de frații, patria, amicii, fiii și rudele noastre?

Mai bine o oră de viață liberă, decât patruzeci de ani de

39) Arhivele Statului, *Condica domnească* nr. 30 f. 167.

www.dacoromanica.ro

apăsare și captivitate! Ce-ți folosește viața, dacă ești sclav? Cugetă că în fiecare moment ești expus a fi martir! Fii vizir, dragoman sau prinț, tiranul nu te cruță: o moarte injustă îți rânjește. Mereu execuți ordinele tiranului, și el nu caută decât să-ți soarbă sângele. Suți, Moruzi, Petrachi, Scanavi, Ghica, Mavrogheni, sunt oglinzi în care te vezi; capi curagioși, preoți, laici, agale chiar,... sabia cumplită îi lovește; mii de mii, Turci sau Greci, își pierd fără drept averea și viața.

Veniți acum, cu ardoare unanimă, să jurăm pe cruce. Să compunem un consiliu de bărbați luminați prin patriotism, care, oriunde, să dea ordine. Legea să fie unicul și întâiul călăuz! Patria să aibă numai un cap: căci anarhia seamănă cu sclavagiul, căci oamenii ca fiarele se sfâșie între dânșii.

Să ridicăm, dar, brațele la cer și să strigăm către Dumnezeu, din adâncul inimii:

O rege al universului! In numele tău jur că niciodată nu mă voi supune la arbitrul tiranilor! Niciodată nu-i voi servi, nici mă vor seduce! Niciodată nu voi merge pe calea lor! Și, cât voi fi în viață, scopul meu unic și neclintit va fi nimicirea lor! Fidel patriei mele, voi lupta și muri pentru sfărâmarea jugului și niciodată nu mă voi despărți de căpitanul meu! Dacă voi călca jurământul meu, cerul să mă lovească, să mă mistue și să nu rămâe decât cenușă din mine!

La Răsărit, la Apus, la Sud, la Nord, să nu avem inimă decât pentru patrie. Români, Bulgari, Albani, Sârbi și Greci, din insule sau din continent, să încingem sabia pentru independență, toți cu acelaș avânt! Sboare pretutindenea fama despre eroismul nostru! Toți acei care știu să lupte, să alerge la noi, pentru a învinge tiranii! Grecia, cu brațele deschise îi chiamă: ea le dă casă, viață, demnitate, onoare. Veți rămânea, voi, ofițeri la regi streini? Nu! Fiți reazămul viței noastre! Nu este mai bine să mori pentru patrie, decât să anini, pentru alții, ciucuri de aur la sabie?

Sulioți, Mainoți, lei renumiți, până când veți dormi în peșterile munților? Leușori din Mavrovuni, vulturi mari din Olimp, șoimi din Agrafa, să nu aveți decât un suflet; frați creștini ai Savei și Danubiului, săriți cu arma în mână: sângele vostru fiarbă de o dreaptă mânie! Mari și mici, jurați pierdere tirani-

www.dacoromanica.ro

lor! Bravi Macedoneni, aruncați-vă ca fiarele turbate și secați, dintr'o lovire, sângele tiranilor! Delfini ai mării, dragoni ai insulelor, săriți ca fulgerul, loviți inamicul! Păsări marine din Hydra și Ipsara, a venit timpul ca să ascultăm vocea patriei; voi cari sunteți bravi pe valuri, fiți tot atâta și în resbel! Cu aceeași inimă, cu aceeași cugetare, cu acelaș suflet, loviți! Piară și rădăcina tiranului! Să aprindem o flacără în toată Grecia, să se întindă din Bosnia până în Arabia! Crucea pe stindarde, loviți inamicul ca trăsnetul. Nu întrebați dacă este tare. Inima-i bate și tremură ca iepurele! Trei sute briganzi i-au probat că tunurile lui nu pot nimica contra lor. Ce întârziați? Sunteți morți? Deșteptați-vă! Nu mai sunt partide, nu mai este ură! Precum strămoșii noștri se aruncau ca animalele feroase, se luptau în flacări, pentru libertate, tot așa și noi, fraților, să alergăm înarmați, pentru a scăpa de cumplita sclavie! Să sugrumăm lupii care apasă jugul Creștinilor! Crucea să strălucească pe continent și mare! Domine libertatea! Piară inamicul! Scape lumea de acest cumplit flagel! Și apoi, fraților, să trăim liberi în căminele strămoșilor noștri [40]).

---

40) *Imn de resbel* < tradus, probabil, de Gr. H. Grandea >, în „Albina Pindului", București, 1 (1868) nr. 1 din Iunie, pp. 23—24. Poema aceasta este precedată de următoarea notiță, datorită, credem, lui Gr. H. Grandea, redactorul „răspunzător" al revistei, intitulată: *Poetul Riga.*

„Românul macedonian Riga Veleșteanul, demnul elev al muselor grece, a fost autorul planului pentru emanciparea cristianilor de sub jugul otoman: evenimentele dela 1820.

Văzându-se amenințat în București de uniii boieri fanarioți, a fi trădat Turcilor, a șezut ascuns în satul Ceptura, la via lui Georgie Grandea, mai mult de două luni, de unde apoi a trecut în Austria. Prins de Austriaci, a fost predat Turcilor, cari i-au tăiat capul la Belgrad. Nici torturele, nici moartea, nu i-au smuls planul și numele generoșilor săi conjurați. Moartea lui a fost scânteia care a făcut să isbucnească insurecția.

Iacă imnul acestui martir, imn care a apris sufletul Grecilor și care a avut un răsunet atât de mare în Europa".

In treacăt observăm că acum, când se cunosc motivele și chipul în care Riga a ajuns la Viena, înțelegem că afirmațiile lui Grandea despre fuga în Austria rămân cu totul fără obiect.

www.dacoromanica.ro

DESPRE RELAŢIILE LUI NICOLAE-ALEXANDRU VOIVOD CU UNGURII

In afară poate doar de legendarul Negru-Vodă, nici un alt personagiu din trecutul românesc nu pare să fi cunoscut, în lucrările istorice, o soartă mai stranie decât Nicolae Alexandru Voivod, fiul lui Basarabă Intemeietorul. Ani dearândul el a fost considerat ca două persoane deosebite: „Alexandru" care ar fi una şi aceiaşi persoană cu Basarabă, învingătorul dela 1330 [1]) şi „Nicolae" — care n'ar fi fost decât fiul celui de mai sus — simplă umbră rătăcită pentru scurtă vreme pe tronul Ţării Româneşti [2]).

---

1) Robert Roesler, *Roumänische Studien. Untersuchungen zur älteren Geschichte Romäniens,* Leipzig 1871, p. 296: „Diese [die Quellen] wissen auch nichts von einem Johann Bassaraba; die Thuroczische Chronik nennt ihn einmel schlechthin Bazard zum J. 1330, an anderer Stelle aber Alexander zum J. 1342, und dieses ist wol sein Name gewesen". După el şi Hasdeu, *Negru-Vodă. Un secol şi jumătate din începuturile Ţării Româneşti (1230—1380). (Etymologicum Magnum Romaniae,* IV, Introducere). Bucureşti, 1898, pp. CLXXXI—CCXVI.

2) Hasdeu, *op. cit.,* p. CCIV. El ar fi fost asociat la Domnie al tatălui său Alexandru Basarab, încă înainte de 1352; *ibid.,* p. CCII. Existenţa lui Nicolae ca persoană deosebită de Alexandru şi raportul de rudenie dintre ei au fost presupuse de cronicarii munteni dintr'o greşită cetire a inscripţiei de pe mormântul lui Nicolae Alexandru dela Câmpulung. Se cetise: „Nicolae Vod *sin* Alexandru Vodă" şi anul morţii *1366.* V. [Banul Mihail Cantacuzino, *Istoria Ţării Româneşti*] ms. 19-a al Bibliotecii Episcopiei Unite din Oradea, cap. 44; folosit de Şincai, *Cronica Românilor..,* ed. II, Bucureşti 1886, tom. I, p. 522, sub an. 1360 şi Ἱστορία τῆς Βλαχίας πολιτικὴ καὶ γεωγραφικὴ.... editată de Fraţii Tunuslii, Viena, 1806, pp. 245—246 (v. şi tralucerea românească, *Istoria politică şi geografică a Ţării Româneşti...* tradusă de George Sion, Bucureşti, 1863,

www.dacoromanica.ro

Când existența lui Nicolae-Alexandru a fost însă însfârșit lămurită [3]), s'a început a se schița și relațiunile lui cu regatul ungar: el ar fi urmat la tron tatălui său prin 1338—1342 [4]) și

---

p. 128). Aceiași lectură greșită a indus în eroare și pe Iohann Christian Engel, *Geschichte des Ungarischen Reichs und seiner Nebenländer*, Vierten Theils I Abtheilung. [*Geschichte der Moldau und Walachey*], Halle, *1804*, p. 153. Engel folosise *„Breviarul"* lui Raicevich, (despre această lucrare, *ibid.*, pp. 49—52), care nu este decât tot opera lui Mihail Cantacuzino (cf. N. Iorga, *Cronicele Muntene*, Intâiul memoriu, *Cronicele din secolul al XVII-lea*, în An. Acad. Rom., *Mem. Secț. Ist.*, s. II, tom. XXI (1899), p. 413). La fel și *Cronologia Tabelară*, sub an. 6860 (cf. N. Iorga, *Scrierile Cantacuzinilor. Operele lui Constantin Cantacuzino*, București, 1901, p. 20). După *Cronologie* și Hasdeu, *Istoria Critică a Românilor* [2], vol. I, București, 1875, p. 136. Deși Hasdeu a cunoscut mai târziu o transcriere corectă a inscripției dela Câmpulung, (făcută de Gr. Tocilescu), transcriere pe care o și publică în două rânduri (*Magnum etymologicum*, III, București, 1893, col. 2554, sub v. *Basarabă; Negru-Vodă*, p. CCIV) totuși continuă să vadă, cum am arătat mai sus, în Nicolae Alexandru tot două persoane diferite. Și Xenopol, chiar în ultima ediție a operii sale — deși fixează data morții lui „Alexandru Basarabă" la 1364, după chiar inscripția menționată — totuși continuă să vadă în Nicolae un al treilea fiu al lui Alexandru, fiu „ce nu a domnit" (*Istoria Românilor din Dacia Traiană* [3], vol. III, p. 69 și nota 23).

3) Alfons Huber, *Ludwig I von Ungarn und die ungarischen Vasallenländer* în *Archiv für österreichische Geschichte*, LXVI (1885), pp. 1—44, este cel dintâi care remarcă faptul că în numele de Alexander Bazara*di* sau Bazara*bi* pe care-l dau documentele Domnului român, cea de a doua parte a numelui este probabil un genetiv (pp. 7—8). După el, timid, prezintă și Gr. Conduratu, (*Incercări istorice. Relațiunile Țării Românești și Moldovei cu Ungaria până la anul 1526*, București, 1898, p. 59, n. 1) aceiași ipoteză. In anul următor însă, Dimitre Onciul în *Originile Principatelor Române* (*Opere Complete*, ediție critică adnotată de A. Sacerdoțeanu, vol. I, București, 1946, pp. 244—247), dovedește deplin existența lui Nicolae Alexandru ca persoană deosebită de cea a lui Basarabă Intemeietorul dând și interpretarea corectă a inscripției dela Câmpulung. Totuși C. Kogălniceanu, *Istoria Românilor*, vol. I, *Istoria veche și istoria medie*, partea I, Iași, 1903, p. 65, n. 1, combate fără succes această ipoteză, de atunci confirmată de izvoare.

4) Onciul, *op. cit.*, p. 244, n. 1, fixează data venirii la tron înainte de 1343; în *Din istoria României* [2], București, 1914, în text (p. 26) anul venirii la tron este 1330, iar în *Lista Domnilor Țării-Românești și Țării Moldovei*, anexată la sfârșitul aceleiași lucrări, Alexandru este pus ca domnind între „1330 [1335]—1364". N. Iorga, *Geschichte des Rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen*, Erster Band, (*Bis zur Mitte*

www.dacoromanica.ro

s'ar fi grăbit să reia, în 1343, bunele relații cu Ungurii, fie ca vasal, fie ca aliat, în condiții de perfectă egalitate, al tânărului rege Ludovic [5]). Ar fi participat apoi, alături de armatele regale, la expedițiile împotriva Tătarilor ce au avut loc în anii următori, folosindu-se de acest prilej pentru a-și întinde stăpânirea și asupra regiunilor răsăritene ale țării [6]). Iar în ultimii ani ai vieții sale el ar fi fost din nou în conflict cu regalitatea maghiară [7]) și în această situațiune l-a ajuns moartea la 16 Noemvrie 1364, fiind îngropat în biserica dela Câmpulung [8]).

Dar, acum un sfert de veac, o întâmplare fericită făcea să se descopere în Biserica Domnească dela Argeș binecunoscutul grafit care fixează definitiv moartea lui Basarabă Inte-

---

des XVI Jahrunderts), Gotha 1905, p. 261, socotea că schimbarea de Domnie s'a făcut doar înainte de 1343. O precizare a datei, pe baza materialului de care se dispunea la acea epocă, ar fi fost cu totul imposibilă.

5) Teoria reluării relațiilor în condiții de perfectă egalitate a fost emisă de Onciul în *Originile...*, *(Opere,* I, pp. 245—247 și nota 1 dela p. 247). Mai târziu însă Onciul admitea o suzeranitate ungară, acceptată de Alexandru în schimbul feudelor ardelene, Amlașul și Făgărașul *(Titlul lui Mircea cel Bătrân și posesiunile lui* în *Convorbiri Literare,* XXXVI (1902), pp. 735—753; ele ar fi fost stăpânite de Țara-Românească poate chiar înainte de 1330, *ibid.*, p. 740). Că această recunoaștere a suzeranității a avut loc chiar în 1343, crede tot Onciul, *Din istoria României,* p. 27.

6) Onciul, *Din istoria României* [2], p. 27.

7) V. mai jos p. 139.

8) Cea dintâi interpretare corectă a inscripției dela Câmpulung o dă Onciul, *Originile... (Opere,* I, p. 246, notă), după o lectură proprie. Inscripția este publicată de N. Iorga, *Inscripții din bisericile României,* I, București, 1905, nr. 267, pp. 132—133, (trimite la publicațiile și reproducerile fotografice mai vechi). După această publicare, ea a mai fost reprodusă de St. Nicolaescu în *Revista pentru Istorie, Archeologie și Filologie,* vol. XI (1910), p. 107; (fotografie); de V. Drăghiceanu în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice,* X—XVI (1917—1923), p. 18 (fotografie), C. C. Giurescu, *Istoria Românilor* [1], I, București, 1935, p. 396 (fotografie) și p. 371 (traducere) (și în edițiile următoare); de H. Stahl și Damian P. Bogdan, *Manual de paleografie slavo-română,* București, 1936, pp. 69—70 (fotografie, transliterație și traducere); de N. Iorga, *Istoria Românilor,* vol. III, *Ctitorii,* București, 1937,. pl. 25 *(Histoire des Roumains et de la Romanité Orientale,* vol. III, *Les Fondateurs d'État,* Bucarest, 1937, pl. 25) (fotografie), etc.

www.dacoromanica.ro

meietorul în anul 6860 dela Facerea Lumii, deci între 1 Septemvrie 1351 și 31 August 1352[9]): evident, toate evenimentele anterioare acestei date și presupuse a se fi petrecut sub Domnia lui Alexandru, trebuiau de aci înainte să fie atribuite celei a tatălui său, Basarabă.

Această descoperire însă nu făcea decât să complice lucrurile și așa destul de nelămurite: izvoarele cari amintesc de omagiul prestat de Domnul român lui Ludovic și de participarea lui la expediția împotriva Tătarilor — evenimente îndeobște socotite ca petrecute în anii 1343 și 1345—1346 — arată clar că numele Domnului era Alexandru. Contradicția între aceste izvoare și amintitul grafit fiind evidentă, ea ar fi trebuit să ducă — ni se pare — la o reluare a istoriei întregei epoce, reluare făcută pe baza cercetării *directe a tuturor* izvoarelor cunoscute. Din nefericire însă, o asemenea cercetare nu s'a mai făcut, ea fiind socotită inutilă, căci problema s'a rezolvat prin ceea ce am putea numi „un artificiu de calcul": s'a admis că Basarabă și-a asociat la Domnie încă înainte de 1343 pe fiul său Nicolae Alexandru[10]), întocmai așa cum, peste mai bine de trei sferturi de secol, Mircea își va asocia la Domnie pe fiul său Mihail. Dar această supoziție, dealtfel neîntemeiată pe nimic[11]), nu avea darul să înlăture decât evidenta contradicție

---

9) V. Drăghiceanu, *Curtea Domnească din Argeș. Note istorice și arheologice* în *Bul. Com. Mon. Ist.*, X—XVI (1917—1923), p. 16 (fotografie) și p. 31 (transcriere și comentar). O altă transcriere la A. Sacerdoțeanu, în notele la *Operele* citate ale lui Onciul (vol. I, p. 384, nota 2).

10) Onciul, *Anul morții Marelui Basarab Voevod (Opere,* I, pp. 363—365) lucrare apărută postum în 1923. Este de sigur o primă încercare a regretatului profesor dela București de a pune în concordanță vechea imagine despre epoca ce ne preocupă cu noile descoperiri. Desigur, dacă ar fi avut timpul să reia în amănunte problema, Onciul ar fi dat un cu totul alt aspect problemelor deschise prin descoperirile dela Argeș.

11) Părerea lui Onciul că „fiii lui Basarab se prezintă... ca asociați la domnie, cum și mai târziu se prezintă fii de domn"... „dat fiind că un document regal din 22 Iunie 1335 (Hurmuzaki-Densușianu, *Documente privitoare la Istoria Românilor,* I_1, București 1887, nr. DVII, pp. 633—634) vorbește de... „Bazarab olacum et filios eiusdem dictam terram nostram transalpinam in preiudicium sacri dyadematis regii et nostrum

www.dacoromanica.ro

semnalată mai sus; rămâneau însă numeroase altele pe care — cum vom vedea îndată — ea nu reușea să le înlăture câtuși de puțin.

Astfel, într'una din cele mai recente prezentări ale trecutului românesc, mersul evenimentelor ce ne preocupă este reconstituit în chipul următor:

> In urma războiului din 1330, „...Reluarea relațiilor „cu Ungurii s'a făcut târziu, după moartea lui Carol Ro- „bert, la începutul domniei lui Ludovic (1342—1382). Ele „n'au mai avut însă caracter de suzeranitate, de vasalitate, „ci de egalitate"... [12]).
>
> Bine înțeles, Domn în Scaun era Basarabă, dar... „Se pare... că înainte încă de 1343, întemeietorul Țării Ro- „mânești își luase ca ajutor pentru purtarea trebilor dom- „niei pe fiul său Nicolae Alexandru. *In această calitate,* iar „nu ca domn singur, trebue înțeleasă pomenirea lui în a- „nul 1343 de către o cronică ungurească, în legătură cu „restabilirea relațiilor între statul muntean și noul rege „al Ungariei, Ludovic" [13]).
>
> Afirmația cronicarului [14]) că Alexandru ar fi făcut la data amintită un act formal de supunere „...nu poate fi „exactă, deoarece la această dată Alexandru nu era decât „asociat la domnie, iar nu domn singur și marele Basarab „n'ar fi îngăduit revenirea la vechea situație dinainte de

---

infideliter detinentes...", ni se pare foarte greu de susținut. Ar trebui să admitem, în acest caz, o asociere a mai multor fii ai lui Basarabă la Domnie în același timp, ceea ce ar fi un caz cu totul fără precedent. Este probabil că regele înțelegea în cele de mai sus o participare la luptă, poate în calitate de comandanți de unități, a fiilor Basarabă, așa cum pare să reiasă din descrierea ce urmează, a luptelor pe care oamenii regelui le-au purtat cu acești vasali necredincioși. Dar aceasta este cu totul altceva decât asocierea la Domnie.

12) C. C. Giurescu, *Istoria Românilor* [4], I, *Din cele mai vechi timpuri până la moartea lui Alexandru cel Bun (1432)*, București 1942, pp. 374—376.

13) *Ibid.*, p. 376.

14) Ioan de Küküllö, v. mai jos, p. 133.

www.dacoromanica.ro

„Posada. A fost mai degrabă — credem noi [15]) — o între-
„vedere în scopul general de reluare a raporturilor rupte
„dela războiul din 1330 și privind în special expediția ce se
„va porni împotriva Tătarilor, expediție la care a partici-
„pat și Alexandru, și care i-a adus stăpânirea asupra „păr-
„ților tătărești" de mai târziu. Că n'a fost o supunere for-
„mală, un act de recunoaștere a suzeranității, așa cum
„confirmă [sic!] cronicarul ungar, rezultă și din faptul
„că, doisprezece ani mai târziu, în 1355, însuși regele Un-
„gariei recunoaște că a trimis în mai multe rânduri, *după*
„*1341* [sic! de fapt 1345 [16])], pe Episcopul Dimitrie din
„Oradea la Alexandru spre a trata „pace și concordie".
„Ceea ce ar fi fost inutil dacă ar fi existat acea recunoa-
„ștere a suzeranității în 1343. De altfel, același rege, în-
„tr'un act din 29 August 1359 spune lămurit că mai înainte
„Alexandru „refuzase să-l recunoască drept suzeran. Să
„credem deci mai degrabă pe cel în cauză decât pe apolo-
„getul acestuia" [17]).

Dar prezentarea aceasta atât de clară în aparență este totuși departe de a înlătura toate nedumeririle și contradicțiile dintre izvoare [18]).

Era oare cu putință, la epoca de care ne ocupăm, o înțelegere pe picior de egalitate între Regele Ungariei și Domnul Țării-Românești? Este admisibil ca să fi omis cronicarul să precizeze și calitatea de asociat la Domnie a lui Alexandru

---

15) Cf. totuși Onciul, *Originile Principatelor Române (Opere,* p. 248, nota 1 dela p. precedentă, cu concluzia: „...se vede că cronicarul unguresc confundă restabilirea bunelor relațiuni cu supunerea".

16) V. mai jos, pp. 137—138.

17) C. C. Giurescu, *op. cit.,* pp. 384—385.

18) Ce este drept, se remarcă faptul că, nefiind Domn deplin la 1343, Nicolae Alexandru n'ar fi putut depune omagiul așa cum arată cronica lui Ioan de Kükülö (p. 384). Dar lucrarea în chestiune nefiind făcută direct pe baza izvoarelor, ea nu putea nici să releve, nici să înlăture contradicțiile ce par să existe între acestea.

www.dacoromanica.ro

și *rostul* lui de trimis al lui Basarabă la întrevederea cu Ludovic? Ar fi putut același cronicar să dea întrevederii dintre Voivodul român și rege caracterul unei ceremonii de omagiu, atunci când nu era vorba decât de o luare de contact în vederea unei alianțe militare împotriva Tătarilor?

Chiar în cazul în care, la 1343, n'ar fi avut loc decât o asemenea simplă luare de contact și nu o reluare a legăturii de vasalitate, ne putem întreba: ce rost ar fi putut să mai aibe, în acest caz, tratativele duse între 1345 și 1355, de către episcopul Dimitrie de Oradea [19]), *după* o alianță împotriva Tătarilor care, prin expediția comună ce i-ar fi urmat, s'ar dovedi astfel a fi fost efectivă. Iar, dacă am presupune că Nicolae Alexandru și-ar fi început Domnia sa proprie printr'o rupere a relațiilor cu Regele vecin — posibilă și în cazul alianței dela egal la egal și în cel al legăturilor de vasalitate [20]) —, ar fi cu totul curioasă această atitudine din partea tocmai a aceluia care avusese întrevederea cu Ludovic și care părea să aibe înclinări cu mult mai puțin războinice decât tatăl său: acesta, deși învingător la 1330, reluase totuși legăturile cu foștii săi dușmani; fiul său, deabea ajuns singur Domn s'ar fi grăbit să schimbe politica bine cumpănită a tatălui său, izvorîtă de sigur din necesități de neînlăturat, cu una de primejdioasă aventură. In sfârșit, ne putem întreba ce l-ar fi putut determina apoi pe Alexandru să reia, peste câtăva vreme, din

---

19) Căci misiunea lui Dimitrie fusese „occasione pacis et concordiae inter nos et eundem [Alexandrum Bozorabi] tractandae, disponendae et firmandae", și se menționează că aceste ambasade au avut loc în mai multe rânduri. Reiese deci că, mai întâi, s'a încheiat pacea și că apoi ea a fost întărită. Dar această presupune o prealabilă întrerupere a ei.

20) Deci ambasadele lui Dimitrie nu dovedesc câtuși de puțin că la 1343 s'a tratat numai o „reluare a raporturilor rupte de războiul dela 1330". Căci dacă admitem o reluare a relațiilor, sub orice formă, la 1343, suntem siliți să admitem negreșit și o întrerupere a lor înainte de 1355. Deci *și în cazul în care ele ar fi fost de vasalitate.*

www.dacoromanica.ro

nou legăturile de vasalitate [21]) şi ce l-ar fi făcut apoi să le rupă iarăşi după câţiva ani, către sfârşitul vieţii sale? [22])

Toate aceste nelămuriri, pe care le stârneşte o comparaţie a expunerii prezentate mai sus cu izvoarele pe care ea ar trebui să se bazeze, ne fac să credem că reluarea chestiunii — aşa cum spuneam mai sus, pe baza cercetării *directe* şi atente a *tuturor* izvoarelor —, este încă necesară. Incercăm să o facem în paginele ce urmează.

*

* *

Prima dintre chestiunile ce trebuesc cercetate în legătură cu problema ce ne preocupă ni se pare a fi aceea a participării oştilor româneşti, alături de cele ale regelui Ungariei, la expediţia împotriva Tătarilor.

---

21) Presupunerea lui Onciul *(Titlul lui Mircea,* pp. 742—744) că recunoaşterea suzeranităţii ungureşti s'ar fi făcut încă din 1343, în schimbul Amlaşului şi Făgăraşului, ca şi ipoteza d-lui C. C. Giurescu, *Istoria Românilor* [4], I, p. 385, că ea ar fi avut loc prin 1355—59, în schimbul aceloraşi posesiuni, nu se pot susţine. Mai întâi, diplomele relative la Lovişte, pe care se bazează în buna parte raţionamentul lui Onciul, sunt astăzi recunoscute ca false (I. Schiopul, *Diploma Andreiană din 1224 şi alte documente false sau fals interpretate,* Cluj, 1934, pp. 99—106; A. Sacerdoţeanu, *Andreianum şi alte acte,* Braşov, 1935, (Şcoala Superioară de Arhivistică şi Paleografie, *Cursul de Diplomatică,* V), p. 19; I. Moga, *Problema Ţării Loviştei şi Ducatului Amlaşului,* Cluj, 1936). In al doilea rând, Făgăraşul, care apare ca posesiune a Domnului român de abea într'un document dela Vladislav-Vlaicu din 25 Noemvrie 1369 (P. P. Panaitescu, *Documentele Ţării Româneşti,* I, *Documente interne (136)—1490),* nr. 1, p. 31, rând 10), este numit încă în Iulie 1372 „nova plantatio terre Fogaras" *(ibid.,* nr. 3, p. 33, rând 12) ceea ce ar fi destul de greu de admis la mai mult de zece ani dela luarea lui în stăpânire de către Ţara Românească. Cât priveşte ipoteza aceluiaşi, *(ibid.,* p. 385) că feudul dat ar fi Severinul însuşi, ea este şi mai puţin plauzibilă. Pentru Severin, v. Onciul, *Titlul lui Mircea,* în *Conv. Literare,* XXXVI (1902), pp. 27—53. Şirul banilor ungureşti de Severin este neîntrerupt până la 1365 şi trebue să ne obişnuim să nu mai considerăm numaidecât ca „bani de recuperaţie" pe toţi aceia cari sunt menţionaţi de documentele ungureşti pentru epoce în care ipotezele noastre au nevoe de a se admite o posesiune românească asupra Severinului.

22) Cum reiese din cunoscuta proclamaţie de război a lui Ludovic împotriva fiului şi urmaşului său Vladislav-Vlaicu, din 5 Ianuarie 1365.

www.dacoromanica.ro

Căci dacă această expediție a avut într'adevăr loc și dacă la ea a participat într'adevăr Alexndru în calitate de căpetenie a armatei, atunci nu mai poate fi nici un fel de îndoială cu privire la reluarea — într'o formă sau alta — a relațiilor dintre Țara-Românească și Ungaria, încă din vremea lui Basarabă. In acest caz și ipoteza asocierii lui Nicolae Alexandru la Domnie, ar avea mulți sorți să corespundă realității.

Hasdeu a fost cel dintâi care a presupus această participare a oștilor muntene la luptele împotriva Tătarilor și tot lui i se datorește și ipoteza că stăpânirea Țării-Românești s'a întins cu acest prilej și asupra regiunilor de Răsărit ale Munteniei [23]). Atâta doar că Hasdeu susținea identitatea lui Alexandru cu Basarabă dela 1330 și deci atribuia toate aceste fapte fictivului „Alexandru Basarabă" [24]).

Ipoteza lui Hasdeu era bazată pe existența într'un letopiseț al Țării-Românești — manuscris atribuit în acea vreme lui Radu Greceanu [25]) — a unui pasagiu care, după o „fântână necunoscută" prezenta astfel expediția amintită:

„Iar când la leat 6856 merse Laioș craiu într'ajutor
„lui Cazimir [26]) craiul leșăscu ca să scoață Cracăul dela
„Ianoș craiul Cehilor, și l-au scos/[184 r°] cu mare războiu.
„într'acea vară loviră Tătarii în Ardeal. Deci craiul trimise
„oști, și porunci lui Alexandru [27]) să fie el mai mare pres-
„te oști și să să bată cu Tătarii. Și s'au bătut la Săcui 2
„zile și au biruit pre Tătari și i-au tăiat și i-au robit
„foarte rău și au prinsu și pre Atlam sultanul tătărăscu

23) *Negru-Vodă*, pp. CXCV—CXCVII.

24) Acesta ar fi domnit între 1310 și aproximativ 1363; v. *„Cronica Basarabilor dintre anii 1230—1380"*, *ibid.*, CCLXIX—CCLXXVII (rezumat cronologic al întregei lucrări)

25) Letopisețul este citat de Hasdeu doar ca *„Radu Greceanu,* Mss. in -4 la d. Gr. N. Mano".

26) La Hasdeu: *Cazmir*. Textul pe care-l reproducem este luat direct din manuscrisul românesc 4649 al Academiei Române, filele 183 v° și 184 r°.

27) La Hasdeu: *Alexandru-vodă*.

www.dacoromanica.ro

„și i-au tăiat capul. Iar alți robi mulți și steaguri i- au tri-
„mis legați la craiu la Vășigrad“ [28]).

Deși Hasdeu remarca faptul că în cronicele ungurești nu se amintește nimic despre această participare a Muntenilor la luptele împotriva Tătarilor, lucrul i se părea totuși ușor explicabil prin șovinismul autorilor lor. Ei au evitat să vorbească despre această chestiune „rezervând gloria întreagă numai Ungurilor“ [29]).

Nici Dimitre Onciul — care însă nu putuse cerceta nici odată direct manuscrisul în chestiune — nu socotea că pasagiul de mai sus ar putea fi altceva decât o tradiție istorică bine păstrată cu privire la niște evenimente pe care însă nici un alt izvor, intern sau extern, nu le mai amintea.

Când, în sfârșit, Letopisețul a văzut lumina tiparului [30]), el n'a avut norocul să se bucure de un studiu amănunțit cu privire la izvoarele folosite de autorul său necunoscut și la informațiunile istorice pe care el le cuprinde [31]). Iată dece ne vedem siliți să facem noi aci — cât se poate de sumar — o asemenea cercetare.

Manuscrisul ce cuprinde Letopisețul în chestiune este un miscelaneu datând dela începutul celei de a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea. El cuprinde o parte cu conținut religios [32]), una cu caracter istorico-geografic [33]), *Leatopisetulu*

---

28) Hasdeu, *Negru-Vodă*, p. CXCV.

29) *Ibidem*, p. CXCVI.

30) *Letopisețul Țării-Rumânești*, [editat de] St. Nicolaescu, în *Rev. Ist. Arch. Fil.*, vol. XI (1910), pp. 97—186 pp. 347—355. Pasagiul ce ne preocupă este la p. 107.

31) Studiul pe care îl anunța editorul (*Rev. Ist. Arch. Fil.*, XI, (1910) pp. 98—99) nu a mai văzut lumina tiparului. Scurte note despre Letopiseț dă N. Iorga, *Câteva note despre cronicele și tradiția noastră istorică*, în An. Acad. Rom. *Mem. Sect. Ist.*, s. II, t. XXXIII (1910), p. 143—145.

32) O enumărare a bucăților cu conținut religios și hagiografic cuprinse în manuscris la St. Nicolaescu, în *Precuvântarea* ce însoțește ediția citată (p. 98, nota 1); printre ele și lucruri extrase din „Barone“ (probabil Baronius). Editarea lor, promisă tot acolo de St. Nicolaescu, nu s'a mai făcut.

33) Cuprinsul ei a fost în parte redat de către St Nicolaescu (pp.

www.dacoromanica.ro

Țării / Românești din descălecătoare și de unde au venit Românii de s'au așăzat / în Țara Românească, și, în sfârșit, *Cronologia Tabelară* [34]).

Letopisețul prezintă, în ce privește istoria mai veche a Țării-Românești, o versiune ce se deosebește esențial de cea cuprinsă în *Istoria Țării Românești de când au descălecat pravoslavnicii creștini* [35]), tipărită de către Nicolae Bălcescu [36]) și de George Ioanid. [37]) Pentru a fixa însă locul versiunii ce ne preocupă printre cronicele muntene, se cuvine să facem o scurtă incursiune în domeniul vechii noastre istoriografii.

Este astăzi bine stabilit că autorii marilor compilații de cronice muntene din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea ce ne sunt azi cunsocute, reproduc toți, pentru partea mai veche a istoriei Țării-Românești, una și aceiași compilație anterioară. [38]). Nici unul dintre ei însă nu pare a ne fi redat fidel — fără interpolări ulterioare — forma originală a acestei compilații.

Ea a fost totuși păstrată într'o traducere germană făcută de Iohann Filstich [39]) și întrebuințată și reprodusă parțial de Iohann Cristian Engel [40]). Precum se știe, ceea ce este caracteristic acestei forme originale este faptul că ea nu conține interpolarea cuprinzând fragmentul din Vieața Sfântului Nifon [41]), fragment care înlocuește în versiunile tipărite de Băl-

---

99—105). Părțile reproduse n'au nici o legătură cu *Letopisețul* propriu zis, și numai o întâmplare a făcut ca ele să fi fost copiate înaintea lui.

34) Este manuscrisul notat de N. Iorga cu litera c, și pe care nu l'-a putut folosi pentru ediția din *Scrierile Cantacuzinilor* (v. Introducere, p. XLI).

35) Sub acest titlu apare cronica în cele mai multe dintre manuscrise; el pare deci să fie adrvăratul titlu, și nu cel din ed. Bălcescu, schimbat, poate, chiar de editor sub influența ideilor lui Laurian.

36) *Magazinu Istoricu pentru Dacia*, București 1845—1847, IV, pp. 231—372 și V, pp. 3—32.

37) *Istoria Tzerrei Românești...*, vol. II. București 1859, 399+VI p.

38) N. Iorga, *Cronicele muntene*, pp. 350—315.

39) *Ibid.*, pp. 443—444. V. totuși, pentru existența unei versiuni românești, mai jos, nota 43.

40) *Op. cit.*, pp. 58—63.

41) N. Iorga, *Cronicele muntene*, p. 306.

www.dacoromanica.ro

cescu și Ioanid povestirea destul de săracă a Domniilor dintre Radu cel Mare și Neagoe Basarab inclusiv [42]).

Dela această formă originală pornește o altă versiune, rămasă până aci inedită și care prezintă, față de traducerea germană amintită, unele adausuri și interpolări ulterioare, provenite probabil dintr'un izvor sud-slav, așa cum pare să reiasă din faptul că în ele se amestecă știri în legătură cu istoria Slavilor din Sud, cu cea a Imperiului Otoman și cu istoria Ungariei. Ea este cuprinsă în manuscrisul românesc nr. 269 al Academiei Române [43]).

Această din urmă versiune (din mss. 269) stă la baza *Letopisețului Țării Românești* ce ne interesează în cercetarea de față. La ea, un compilator [44]) a mai adăugat o serie de știri din sursă ungurească, privind cele mai multe epoca lui Iancu de Huniedoara și numai câteva epoca anterioară; printre acestea din urmă figurează și știrea privitoare la participarea lui Alexandru Vodă la expediția împotriva Tătarilor. Dar din comparația cronicei românești pe care a avut-o sub ochi, cu izvorul din care a scos interpolațiile, autorul acestei noi compilații și-a putut da seama de numeroasele și gravele greșeli de cronologie pe care le cuprindea cronica românească. El a încercat să

42) Viața Sf. Nifon cuprinde, în ediția din *Magazin*, pp. 234—267, iar în ediția Ioanid, pp. 4—37.

43) N. Iorga, *Cronicele muntene*, pp. 308 și 442—447, semnalează și reproduce pasagii dintr'un manuscris aflător în Biblioteca Episcopiei Unite din Oradea, întru totul asemănător cu nr. 269 al Academiei Române. Tot acolo se semnalează și un manuscris al aceleiași Biblioteci episcopale, care cuprinde versiunea ce a servit de model traducerii lui Filstich. Din nefericire aceste manuscrise nu ne-au putut fi accesibile pentru cercetarea de față, iar în lucrarea preotului Iacob Radu, *Manuscriptele din Bibliteca Episcopiei Unite din Oradea-Mare*, Acad. Rom., *Mem. Secț. Liter.*, S. III, t. X, pp. 261—308, descrierea lor nu este dată, ele fiind împrumutate în acea vreme, pentru studiu, Academiei Române.

44) Ne putem întreba dacă este vorba de un al doilea compilator, sau dacă nu este vorba tot de primul, care, nemulțumit cu prima versiune, să fi dat o a doua, mai bogată și cu ample modificări, a lucrării sale. Spre această ipoteză ne-ar îndrepta faptul că și în versiunea din ms. 269 există știri, probabil din același izvor ca și unele dintre cele din versiunea publicată de St. Nicolaescu (v. spre exemplu știrea despre închinarea lui Alexandru Vodă, ed. St. Nicolaescu, pp. 106—107).

www.dacoromanica.ro

reconstitue șirul Domnilor pe baza acestui din urmă izvor și trebue să recunoaștem că n'a fost cu totul lipsit de succes în greaua sarcină pe care și-o luase[45]).

Ne-ar fi destul de greu să precizăm în clipa de față care va fi fost izvorul — sau izvoarele — pe care le-a folosit autorul acestei prelucrări pentru numeroasele și uneori surprinzătoarele știri pe care le interpolează. Va fi folosit el un singur izvor ce cuprindea istoria Ungariei până la moartea lui Iancu de Huniedoara[46]), sau mai multe izvoare parțiale? Chestiunea ar comporta o cercetare mai amplă și o discuție mai îndelungă care nu și-ar avea locul aci.

Ceea ce ne interesează însă în primul rând și ceea ce putem spune de pe acuma cu certitudine este că la origina pasagiului ce ne preocupă în cercetarea de față, stă o știre bine și de multă vreme cunoscută din cronica lui Ioan de Küküllö, știre din nefericire prezentată cu totul fals de compilatorul român.

Cea mai superficială comparație ne arată că nu este vorba decât de o reproducere — plină de erori — a descrierii expediției lui Andrei, fiul lui Lack (Lackfi), împotriva Tătarilor[47]).

---

45) Ni se pare deci puțin cam prea severă caracterizarea lui N. Iorga, *Câteva note despre cronicele și tradiția noastră istorică*, atunci când vorbește de alcătuirea și stilul ei grosolane. N. Iorga avea perfectă dreptate însă atunci când contesta că *Letopisețul* ar putea fi opera Stolnicului Constantin Cantacuzino, față de lucrarea căruia prezintă deosebiri de stil ce exclud o asemenea ipoteză. Paternitatea Stolnicului a fost totuși susținută de Ilie Minea *(Despre Dimitrie Cantemir*, Iași 1926, p. 70 și nota 3).

46) După această dată nu mai există nici un fel de adaus față de versiunea din manuscrisul 269 al Academiei Române și nici aceasta nu mai cuprinde nici un fel de știri din izvor unguresc.

47) Dăm în paralel știrea despre luptele cu Tătarii ale lui Andrei, fiul lui Lack, din cronica lui Ioan de Küküllö (după versiunea cuprinsă în Cronica lui Ioan de Thurocz, ed. lui Schwandter, *Scriptores rerum hungaricarum veteres ac genuini*, I, Viena 1766, pp. 220–221), cu pasagiul din Letopiseț citat mai sus, subliniind cazurile în care textele nu concordă literal:

IOAN DE KÜKÜLLÖ	LETOPISEȚ
Item pro defensione regni Poloniae in subsidium Kazimyrii Regis *contra excelsum principem Do-*	*Iar când la leat 6856 merse Laioș craiu* într'ajutor lui Cazimir craiului *leșăscu*, ca să scoată

www.dacoromanica.ro

Precum se ştie, cronica lui Ioan de Küküllö nu ni s'a păstrat nici ea în forma ei originală. Fiind însă cuprinsă în numeroase compilaţii de cronice ungureşti în limba latină, ea a văzut lumina tiparului încă din a doua jumătate a secolului al XV-lea. Ea ni se prezintă astăzi în trei versiuni principale: în cronica dela Buda, tipărită mai întâi în 1473 [48]; în cronica lui Iohannes de Thurcoz, tipărită în 1488 [49], şi în cronica dela Dubniţa [50].

---

minum Johannem Regem Bohemiae *cum magna potentia ipsum Regnum et civitatem* Cracoviae *invadentem; strenuum militem . . . transmisit:... Regnum ipsum ac civitatem* de obsidione liberando...

Item cum gentes Tartarorum, *in Regnum Hungariae saevientes,* confinia partis Transilvanie et *Siculos saepius* infestarent; Rex ipse *strenuum et bellicosum virum Andream filium Laczk, Waivodam Transilvanum* contra ipsos Tartaros *cum Siculis nobilibus et valida gente* destinavit. *Qui terram in qua habitabant potenter subintrantes cum principe eorum nomine Athlamos ad resistendum eisdem cum magno exercitu in campo obviantes debellavit* et *ipsum principem eorum* decapitavit ac multa banderia et captivos Tartaros Regiae Majestati in Wissegrad tranmisit...

Cracăul dela Ianoş craiul cehilor şi l-au scos *cu mare războiu.*

Intr'acea vară loviră tătarii în Ardeal. Deci craiul trimise *oşti şi porunci lui Alexandru să fie el mai mare preste oşti şi să se bată cu Tătarii. Şi s'au bătut la Săcui 2 zile şi au biruit pre Tătari şi i-au tăiat şi i-au robit foarte rău şi au prinsu şi pre Atlam sultanul* tătăresc şi i-au tăiat capul. Iar alţi robi mulţi şi steaguri i-au trimis *legaţi* la craiu la Văşigrad.

(Ortografia îndreptată după ed. Florianus citată mai jos).

Precum se vede influenţa cronicei în limba latină nu poate fi câtuşi de puţin pusă la îndoială.

48) Descrierea acestei ediţii, la Const. Karadja, *Incunabulele ce vorbesc despre ţara noastră,* în *Revista Istorică,* XI (1925), p. 13—14 (după ediţia facsimilă dela Budapesta din 1900) şi la A. Veress, *Bibliografia româno-ungară,* I, Bucureşti 1931, nr. 1, p. 1. Cronica a fost reeditată de Iozeph Podhradczky sub titlul *Chronicon Budense,* Buda 1838. Este ediţia pe care o folosim.

49) Kardja, *op. cit.,* p. 15; Veress, *op. cit.,* nr. 5 şi 6, pp. 2—3. O folosim după ediţia lui Schwandtner, citată mai sus.

www.dacoromanica.ro

Ar fi greu de presupus însă că vreuna dintre aceste versiuni a servit compilatorului român pentru prelucrarea de care ne ocupăm aci. Trebue, dimpotrivă, să presupunem că el s'a folosit de o traducere ungurească, probabil rezumată, și pe care nu totdeauna a înțeles-o bine. Numai așa ne putem explica de ce numele proprii au păstrat în textul românesc forme evident maghiare, ca „Ianoș", „Laioș", și de ce i se atribue Regelui Ludovic o participare personală la luptele pentru Cracovia [51]). Iar dacă această eroare poate fi eventual atribuită și intermediarului unguresc, transformarea lui Andrei „voivodul Transilvaniei" [52]) în Alexandru Vodă nu poate aparține, credem, decât prelucrătorului român. Căci este foarte greu de presupus că un compilator ungur, fie el cât de puțin orientat în istoria Transilvaniei, ar fi putut face greșala de a confunda pe Andrei cu Alexandru al Țării-Românești; dimpotrivă, un român pentru care numele lui Andrei Lackfi era cu totul necunoscut, putea să se gândească destul de ușor la voivodul contemporan (după părerea lui) al Țării-Românești [53]).

---

50) Ediția critică a lui Mathias Florianus, *Chronicon Dubnicense...* Quinque-Ecclesiis 1884 *(Historiae Hongaricae fontes domestici,* Pars prima, *Scriptores,* Volumen III). Părți dintr'o versiune amplificată, sunt redate în notele ediției lui Podhradczky a *Cronicei din Buda.*

51) Tot spre o prescurtare ne îndreaptă și faptul că prelucrătorul român nu amintește nimic despre luptele lui Vladislav-Vlaicu cu Ludovic, cărora în Cronica lui Ioan de Küküllö li se consacră un întreg capitol. Este evident că dacă el ar fi avut sub ochi o asemenea amplă și destul de clară povestire, n'ar fi ezitat să o interpoleze în cronica sa.

52) De fapt la acea epocă numai Comițe al Secuilor. (v. recent I. Moga, *Voevodatul Transilvaniei. Fapte și interpretări istorice,* Sibiu, 1944 (Universitatea „Regele Fedinand I" Cluj-Sibiu, *Biblioteca Institutului de Istorie Națională, XVII),* p. 60 și n. 119. Părerea d-lui Ștefan Pascu, *Contribuțiuni documentare la Istoria Românilor în sec. XIII și XIV.* Sibiu, 1944 (în aceiași Bibliotecă cu precedenta) p. 28, că deși singura atestare documentară a voivodatului lui Andrei în anul 1343 este dovedită a fi un falsificat, totuși „nu este exclus ca Andrei să fi fost Voivod al Transilvaniei în acel an", după care se socotește că el *a și avut* această calitate, nu poate fi susținută. Este păcat ca o lucrare științifică să fie întunecată de asemenea procedee de diletant.

53) Ceea ce a contribuit, poate la confuzia prelucrătorului român este și faptul că în unele dintre izvoarele istoriei noastre Alexandru este

www.dacoromanica.ro

Cât privește precizarea că lupta ar fi durat două zile, ea putea să existe în chiar versiunea ungurească. Căci în una dintre variantele în care ne-a parvenit cronica dela Dubnița există o precizare în acest fel: „duravitque bellum inter eos *tribus* continuis diebus“ [54]). Cum însă această precizare nu pare să aparțină textului original, ci este o interpolare mai târzie, nu ni se pare de loc exclus ca și în textul ce a stat la baza prelucrării intermediare ungurești să se fi găsit o asemenea precizare, provenită tot dintr'o interpolare.

Rezumând concluziile acestei lungi analize, credem că putem afirma că pasagiul adus în discuțiune de Hasdeu nu este decât o interpolare târzie, bazată pe greșita interpretare a unei traduceri ungurești a binecunoscutelor știri despre luptele dintre Unguri și Tătari, cuprinse de cronica lui Ioan de Küküllö. In acest caz însă, evident, ele nu pot avea absolut nici o valoare pentru studiul problemelor ce ne preocupă și deci *presupusa colaborare a oștilor muntene la expediția ungurească împotriva Tătarilor trebue ștearsă definitiv din istoria trecutului nostru.*

* * *

Când Hasdeu emitea ipoteza colaborării militare româno-ungare împotriva Tătarilor, el folosea știrea analizată mai sus pentru a înlătura grăbit o altă știre, cuprinsă în două dintre lucrările de istorie românească apărute în limba greacă la începutul secolului trecut. Este vorba de informațiile pe cari ni le dau cu privire la Alexandru Vodă atât *Istoria Țării Românești* editată de frații Tunuslii [55]), cât și *Istoria vechii Dacii* a

---

considerat ca urmașul lui Vladislav-Vlaicu. O confuzie între acesta și Lațcu (Lack) tatăl lui Andrei ni se pare posibilă. Vladislav premerge lui Alexandru și în *Istoria fraților Tunuslii* (text grec pp. 344—345, trad. Sion, p. 128.

54) *Chronicon Budense*, p. 277, nota 1.

55) Ἱστορία τῆς Βλαχίας p. 245: Ἀλέξανδρος αὐθέντης ἐν ἔτει 1345. Κατα τὸ Λιατοπίσατζ εἰς τοῦτο τὸ ἔτος εἶχε πόλεμον μὲ τὸν Λουδοβίκον Βασιλέα τῆς Οὐγγαρίας, καὶ εἰς τὸ ἔτος 1346 εμβαίνοντες οἱ Τατάροι εἰς Ἐρδέλι, ἐπῆγε καὶ αὐτὸς πρὸς βοήθειαν τῶν Τατάρων'... (=Alexandru Voivod în anul 1345. După Letopiseț în acest an a avut război cu regele Ludovic al Ungariei și în anul 1346, năvălind Tătarii în Ardeal, s'a dus și el în ajutorul Tătarilor;...); cf. și traducerea Sion, p. 128.

www.dacoromanica.ro

lui Dionisie Fotino [56]). Ştirea cuprinsă în aceste două lucrări putea într'adevăr să pară bizară lui Hasdeu, nu numai fiindcă ea era în absolută contradicție cu cea din Letopiseţul de care ne-am ocupat, ci şi fiindcă ea nu se acordă deloc cu afirmația lui Ioan de Küküllö cu privire la întâlnirea dintre Alexandru şi Ludovic, considerată îndeobşte ca petrecută în anul 1345. Căci ambele istorii amintite pomenesc şi ele de o participare a oştilor lui Alexandru la luptele dintre Unguri şi Tătari, dar de această dată nu mai este vorba de o alianță cu Ungurii împotriva Tătarilor, ci, dimpotrivă, de una cu Tătarii împotriva Ungurilor. Ni se pare deci că o cercetare a acestei ştiri este şi ea de trebuință.

Hasdeu socotea că: „este învederat că cronicarii noştri posedau din când în când câte un fragment foarte vechi, rămas necunoscut nouă, pe care însă nu le (sic!) înțelegeau bine" [57]). El nu se îndoia că acesta este cazul cu ştirea cuprinsă în cele două lucrări greceşti: ea ar fi fost luată de Fotino dintr'o „fântână slavică", iar de autorul *Istoriei Țării Românești* dintr'un izvor necunoscut. De fapt însă n'ar fi vorba decât de ştirea din Letopiseţ, înțeleasă greşit [58]).

Hasdeu însă se înşală: Dionisie Fotino nu luase ştirea din „Cronologia sârbească", aşa cum pare să creadă el. Eroarea sa nu se explică decât din întrebuințarea traducerii lui Sion, în locul ediției greceşti [59]). Este însă evident că ştirea ce ne preocupă a intrat în lucrarea lui Fotino din însăşi Istoria editată de Tunuslii, aceasta formând unul dintre cele mai de seamă izvoare ale învățatului grec.

---

56) Ιστορία τῆς παλαι Δακίας..., II, Viena 1818, pp. 17—18; prezintă ştirea uşor amplificată ca formă. Traducerea lui G. Sion, *Istoria Vechii Dacii*, II, Bucureşti, 1856, p. 12, sare o întreagă propoziție.

57) *Negru-Vodă*, p. CXCV.

58) *Ibidem*.

59) Numai în această traducere, din cauza propoziției sărite şi din cauză că s'a adoptat o altă dispunere în pagină a textului, nota marginală „Chronol. Serbiei" nu mai cade în dreptul ştirii împrumutate în adevăr din acest izvor (stricăciunile provocate de lăcuste în Ungaria) ci ceva mai sus. Hasdeu folosindu-se de această traducere a putut crede că şi ştirea privitoare la luptele cu Tătarii este luată tot din Cronologie. Amintirea despre invazia lăcustelor în Ungaria se găseşte şi în cronica lui Gheorghe Brancovici.

www.dacoromanica.ro

Presupunerea lui Hasdeu că ne-am afla și în Letopiseț, și în cele două Istorii amintite în fața uneia și aceleiași informațiuni din izvor necunoscut și că autorii Istoriilor n'au fost în stare să priceapă cum se cuvine acest izvor, nu se mai poate nici ea susține astăzi. Căci, pe de o parte cunoștințele pe care le avem astăzi cu privire la autorul *Istoriei Țării Românești,* pe de alta cele arătate mai sus cu privire la proveniența știrilor interpolate în Letopiseț înlătură, credem, cu desăvârșire această ipoteză.

Intr'adevăr, dacă — așa precum am arătat — pasagiul din Letopiseț își are origina într'o traducere sau prelucrare ungurească a cronicei lui Ioan de Küküllö, este foarte greu de admis că această prelucrare ungurească ar fi fost folosită și de Cantacuzinul autor al *Istoriei.* Și iarăși, n'am putea presupune că el a luat știrea din chiar Letopisețul de care ne-am ocupat, căci ar fi foarte greu de crezut că autorul Istoriei, un *român,* ar fi putut să priceapă atât de puțin un text românesc așa de clar ca acela al pasagiului în chestiune, încât să-i prezinte sensul absolut pe dos.

Nu ne mai rămâne deci decât să presupunem că autorul *Istoriei Țării Românești* a avut într'adevăr la îndemână un isvor astăzi necunoscut și a cărui valoare ar fi greu de determinat, în care se vorbea de o alianță tătaro-română împotriva Ungurilor.

Rezumând iarăși cele expuse până aci, ni se pare că suntem îndreptățiți a socoti că *tradiția cronicărească munteană nu cunoaște nici o expediție ungaro-română împotriva Tătarilor în prima jumătate a secolului al XIV-lea, ci, dimpotrivă, pare să cunoască una româno-tătară împotriva Ungurilor.*

Ne mai rămâne să cercetăm și chestiunea omagiului din 1343, pentru a fi trecut astfel în revistă toate evenimentele presupuse a se fi petrecut în timpul ultimilor ani de domnie ai lui Basarabă, epocă în care ni se spune că el și-ar fi asociat la Domnie pe Nicolae Alexandru. Și, trebue remarcat că, dacă acest act de supunere a avut într'adevăr loc, atunci știrea despre alianța româno-tătară împotriva Ungariei are puțini sorți să corespundă realității.

*
* *

www.dacoromanica.ro

Inchinarea lui Alexandru Vodă către Ludovic nu ne este cunoscută decât dintr'un singur izvor: mai sus amintita cronică a lui Ioan de Küküllö. Intre primele evenimente pe care ea le povestește, după ce amintește de răscoala Sașilor și de potolirea ei [60]), cronica urmează astfel:

„De obediencia Alexandri voyvode transalpini

„Cum autem esset in partibus memoratis, quidam prin-„ceps seu baro potentissimus Alexander uayuoda transalpinus „dicioni eiusdem subiectus, qui tempore predicti Karoli regis „patris sui a via fidelitatis diuertendo rebellauerat, et per multa „tempora in rebellione permansserat, audita pietatis ac eciam „potestatis eiusdem regis Lodouici fama, ad ipsum sponte per-„sonaliter veniens circa confinia ipsarum partium ad pedes re-„gie maiestatis humo tenus est prostratus et ad obedienciam et „fidelitatem debitam reductus et integratus, solemnia munera, „xenia et clenodia presentando, et suum domninium sub sacra „corona recognoscendo, cum gaudio et leticia ad propria re-„meauit, et ab illo tempore fidelitatem conseruauit" [61]).

Fără îndoială, în pasagiul de mai sus se amestecă amintirea a numeroase fapte autontice cu unele interpretări greșite ale cronicarului. Nimănui nu i-ar trece prin minte astăzi să creadă că numai faima „pietății și chiar puterii" lui Ludovic ar fi putut determina pe Domnul român să vină în hotarele Transilvaniei și să presteze omagiul. Căci trebue să subliniem încă dintru început că — după descrierea lui Ioan, cu darurile bogate și solemne, cu închinarea până la pământ, cu supunerea sub „sfânta coroană" și cu păzirea credinței — nu putem crede că poate fi vorba de a se atribui întâlnirii descrise caracterul de „întrevedere în scopul general de reluare a raporturilor rupte dela războiul din 1330", și cu atât mai puțin de una în vederea unei alianțe militare pe picior de egalitate. Ar fi greu iarăși să presupunem că nu ne-am afla decât în fața unei serii de locuri comune, dat fiind că întreaga cronică a lui Ioan de Küküllö este destul de săracă în asemenea formule declamatorii; ar trebui

60) Schwandtner, *op. cit.*, I, pp. 216—217.
61) *Ibid.*, p. 217.

www.dacoromanica.ro

să credem că, prin excepție, numai în acest pasagiu, ca o compensație, ele ar abunda.

Nu ne mai rămâne deci decât să presupunem că ceea ce a voit și a reușit să realizeze cronicarul a fost descrierea unei clasice ceremonii de omagiu. Dealtfel, cum aminteam mai sus, o înțelegere dela egal la egal între Ludovic și Domnul român ar fi foarte greu de conceput, ținând seama de mentalitatea dominantă, în epoca și în situațiunea respectivă.

Dar atât însemnătatea ce se dă acestei întâlniri cât și faptul că Alexandru este amintit ca „quidam princeps seu baro potentissimus" și ca „voyuoda transalpinus" — titlu care cu greu ar fi putut să fie dat fiului și moștenitorului Domnului în Scaun, fie el chiar asociat la Domnie al tatălui său; faptul iarăși că povestitorul nu amintește câtuși de puțin de Basarabă, încă Domn la acea epocă, și — ca învingător al lui Carol Robert — o personalitate ce cu greu ar fi putut fi dată uitării; toate acestea ne fac să ne îndoim că ceremonia de omagiu ar fi putut fi făcută de Alexandru numai în calitate de coregent și deci în ultimii ani ai domniei tatălui său.

Nu ne-ar mai rămâne decât două posibilități de a rezolva această delicată problemă: ori ar trebui să presupunem că Ioan se înșală asupra numelui Domnului, ori să credem că el se înșală asupra datei la care s'a petrecut evenimentul.

O greșală a cronicarului în ce privește numele Domnului român este destul de greu de conceput: cum ar fi putut oare să confunde un autor aproape contemporan pe Basarabă, cel ce făcuse pe Carol Robert să sufere o înfrângere despre care documentele regale vor pomeni mai mult de trei zeci de ani, cu Alexandru, Domn care nu s'a ilustrat, din punctul de vedere al relațiilor cu Ungaria, prin nimic demn de a intra în cronică, afară doar de actul de supunere de care ne ocupăm?

Nu ne rămâne decât să credem că ne aflăm în fața unei greșeli de cronologie, iar pentru a examina dacă o asemenea greșală e sau nu verosimilă, este necesar să examinăm mai de aproape conținutul cronicei în discuție.

*

* *

www.dacoromanica.ro

Dintre cele trei compilații ce cuprind cronica lui Ioan de Küküllö amintite mai sus, numai una cuprinde și introducerea cu care-și începea Ioan povestirea [62]). Din ea aflăm că în vremea în care își scria el opera, era „Archidiaconus de Kukullew, in Ecclesia Transsilvana, Vicarius Strigoniensis in spiritualibus generalis", că odinioară a fost „suorum [Ludovici] secretorum notarius" și că în cuprinsul cronicei a prezentat evenimentele „ordine sequentium" [63]).

Primul lucru demn de remarcat este faptul că Ioan își scrie cronica *după* moartea lui Ludovic, pe care o povestește la sfârșitul cronicei sale, deci după 11 Septemvrie 1382. Dată fiind excepționala lungime a domniei lui Ludovic, trebue să presupunem că funcțiunea de secretar o va fi îndeplinit Ioan, nu în primii ani ai acestei domnii, ci, mai degrabă, în cea de a doua jumătate a ei. Ceea ce este însă deosebit de curios este că *tocmai* în această epocă, succesiunea evenimentelor prezintă evidente erori de cronologie [64]). Cum Ioan nu dă, în afară de data începutului Domniei lui Ludovic și cea a sfârșitului ei, decât trei alte date — toate în legătură cu călătoria italiană a reginei Elisabeta [65]), ceea ce presupune întrebuințarea unui izvor cu preocupări cronologice *numai* pentru această parte — nu ne rămâne decât să credem că el scria numai după propriile sale amintiri. In asemenea condițiuni, este ușor de văzut că legătura pe care o face cronicarul între răscoala Sașilor, fapt petrecut într'adevăr în 1343 [66]) și călătoria de omagiu a Domnului român își pierde

62) Cronica lui Ioan de Thurocz, Schwandtner, *op. cit.*, pp. 213—215.

63) *Ibid.*, p. 215.

64) Spre exemplu, încoronarea lui Ludovic ca rege al Poloniei (1370) este prezentată înaintea expediției împotriva lui Vladislav-Vlaicu, Domnul Țării-Românești, și înaintea întemeierii Moldovei; cu atât mai ușor explicabilă ar fi o greșală cu privire la evenimente din primii ani de Domnie ai lui Ludovic.

65) Schwandtner, I, pp. 217—220. Este demn de remarcat și faptul că acesta este și cel mai lung capitol din întreaga cronică, fiind chiar în disproporție cu celelalte.

66) Ludovic se găsește în Transilvania în Iunie-Iulie 1343. In legătură cu această primă călătorie a lui în aceste părți trebue pusă și supunerea Sașilor răsculați, cf. Onciul, *Titlul lui Mircea*, p. 736, nota 2.

www.dacoromanica.ro

simțitor din valoare, o confuzie între expediția de pedepsire a născulaților sași și o călătorie posterioară a lui Ludovic pe meleagurile ardelene fiind cât se poate de verosimilă; căci e demn de remarcat că legătura pe care o face Ioan între cele două evenimente este determinată *numai* de trecerea lui Ludovic prin părțile transilvănene.

Ținând seama de cele arătate mai sus cu privire la dificultatea de a presupune că omagiul lui Alexandru față de rege — sau chiar îndoelnica simplă înțelegere între cei doi principi — a putut avea loc în timpul Domniei lui Basarabă și având în vedere și numeroasele erori de cronologie cuprinse în cronica lui Ioan de Küküllö, ni se pare că ipoteza unei erori de același fel și în ce privește data evenimentului ce ne preocupă este cât se poate de plauzibilă. Rămâne să vedem cum se poate împăca ea cu desfășurarea evenimentelor așa cum reiese ea din toate izvoarele, narative și documentare, ce ne stau la dispoziție astăzi pentru reconstituirea relațiunilor dintre Țara-Românească și Ungaria, în acea vreme.

*

* *

Cea dintâi mențiune documentară despre Alexandru se află într'o scrisoare a Papei Clement al VI-lea, din 7 Octomvrie 1345, adresată lui Ludovic al Ungariei [67]). Aci, viitorul Domn este amintit numai ca „Alexander Bassarati", și este unul dintre numeroșii „nobiles viri" cărora Papa li s'a adresat în scris, pentru a le cere să-l ajute la convertirea Românilor („Olachi Romani"). Faptul că Alexandru este numit numai „nobilis vir", ca toți ceilalți menționați odată cu el; acela că alături de el se găsesc amintiți un Nicolae, „principe" de Remetea și o sumă de voivozi de sat ardeleni, ne îndreptățesc să credem că fiul lui Basarabă era, în acea vreme, departe de a fi avut rolul deosebit ce i se atribue.

Venit la tron în toamna anului 1351 sau în cursul anului 1352, el *nu s'a grăbit* să recunoască suzeranitatea regelui Un-

67) Hurmuzaki-Densusianu, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, I_1, București 1889, nr. 551, pp. 697—698.

www.dacoromanica.ro

gariei. Căci un document din 29 August 1359 amintește de mai mulți Români din Țara-Românească intrați în serviciul Regelui „eo tempore quo Alexander Bazaradi, Vajuoda Transalpinus, nos pro Domino naturali recognoscere renuebat". Acești Români au făcut numeroase servicii regelui, luptând „specialiter ante Iadram, in partibus Transmarinis" [68]). Această ultimă mențiune însă ne permite să datăm momentul plecării lor din țară și prin urmare să aflăm cam când nu recunoștea Domnul Țării-Românești autoritatea lui Ludovic.

Roesler care a atras atențiunea asupra acestui document [69]), bănuia că, în mențiunea de mai sus, este vorba de cel dintâi război pentru Zarra și că deci plecarea din Țara-Românească a oștenilor amintiți ar fi anterioară anului 1346. Cum însă știm astăzi că la acea epocă Nicolae Alexandru nu era încă Domn, ipoteza lui Roesler nu mai poate fi susținută. Ceea ce pierdea din vedere autorul german era faptul că au fost două războaie pentru cetatea dalmată. In cel dintâi — cel amintit mai sus — armatele regale, venite să o despresoare de lungul și crâncenul asediu venețian, au fost sângeros înfrânte [70]). Dar în 1357, printr'o lovitură îndrăzneață ajutată de un act de trădare, oștile regelui au putut cuceri dela Venețieni cetatea cheie a întregei Dalmații [71]). Lucrurile însă nu s'au petrecut fără vărsare de sânge [72]), și în cursul acestui de al doilea război era foarte bine cu putință să se distingă și fugarii români pentru cari s'a dat documentul ce ne preocupă.

Ceea ce ne permite să restrângem datele între cari trebue așezată supunerea lui Alexandru sunt mai sus pomenitele ambasade ale lui Dimitrie de Oradea. Documentul care ni le

---

68) Ibid., I_2, nr. 43, pp. 60—61.

69) *Romänische Studien*, p. 299.

1 Iulie 1346; v. C-te L. de Voitinovitch, *Histoire de la Dalmatie*, I, *Des origines au marché infâme (1409)*, Paris [1934], p. 437.

71) *Ibid.*, p. 451.

72) Cu toată înțelegerea între atacatori și călugării mânăstirii benedictine dela St. Grisogono, au avut loc lupte pe străzile orașului. (Mattheus Villani, în Muratori, *Scriptores rerum Italicarum* [1], XIV, col. 478).

www.dacoromanica.ro

amintește este din 20 Februar 1355[73]) și în el Domnul român este numit „Voivodul nostru transalpin"; deci la această dată, probabil chiar în urma activității beneficiarului diplomei, Alexandru recunoscuse suzeranitatea lui Ludovic. Cât privește ambasadele, datele lor nu ne sunt indicate; dar cum documentul ne spune că Dimitrie „post adeptum pontificale officium ad Alexandrum Bozorabi Wayuodam nostrum Transalpinum occasione pacis et concordiae inter nos et eundem tractandae, disponendae et firmandae pluries proficiscendo affectione sedula studuit exhibere", ni se pare că ele nu sunt greu de bănuit: este drept că Dimitrie a ocupat scaunul episcopal încă din 1345, dar pentru a trata pace și bună înțelegere cu Alexandru, era necesar ca acesta să fi fost Domn. Prin urmare este evident că tratativele ce ne preocupă nu au putut avea loc decât *după* 1352. Ceva mai mult, dacă admitem că Alexandru a avut și o epocă în care nu recunoștea suzeranitatea Regelui, așa cum am arătat mai sus, atunci activitatea diplomatică a episcopului de Oradea trebue așezată prin anii 1353—1354.

Cari ar putea fi, admițând această ipoteză, împrejurările de politică generală cari ar fi putut determina actul de supunere al Domnului român?

Invinși pentru întâia oară în cursul mai sus menționatei expediții a lui Andrei Lackfi, Tătarii fuseseră definitiv înfrânți prin anii 1352—1353[74]). Se creiase chiar o „țară moldovenească a regelui", organism de apărare, dar *și* de cucerire îndreptată împotriva lor. Ni se pare că și în cazul în care n'am admite existența unei mai vechi alianțe româno-tătare, ca aceea pe care o amintește tradiția cronicărească munteană, nu am putea totuși crede că această nouă situațiune să fi rămas fără efect

73) Hurmuzaki, *Documente*, I_2, nr. 28, pp. 37—38.

74) I. Moga, *Voevodatul...*, p. 66 înclină pentru anul 1352, în care sunt menționate pregătiri pentru o expediție împotriva Tătarilor. Chiar admițând această dată, trebue să ținem seama și de timpul necesar constituirii și organizării „mărcii" moldovenești. Numai dupăce se va fi dovedit un organism destul de rezistent pentru a face față unei eventuale revanșe mongole, putea aceasta să joace rolul pe care-l presupunem în schimbarea de atitudine a Domnului muntean.

www.dacoromanica.ro

asupra orientării politice a tânărului Stat muntean. Lipsit de sprijinul singurei forțe a cărei alianță ar fi putut fi în măsură să-l ajute a rezista mai departe puternicului regat angevin, lui Alexandru nu-i mai rămânea decât calea supunerii.

Cât privește data ceremoniei de omagiu descrise de Ioan de Küküllö, ea nu trebuia numai decât să concorde cu aceia a acceptării suzeranității regale. Am fi înclinați să credem că ea a întârziat până în iarna anului 1359, când îl întâlnim iarăși pe Ludovic în Ardeal [75]). Iar dacă acceptăm această dată, ar fi să bănuim că venirea Domnului Țării-Românești trebue din nou pusă în legătură cu evenimente petrecute pe versantul răsăritean al Carpaților. Bogdan, răsculatul maramureșan, trecuse munții și luase în stăpânire proaspăta „marcă" moldovenească: unul dintre hotarele Transilvaniei era astfel descoperit. Ar fi, ni se pare, de crezut că, în aceste condiții, regele a putut dori să fie asigurat, măcar cu privire la celălalt hotar, cel de Miazăzi. De aci nevoia ceremoniei de omagiu.

In sfârșit, când tânăra Moldovă a arătat că se poate rezista cu succes forțelor de care putea dispune Regatul ungar în aceste părți, Alexandru și-ar fi reluat, puțin înainte de sfârșitul Domniei, independența pierdută.

E. LĂZĂRESCU

75) Zimmermann-Werner-Müller, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, II, Hermannstadt (Sibiu) 1897, nr. 755 și 756, pp. 170—171: Ludovic se afla la Alba-Iulia între 11 și 20 Decemvrie.

www.dacoromanica.ro

CÂTEVA DOCUMENTE DIN GORJ

I

Ciobănești, 8 Iulie 1745. Preotul Badea Popescu și cu Dumitrașcu Hurezanu hotărnicesc moșia boerilor Gâlcești.

„Noi 2 boiari cari ne vom iscăli mai jos ce am fost luați de boiari Gâlcesti cu cartea dumnealui Ionoache biv vel clucerul și Dumnealui biv vel Hapoza că să alegem și să le osăbim părțile de moșie din hotarul Ciobăneștilor fieștecăruia cât au ei. Noi după porunca când am fost la zi și la soroc ne-am strâns în fața locului unde fiind toate părțile împotrivnice și întâiu s'au tras hotarul pe 5 locuri fiind hotarul cotit.

Deci le am citit toate cărțile și zapisele cine ce au avut și așa au dovedit din scrisori și din stăpânirile lor luându-le sama cu amăruntul. Am ales partea lui Iliaș Gâlcescu de moștenire pe deal pe la răsărit pe la capul moșiei stânjeni 83 și jumătate și pe drumul cel mare despre răsărit stânjeni 88 palme și 4 și pe mijloc prin criveni stânjeni 78 și prin livezi stânjeni 72 și jumătate și pe deal pe la capul moșiei 82. Drept aceia am dat această carte a noastră la mâna popei și Constandin și Iordache și Mihai feciori lui Iliaș Gâlcescu, ca să aibă a ținea și a stăpâni acești stânjeni de moșie din hotarul Popeștilor în jos până în partea Vlăduțului celui mare Gâlcescu în hotarul Ciorăneștilor cu bună pace uni despe alți mai mult priveste acești Gâlcești să nu aibă pentru că așa au dovedit cu dreptate aceste scrise.

8 Iulie 1745.

Dumitrașcu Hurezanu
Popa Badea Popescu[1]).

---

1) Original, hârtie, în posesia subsemnatului.

www.dacoromanica.ro

II

Ciobănești, 8 Aprilie 1783. Moșia lui Dumitrașco Gâlcescul este hotărnicită de către trei megieși.

„Adică noi trei megieși care ne vom iscăli mai jos ce am fost luați cu poruncă dumnealui Manolache Grădișteanu ispravnic ot sud Gorj de Dumitrașcu Gâlcescul i de nepotu seu Badea i de nepotu seu Dumitrașcu că să mergem să le împărțim o moșie ce au pe apa Hamărăzii ce se cheamă Ciobănești. Deci noi după porunca ce ne-au aduso la zisu soroc ne-am adunat acolo la acel loc, le am cerut să scoată cărțile de moșie și zapise ce vor avea de cumpărătoare că să putem și noi împărți și a alege partea fieștecăruia. Și după cărțile ce am citit am cercetat pricina ce avea acești între ei. Și așa am tras hotarul pe 4 locuri și s'au găsit pe deal la răsărit stânjeni 225 pe mijloc stânjeni 214 stânjeni 200 la apus stânjeni 214. Într'acestea trăsuri s'au ales părțile fieștecăruia cu stânjeni lui s'a ales și partea lui Dumitrașco Gâlcescu pe deal la răsărit stânjeni 85 cit pe mijloc stânjeni 81 pol pe livezi stânjeni 77 la apus 81 pol. Și această parte a lui Dumitrașco s'au dat dela deal 2 la vale și pentru cuprinsul ce au făcut-o înainte adecă 2—5 prin case și orice săliște înfundată și să dea locul pentru loc, unul altuia cum se va potrivi sau să-și dea dijmă din locul ce ține ori ce ar fi. Iară nedând locul sau nici dijmă să-și mute fieștecare pe partea lui ori ce ar avea. Pentru aceasta le-au dat-o această carte la mâna lor ca după alegere ce le-au făcut-o la unul și altul și după învoirea ce am rămas să-și stăpânească părțile unul către altul cu pace puindu-le și semne pe la toate trăsurile.

1783. Aprilie în 8.

Popa Iordache Popescu
Anghel Logrescu
Preda Mohelescu“ [2].

2) Original, hârtie, în posesia subsemnatului.

www.dacoromanica.ro

III

Târgu-Jiu. 5 Noemvrie 1822. O carte de judecată dela judecătoria întâia de cercetare a județului Gorj, ce cuprinde mai multe zapise de vânzare ale preotului Dumitrașco Gâlcescu din comuna Logrești Moșneni.

„Dela judecătoria întâia de cercetare a județului Gorj. Dumitru Rândașu ot Logrești și Ion sin Răduți tot de acolo după jalbă de sub No. 2206 ce au dat la această judecătorie asupra preotesei Balașa nora popei lui Dumitrașco Gâlcescu făcând cerere dela dânsa a le slobozi trei dreptăți ale lor.

1) 11 stânjeni de moșie i pomet i casă i vie cu ce sau găsit pe dânsa care i ar fi luat în zălog răposatul popa Dumitrașco socrul numitei dela Ion Asprică, cumnatul lui mai sus arătatul jeluitor pe care acum le ar fi arătat pârâta, zapisa de statornicie care la știință lor nu sunt.

2) 14 stânjeni de moșie din hotarul Gâlcești care i ar fi răscumpărat tot numitul popa Dumitrașco dela un popă Bălan care îi cumpărase dela niște cumnați ai lor la vreme de lipsă în două obroace de porumb.

3) 5 și jumătate stânjeni de moșie din hotarul Logrești, 15 rânduri de vie, i pruni ce se află lângă acei stânjeni care iau fost vândut tatăl lui mai sus numitul jeluitor și el nu știe cu ce chip fiindcă tatăl său au fost stricat din minți de beție. S'au înfățișat și pârâta la judecată înă Dumitru Rândașu chiar însuși, iar Ioniță Vlăduțu prin muma sa Ilinca cum și pârâta, iarăși prin vechili.

Dumitru sin Volintiru și Mihai Vlăduțu gineri-seu cărora făcându-se întrebare ce au să răspunză împotriva numitelor cereri arătară dreptățile lor.

Leat 1795 Martie 26 zapis iscălit de Radu Gâlcescu sin Mihai Gâlcescu vânzător la mâna lui popa Dumitrașco Gâlcescu că i-am vândut statornic 2 stânjeni din hotarul Ciobăneștilor stânjeni câte taleri 4.

Adeverit zapisul și de 4 marturi cu scritorul.

1801 Mai 15. Alt zapis de Dumitrașco Gâlcescu vânzător iarăși la mâna lui popa Dumitrașco Gâlcescu și pe 5 stânjeni

www.dacoromanica.ro

de moșie statornic. Adeverit și acest zapis pe lângă 3 marturi și scritorul și de fiul seu Mihai stânjeni câte taleri 4.

1802 feb. 19 iscălit Barbu sin Dumitrașco Gâlcescu tot într'acel zapis vânzător de alți 2 stânjeni statornic din hotarul Ciobăneștilor tot la popa Dumitrașco cu merticul de vad, de moară, cu meri cu peri cu pruni cu pădure și ce se va găsi pe dânșii în bani gata taleri 8, cuvântând că tot îi mai vânduse tatăl său mai înainte că acest zapis partea lui, care și acest zapis se adeverește de 3 marturi cu scriitorul și de Constantin fratele vânzătorului.

1806 februarie 25 jalbă popei Dumitrașco Gâlcescu către dumnealui postelnicul Iordache Arghiropolu caimacanul Craiovei asupra lui Dumitrașco sin Mihai Gâlcescu și asupra feciorului pentru stânjeni de moșie ce au cumpărat dela dânșii fiind atunci cinci ani trecuți că s'au sculat să-i întoarcă bani și să-și ia moșia înapoi, care jalbă se vede îndreptată către epistatul polcovniciei că pe amândouă părțile să-i înfățișeze la judecata departamentului de patru să cerceteze și cu anaforaua să arate.

1806 februarie 28. Anaforaua a departamentului de patru după pomenita jalbă prin care se dă dreptate jeluitorului preot a stăpâni după cuprinderea zapisului de mai sus cu leat 1801 primind de bună și vânzarea dintr'unul cu leat 1802.

1809 iulie 15. Zapis iscălit de Ion Zet Constantin Gâlcescu și de Iudita soția vânzătorului la popa Staicului i frate său Vasile sin Popa Dumitrașco Gâlcescu pe partea lor de moșie cu cursul ce se va găsi. Vie i pomet din apă din pădure din hotarul Ciobăneștilor ce este de zestre 11 stânjeni și jumătate.

1810 ghenarie 25. La camasa acestui zapis se vede hotarul isprăvnicească întărind dreptatea popei Dumitrașco după zapisul de mai sus numit cu leat 1809 Iulie 19.

1815 ghenarie 3. Zapisul iscălit de Vlăduț sin răposatul Gâlcescu vânzătorul către Vasile sin Mazilu Gâlcescu sin Popa Dumitrașco Gâlcescu adeverit de 3 marturi că iau vândut rânduri de vie (nu arată câte) din hotarul Ciobăneștilor dinspe apus cu locul ce se cuprinde în gard merticul său i loc de pivniță statornic rânduri câte taleri 1 și jumătate care se face peste tot taleri 22 și jumătate.

www.dacoromanica.ro

1822 August —. Jalbă a popei Dumitrașco către isprăvnicat asupra unui Vlăduțu sin Dincă i Barbul i Dumitra i Ion Bălățoi dela Logrești Moșteni că nu iau fost îngăduit să-și scuture perii după moșia cumpărată dela neamul lor când le-au fost stăpânirea deavalma iar mai pe urmă i s'au ales pe de o parte. In dosul căreia jalbi se vede poruncă dată către zapci plășilor să facă cercetare și împlinire jeluitorului său să-i trimeată la isprăvnicat.

Impotriva acestor mai sus pomenite sineturi fiindcă jeluitori n'avură cuvinte destoinice a le defaima, iar pârâtei destul dovadă i este stăpânire fară pornire de judecată în soroc pravilnic, găsind cu cale că și de acum înainte să-și aibe stăpânire întocmai după cuprinderea zapiselor de mai sus pomenite cu unele ce sunt pe vânzare în rupt iar nu în loc precum zic jeluitori. Și jeluitori de vor găsi peste suma vândută prin aceste zapise, alt pământ nevândut al neamului lor, să aibă a-și căuta și a-l stăpâni dacă nu vor fi alți împotrivitori dând neamul lor, pentru care spre știința s'au dat această carte de judecată.

1822 Noembrie 5.

Zamfirache Balăceanu medelnicer.
Vasile Mongescu biv treti logofăt.
Procit: grefier: Ioniță Crăsnaru.

Prezident Judecătoria Județului Gorj. Copie întocmai după cea adevărată care este in condica Judecătoriei 1822 Noembrie 5" [3]).

EM. EM. SĂVOIU

3) Original, hârtie, în posesia subsemnatului.

www.dacoromanica.ro

DĂRI DE SEAMĂ

V. Laurent, *Contributions à l'histoire des relations de l'Église byzantine avec l'Église roumaine, au début du XV-e siècle.* Académie Roumaine, *Bulletin de la section historique*, 1945.

Cu marea sa competență în acest domeniu, directorul Institutului francez de studii bizantine de la noi aduce câteva precisiuni de mare însemnătate privitoare la ierarhii începuturilor vieții noastre religioase.

Se știe că organisarea Bisericii noastre s'a făcut în legătură cu Bizanțul. Tendințele autonomiste, manifestate curând după înființarea Metropoliilor, n'au biruit însă, cum au crezut-o mulți până astăzi. Păr. Laurent o dovedește în acest erudit articol, sprijinindu-se pe texte aproape neobservate sau chiar inedite.

Mai întâi, d-sa semnalează un pasaj din voluminosul dosar compilat de Metropolitul de Ankyra Makarios împotriva Patriarhului Mateiu (1397—1410), dovedind că titularul de Melitene a ocupat Scaunul metropoliei Ungrovlahiei. Numele nu i se spune, și nici data nu e indicată, dar d. Laurent o fixează cu multă probabilitate între 1403 și 1409. Ceia ce trebue să reținem, e că Metropolitul de Melitene, transferat în fruntea Bisericii Ungrovlahiei, era fără discuție un grec, și aceasta infirmă părerea lui Dobrescu, după care Mircea cel Bătrân ar fi rupt legăturile cu Patriarhatul, părere susținută apoi și de recentul istoric al domniei lui Mircea, care proclamă o adevărată reformă a Bisericii noastre pe seama marelui Domn, și liberarea de sub tutela bizantină, — toate lucruri fără nici un temeiu: nu se mai poate afirma că Anthim Kritopulos a fost cel din urmă metropolit grec în Țara-Românească.

www.dacoromanica.ro

Învățatul francez resolvă apoi dificultatea resultată din confusia între Anthim de „Maurovlahia" și Timothei al Ungrovlahiei, cari, după două izvoare diferite, retrași în viața monahală, ar fi revenit, prin decisie sinodală, în fruntea Bisericii. După d. Laurent cele două persoane trebue identificate, și nu poate fi vorba de cât de Anthim al Ungrovlahiei.

Mai departe, autorul se ocupă de rolul însemnat pe care Athanasios, metropolit de Severin, l-a avut în chestia patriarhului Matheiu I. Dosarul acestui conflict religios atestă existența lui Athanasios de Severin încă din Noembrie 1387 și în ultimele luni ale anului 1403.

In sfârșit, învățatul francez aduce o precisiune și în chestia mult discutată a metropolitului trimis în Moldova de împăratul Manuel II Paleologul. D-sa probează că el a fost episcopul de *Poleainina*, cum resultă neîndoios dintr'un pasaj din Syropulos. Numele însă nu i se știe.

N. Bănescu.

G. Vernadsky, *Sur l'origine des Alains*. Extras din *Byzantion*, XVI (1942—1943), pp. 81—86.

Prețuita revistă a d-lui Grégoire, dela Bruxelles, s'a refugiat, în anii tragediei care a zguduit lumea, în America, de unde numerele apărute încă nu ne-au sosit. Primim însă acest extras al învățatului dela Yale University. El se ocupă de originea poporului iranian din grupa sarmată, care a jucat un rol atât de însemnat și în părțile noastre în veacurile bizantine.

D. Vernadsky stabilește două tipuri de nume sub care apare acest popor: cel dintâi, *Alani* (gr. Ἀλανοί), asupra căruia s'au dat felurite explicațiuni și pe care învățatul nostru, pornind dela rolul important al cerbului în mitologia alană, îl pune în legătură cu numele ce înseamnă, în vechea iraniană, „cerb", indoeurop. *elen*, vechiu iranian *alan*. Al doilea tip e *As*, sub care apar Alanii din Caucas (Osseti) în Evul mediu. Acest nume, la Strabo Ἀσιοι, la Ptolemeu Ἀσαῖοι, este, după autor, în strânsă legătură cu tipurile *Anti, Antes, Antsai*.

D. Vernadsky semnalează încă un tip de nume compus, aplicat unei ramuri însemnate a Alanilor, *Roxolani*. Vsevolod

www.dacoromanica.ro

Miller îl deriva dela rădăcina iraniană *rukhs*, „lumină": *Rukhs-Alani* ar fi deci „Alanii străluciți". D. Vernadsky socotește justă derivația, întru cât alături de acest nume se întâlnește și cel de *Rukhs-As* (Asii strălucițí) la Ibn-Rusta, și învățatul nostru îl apropie de *Rocas* = Roc-As (Rukhs-As) din „Getica" lui Iordanes.

Ultima parte a studiului se ocupă de împrejurările istorice care au împins pe Alani din regiunea Kharezm, unul din vechile lor centre, către regiunile Caucasului. Emigrația câtorva triburi a fost grăbită de expediția lui Alexandru cel Mare, în regiunea fluviului Oxus și Yaxarte. Două veacuri mai în urmă o nouă mișcare a popoarelor spre lumea pontică a fost provocată de mari evenimente din Asia centrală: năvălirea Hunilor, Hiung-Nu, cari au împins din locurile lor pe Tokhari, și aceștia au aruncat apoi triburile sarmate din Turkestan către Vest, până în regiunea Caucasului septentrional.

N. Bănescu.

Protosinghelul V. Vasilache, *Mitropolitul Veniamin Costachi*, Tiparul Mănăstirii Neamțu, 1942.

Această monografie e o lucrare vrednică de strălucita figură a marelui metropolit al Moldovei. Intreaga viață de credință și de evangelică iubire a ierarhului, care a știut să dea prin faptele sale Bisericii moldovene un prestigiu cum nu se poate mai mare, e schițată cu pietate de autor, în lumina mărturiilor contemporane.

In expunerea lungei misiuni cu adevărat apostolice a lui Veniamin, păr. protosinghel a știut să afle tonul și înălțimea morală care măresc valoarea lucrării sale. D-sa subliniază pe bună dreptate tot capitalul moral pe care Veniamin îl aducea din familia sa de vechi boieri ai Moldovei. Cuviosia sa caracterisează, cu acest prilej, în cuvinte nu se poate mai juste, rolul binefăcător al boierimei de țară, pe care ignoranța și zăpăceala contemporană o contestă cu atâta îndârjire, încât am putut auzi, la Universitate, un candidat de doctorat argumentând cu o candidă naivitate spre a ne convinge că o clasă boerească nici n'a existat la noi, ea fiind, după adânca sa erudiție, o creație a

www.dacoromanica.ro

epocii fanariote. Ca o înfierare a acestui trist oportunism ce înșufletește azi pe tinerii noștri „istorici", sună cuvintele de mare adevăr cu care, precisând sfera de acțiune a boierilor din trecut, păr. Vasilache amintește meritul lor nepieritor pentru Biserica noastră: „Viața religioasă de asemenea era însuflețită în ținuturi întregi de dărnicia sufletească și de evlavia bogată a acestor boieri, ctitori de biserici, de mănăstiri, de școli, de viață creștinească aleasă. Ei cumpărau apoi cărți religioase la bisericile satelor de pe moșiile lor, și tot ei răsplăteau mai cu dărnicie pe sărmanul preot neplătit de domnie. In fruntea procesiunilor religioase, la vreme de grea cumpănă, nu lipsea boierul cu întreaga lui familie, iar la vremuri de tihnă și îndestulare, aduceau cu aceiași credință daruri și închinăciuni cu mulțumită Părintelui din Ceruri" (p. 12).

N. Bănescu.

V. Laurent, *Le titre d'empereur orthodoxe et le sens de son emploi en numismatique byzantine, Cronica numismatică și arheologică,* XIX (1945), pp. 34—41.

Semnalând terminologia tradițională de pe monetele împăraților bizantini de la Heraclios înainte, învățatul francez se oprește asupra predicatului de „împărat orthodox", care apare până acum pe două monete din aceiași epocă: una, provenind dela Mihail Stratiotikos (1056—1057) — colecția Bertelè — și cealaltă dela Isaac Comnenul (1057—1059), urmașul său imediat (Paris, Cabinet des Médailles).

Predicatul acesta atât de puțin obișnuit a atras atenția învățaților, cari au căutat să-i dea o explicație. Cea mai bună a fost a lui Bertelè, care pune acest epitet în legătură cu shisma provocată de patriarhul Kerularios, în 1054. Un eveniment atât de însemnat, — afirma dânsul — și-a aflat o repercusiune firească în câmpul numismaticei, inspirând câtorva împărați, cari au domnit imediat după consumarea shismei, să afirme astfel caracterul lor de împărați ortodocși.

D. Laurent e însă de altă părere, și ea se apropie mai mult de adevăr. D-sa arată că în această epocă, în intitulațiile solemne ale chrysobulelor, cancelaria imperială adaugă la epitetul

www.dacoromanica.ro

tradițional de πιστός (credincios) pe acela de „orthodox", cum apare în diplomele lui Mihail VII Dukas și în ale lui Alexios I Comnenul. E o inovație protocolară, ieșită dintr'o anumită preocupare. Dar nu crede că shisma din 1054 a putut determina această inovație, căci e puțin probabil ca împărații să fi făcut-o anume spre a opune orthodoxia lor „eresiei" latine. Cancelaria bizantină a fost, în adevăr, mereu preocupată de o înțelegere cu Roma. Titlul de împărat orthodox a ieșit din tradiția protocolară. El se datorește funcționarilor cancelariei, cari l-au adăugat împăratului ca un omagiu particular, căci semnătura autografă a suveranului nu și l-a însușit niciodată. Acest titlu își are echivalentul în titulatura curentă (πιστός = credincios) și nu face de cât să o preciseze și amplifice.

Prezența acestui epitet întâia oară în titlul împăraților, cari au dus luptă cu ambițiosul patriarh, izvorăște din preocuparea lui Mihail VI mai întâi, a lui Isaac Comnenul, după aceia, de a răspunde prin afirmația simbolică a orthodoxiei lor insinuărilor ce li se puteau îndrepta din causa conflictului cu Kerularios. Odată adaus, epitetul a continuat a figura un timp în formula protocolară a cancelariei.

N. Bănescu

„Biserica ortodoxă română", LXIV, 1—3 (1946) publică sub iscălitura d-lui I. Barnea, o dare de seamă asupra studiului Păr. V. Laurent, apărut în n-rul nostru precedent, cu privire la neparticiparea Arhiepiscopului de Tomis la sinodul de Chalkedon.

Tânărul teolog relevează, cu acest prilej, „câteva scăderi de formă", care nu există decât pentru dânsul. Oamenii de știință nu vor zice *Eutihie*, nici „Vasile de Seleucia", pentru simplul motiv că ei preferă a păstra forma numelor în transcripție exactă: deci *Eutyches*, *Basilios*, *Prokopios* (nu Pricopie). De ce nu ziceți și *Vasilefs*, în loc de basileus? Cât pentru „brigandajul din Efes", expresia e tot atât de exactă ca și „Sinodul tâlhăresc din Efes" pe care o vrea autorul.

In loc de asemenea mărunțișuri fără nici o valoare, „Biserica ortodoxă română" și-ar controla mai bine ignoranța colaboratorilor săi, cari dovedesc uneori o patentă superficialitate.

www.dacoromanica.ro

Iată, spre a lua un exemplu ,un erudit slavist care, „cu prilejul unei scrisori inedite", consacră în paginile revistei (93—109) un studiu asupra legăturilor Mitropolitului Dosoftei al Moldovei cu Patriarhul Ierusalimului Dosithei. E vorba de o scrisoare adresată de Patriarh mitropolitului nostru, la 7 Iulie 1675, scrisoare pe care autorul a aflat-o mai de mult într'o bibliotecă din Lemberg. D-sa o dă acum la iveală în originalul grecesc şi în traducere românească, pentru a scoate dintr'însa, aşa cum o înţelege,. o serie de consideraţii care ar pune într'o nouă lumină un întreg capitol din istoria culturii noastre în veacul al XVII-lea.

Din nefericire, autorul n'a înţeles mai nimic din scrisoarea pe care o comentează.

„Am auzit că ai luat din nou tronul tău", — începe, în traducerea autorului, Patriarhul — *„şi îngrijeşti frumos de oile cele cuvîntătoare, ca să mulţumească cu cuvîntul pe Dumnezeu şi-ţi aminteşti şi de prieteni"*. Dar traducerea exactă e aceasta: „şi vezi să îngrijeşti bine de oile cuvîntătoare, căci ai să dai socoteală lui Dumnezeu, şi cunoaşte-ţi şi prietenii". Cine ştie în adevăr grecească, nu ocoleşte pe ἰδές, care e imperativul aoristului al II-lea dela verbul „a vedea", formă din grecitatea târzie (încă din *koinè),* în loc de ἰδέ (formată prin analogie cu imperativele care au pe sigma). Neştiind acest lucru, autorul l-a omis şi a tradus numai al doilea verb, punându-l în indicativ prezent, cum a făcut şi cu cellalt imperativ, pe care l-a dat tot cu prezentul indicativului şi cu un înţeles pe care nu-l are („şi-ţi aminteşti"). Apoi, cine ştie cât de puţin greceşte, nu se poate încurca în expresia λόγον δίδωμι (= dau socoteală, dau seamă de ceva).

Mai departe Patriarhul spune că Vornicului Mironaşco şi Spătarului Apostolache le face bune urări şi-i binecuvintează. Învăţatul nostru traduce, într'o românească certată cu gramatica: *„Pe* boerul vornic Mironaşcu şi pe boerul spătar Apostolache... le urez tot binele şi-i binecuvântez".

Dar unde traducerea ia proporţiile unei catastrofe e când Patriarhul scrie, cum înţelege autorul: „Şi am aflat că *Domnul vostru* a dat o sumă de aspri *lui Casini,* ca să *supravegheze în-*

www.dacoromanica.ro

frumusețarea mănăstirii și mă bucur că au încăput în mâini bune. Deci *îngrijiți-o frumos, și vom face și noi ce putem,* și poate *curând se va termina* această mănăstire și aceasta va fi meritul Domniei tale". Tot ce e subliniat nu corespunde textului. Iată traducerea lui exactă.

„Și am aflat că Domnul ți-a dat din banii Cașinului, ca să-i păstrezi, să se zidească (repare) mănăstirea, și mă bucur că au încăput în mâini bune. Deci păstrează-i bine, și punem și noi cât vom putea, poate că se va clădi odată acea mănăstire, și a ta va fi răsplata".

In colecția Hurmuzaki (volumele XIII și XIV) s'au tipărit o serie de acte grecești referitoare la închinarea mănăstirii Cașinului (jud. Bacău) ca metoh al Sf. Mormânt și la bunurile ei. Gramata Patriarhului de Constantinopole, din Octomvrie 1676, face întreg istoricul acestei mănăstiri, care, clădită de Gheorghe Ștefan ca stavropighie a Scaunului ecumenic, ruinându-se pe urma întâmplărilor „și ajungând aproape în primejdie de a rămânea pustie", a fost închinată de Doamna Safta, soția ctitorului, și de fratele acestuia, Vasilașco, Sfântului Mormânt, cu toate bunurile ei. Cu un an mai înainte de gramata din Octomvrie 1676, prin care se întărește această legătură, Patriarhul Ierusalimului scria deci mitropolitului Moldovei în vederea tocmai a reclădirii de care se simțea nevoe la Cașin.

Se mai puteau afla aceste lucruri din N. Iorga, *Istoria bisericii românești,* I (Vălenii-de-Munte 1908), p. 317, din N. Iorga, *Sate și mănăstiri din România,* Minerva 1905, unde pe patru pagini se descrie frumoasa ctitorie a lui Gheorghe Ștefan, care nu voise să rămână mai prejos de rivalul său Vasile Lupu, din *Studii și documente,* vol. V, de același, ș. a.

Dar învățatul nostru, sigur de grecească sa, traduce calm: „Domnul *vostru* a dat o sumă de aspri *lui Casini,* ca *să supravegheze înfrumusețarea mănăstirii",* și clădește pe această ficțiune întreaga poveste privitoare la *mănăstirea Cetățuia dela Iași,* pentru care Dumitrașcu Cantacuzino ar fi dat suma de aspri și Patriarhul făgăduia ajutorul său: „Se vede — scrie dânsul — că în 1675, data scrisorii publicate de noi, nu erau terminate toate clădirile anexe și poate pictura, căci Dositei

www.dacoromanica.ro

vorbeşte de terminarea *înfrumuseţării* (sublinierea e a autorului)". Totuşi verbul din text are numai însemnarea de „a zidi, a repara". Dar închipuirea eruditului îşi ia vînt, nu se opreşte aici. Vede în τοῦ Κάσινου pe *Cassini* sau *Cassino*, arhitectul frumoasei clădiri a Cetăţuii. Citäm: „Scrisoarea lui Dositei dă şi numele unui arhitect al lucrărilor dela Cetăţuia în stadiul final al „înfrumuseţărilor" dela 1675, în textul grecesc la dativ „Κάσινου" *(sic)* [1]; credem că el corespunde unui *Cassini* sau *Cassino*, nume obişnuite italieneşti. Am avea de a face cu un arhitect italian, poate din Veneţia, ceia ce ar constitui un fapt interesant pentru istoria artei vechi româneşti..." Nu cunoaştem numele arhitecţilor dela Cetăţuia, urmează învăţatul slavist. D. V. Drăghiceanu, în studiul său asupra mănăstirii Cetăţuia, presupunea că au fost aceiaşi cari, cu 25 de ani mai înainte, lucraseră la Trei Ierarhi: „Distanţa în timp este cam mare", obiectează savantul. „Prezenţa unor elemente apusene, adaugă dânsul, cum este sala gotică cu tavanurile lucrate în ogive ar fi o indicaţie că, în epoca în care s'au lucrat clădirile anexe ale mănăstirii, *a fost aci un arhitect italian, despre care* patriarhul spune că lucrarea se află „în mâini bune", deci un meşter cu renume" [2].

Se poate o mai mare „beţie de cuvinte" a „Şcoalei nouă istorice"?

Studenţii noştri de greceşte ştiu că σᾶς ἔδωσε înseamnă: „ţi-a dat", căci σᾶς se leagă de verb, nu de subiect, fiind-că, în acest cas, n'ar fi avut accent (ὁ αὐθέντης σας). Domnul dăduse lui Dosoftei banii Caşinului, ca să repare acolo clădirile părăduite de Leşi şi de Tătari, cum spun textele, nu lui Cassini, care n'a existat, nici pentru „înfrumuseţarea" Cetăţuii, tot atât de inexistentă.

Dar mai e ceva. Comentând legăturile lui Miron Costin cu învăţaţii greci, autorul semnalează şi o scrisoare a lui „Cariofilis" către boerul moldovean. Ea începe: Ἀναγινώσκων τὴν τιμίαν ... Învăţatul nostru traduce aceste elementare cuvinte:

---

1) Care e însă *genitivul;* numele grecesc al Caşinului: Τὸ Κάσινον.

2) Dar Patriarhul se bucură că banii se află în mânile sigure ale lui Dosoftei Acesta-i primise!

www.dacoromanica.ro

„*Am recunoscut cinstea...*“ — ceia ce presupune, zice dânsul, o scrisoare a lui Miron Costin. Lucrul e *sigur*, nu presupunere, care, nici ea nu poate resulta din traducerea fără sens a autorului. Cuvintele grecești înseamnă: „*Cetind cinstita* (ta scrisoare)“. „Mai multe nu putem afla din Catalogul de manuscrise din care sunt extrase aceste date“, afirmă eruditul, care, într'o notă, însemnează: „Această indicație mi-a fost comunicată de răposatul profesor D. Russo“.

Bată-vă norocul de „elenișți“!

N. Bănescu

Ladislas Makkai, *L'historiographie roumaine dans les dernières dizaines d'années*, în *Revue d'Histoire Comparée*. Études Hongroises, XXI-e année, 1943, Nouvelle série, tome I-er, No. 3—4, pp. 469—504.

Vechiul și devotatul prieten al trecutului românesc, d-l Makkai, își ia sarcina de a prezenta lumii de cultură de pretutindeni, dela care nădăjduiește un nou arbitraj pentru reașezarea Sfintei Coroane pe crestele Carpaților, bilanțul activității istoriografice desfășurate la noi în țară în timpul ultimelor decenii. Imi pare rău că lipsa mea de competență mă împiedecă să examinez întreg acest studiu, care debutează prin observații savuroase, ca, de pildă, aceea că „les sources sont interprétées avec le plus de compétence par les historiens qui appartiennent au pays où on les trouve“ (p. 469), potrivit căreia însuși d-l Makkai ar fi trebuit de mult să renunțe la a mai face istorie românească. Cum însă cercetările ultimilor ani m'au dus la o oarecare familiarizare cu opera lui Nicolae Iorga, mă voi opri numai asupra părții din articolul d-lui Makkai care se referă la sensul și valoarea acestei opere.

D-l Makkai este unul dintre fruntașii unei numeroase echipe de cercetători maghiari, care și-a propus drept țintă răspândirea unei imagini a desvoltării istorice românești, după care, biet neam de strânsură, pripășit într'un târziu pe pământul Ardealului, — am fost cu greu scoși din barbaria noastră originară de mila urmașilor Sfântului Ștefan. Iar de nu s'a putut face mai mult din noi, vina nu e a acestora, care și-au

www.dacoromanica.ro

dat toată osteneala, ci a neamului nostru prost de ciobani și de iobagi. Cât despre ținuturile de dincoace de munți, mai puțin fericite, au trăit bătute de toate vânturile, cunoscând ceasuri de înviorare doar atunci când prin pasurile Carpaților străbătea vreo chemare salvatoare maghiară sau influența vreunei forme de viață superioare, elaborată de geniul creator al triburilor lui Arpad.

Dar, spre a face să triumfe o atare imagine a trecutului românesc, nu e suficient să afirmi până la extenuarea cititorului aceleași teze pe care le regăsești în toate operele distinsei echipe și ale salariaților săi străini, ci mai trebuie încă ceva: să distrugi cealaltă imagine, a unui popor adânc înfipt în pământul lui, cunoscând timpuri de urgie ,e drept, dar și energice afirmări, element activ în Europa răsăriteană, stăpân al unei vechi comori de civilizație și posedând resurse sufletești ce îndreptățesc orice nădejdi pentru viitor. Ori, justificarea acesteilalte imagini, atât de diferite, se găsește mai mult decât în oricare alt loc, în opera lui Nicolae Iorga. Demonetizarea ei se impune, deci, ca o necesitate absolută. In acest scop, căile de urmat pot fi două: 1) analiza diferitelor afirmațiuni pe care aceasta le cuprinde și combaterea lor, și 2) cercetarea caracterelor generale ale operii și surparea însăși a temeiurilor ei. Cea dintâi cale e acea care a fost urmată de d-l Domanovsky în Ungaria, de răposatul Mutafciev în Bulgaria, sau de d-l C. C. Giurescu la noi în țară. Rezultatele au fost însă atât de lamentabile, că reluarea ei nu mai tentează probabil pe nimeni. Rămâne, astfel, cea de a doua cale, pe care îl întâlnim păsind viguros pe d-l Makkai. Tema articolului d-sale constă în punerea în opoziție a operei romantice și falsificate de prejudecăți politice a lui Nicolae Iorga, pe de o parte cu aceea a contemporanilor săi „pondérés et bien instruits" (p. 472) Dimitrie Onciul, Ion Bogdan sau Constantin Giurescu, iar pe de alta, și mai ales, cu aceea a generației mai noui de istorici, care dacă nu întrunește întru totul aplauzele d-lui Makkai, capătă totuși anumite mențiuni onorabile, natural în măsura în care a știut să se opună influenței pernicioase a lui Iorga. După cum se vede, în linii mari e aceiași temă pe care am întâlnit-o și la colegul

www.dacoromanica.ro

d-sale român, d-l Bodin, când ne lămurea că „studiile lui Dimitrie Onciul, publicațiile de documente îngrijite de Ioan Bogdan, edițiile de cronici ale lui Constantin Giurescu ori „Principiile fundamentale ale Istoriei" — de universală prețuire — fixate de Alexandru Xenopol, i-au deschis (istoriografiei românești) drumul spinos dar singurul potrivit pentru normala ei desvoltare. Aparițiile tumultoase, romantice, îi vor mai turbura viața, dar nu o vor putea sufoca. Fiindcă nimeni nu va mai putea nega, în fața evidenței rezultatelor, valoarea celor două doctrine istorice opuse: romantismul, aparținând trecutului, și *obiectivismul,* ce se impune cu toată puterea". *(Priviri generale asupra Istoriei Românilor,* Rev. Ist. Rom., XV (1945), p. 2).

Reprosul esențial pe care d-l Makkai îl aduce lui Nicolae Iorga, — vină primordială din care derivă toate celelalte, — este acela de a se fi pus „au service des ambitions nationales" (p. 473). In realitate, dacă d-l Makkai și-ar da osteneala de a folosi cuvintele într'un chip ceva mai propriu, ar trebui să admită că opera lui Iorga a fost în serviciul nevoilor adânci ale neamului său, de unitate, de libertate, de creațiune organică legată de un trecut care trebuia cunoscut cât mai adânc, și nu a unor „ambiții naționale". Ambiții naționale servesc d-l Makkai și confrații d-sale, căci se străduiesc să facă din nou din neamul maghiar un „Herrenvolk"; rolul lui Nicolea Iorga a fost mult mai modest, dar și mai nobil totodată, și de aceia a putut izbândi.

D-l Makkai caută și să sintetizeze ideia principală a întregii activități a lui Nicolae Iorga: „La glorification romantique de l'unité populaire maintenue grâce au paysan roumain pendant quinze siècles, malgré toutes les séparations et les vicissitudes politiques, voilà l'idée directrice qui se retrouve dans toutes ses oeuvres littéraires et scientifiques" (p. 474). E greu, fără îndoială, să fixezi într'o singură frază esența unei gândiri atât de bogate și de nuanțate ca aceea a lui Nicolae Iorga. E de mirare totuși cum un cenzor atât de sever al activității altora, ca d-l Makkai, se poate mulțumi cu rezultate atât de mediocre. Și apoi, oare dece d-l Makkai aruncă și el cu atâta dispreț, ca și d-l Bodin, epitetul de „romantic"? Dacă, de pildă, visul ace-

www.dacoromanica.ro

lei Ungarii milenare, singură apărătoare, până dincolo de moarte, a Europei, răspândind civilizația la popoarele fericite să trăiască în umbra cu miresme de idilă a Coroanei Sfântului Ștefan, dacă acest vis e un vis romantic, trebuie el oare pentru aceasta dispreţuit?

Nu mult mai fericite mi se par încercările d-lui Makkai de a merge mai departe în analiza concepției istorice a lui Nicolae Iorga (pp. 476—479). D-sa începe spunând: „L'Histoire est un genre littéraire" — profesa Iorga, etc.". Dacă nu mă înșel, un text pus între ghilimele înseamnă un text împrumutat din altă parte în chiar forma în care e redat. Ori, d-l Makkai îi atribuie lui Iorga afirmația că „Istoria e un gen literar", pe care istoricul nu a făcut-o niciodată. Iată, de ex., ce spune el în prima-i lecție de deschidere, din 1894, după ce definise disciplina istorică: „Am evitat înadins specificarea genului căruia-i aparține disciplina noastră. In realitate, cum veți vedea, ea face parte dintr'o despărțire specială, pe care o ocupă singură, cu prefața sa naturală, geologia și preistoria. Nu tot așa s'a crezut în alte epoce. Pentru antic, istoria e un gen literar, și forma pe care o ia, e determinată de această concepție a naturii sale" (*Generalități cu privire la studiile istorice*, ed. III-a, București, 1944, p. 10). Iar în prefața la *Istoriologia Umană*, explicând stadiul ultim al gândirii sale istorice, spune: „Procedând așa, pentru a face din prezentarea istorică o știință, în sensul deosebit, al legăturilor logice, în tot ceia ce s'a hotărît a cuprinde, istoricul, pentru a-i păstra numele obișnuit, nu face *concurență sociologului*" (Ibid., p. 344).

Deopotrivă de falsă e o altă afirmație, — de data aceasta fără ghilimele, — care atribuie lui Iorga ideia că esența unei națiuni „reste toujours l'incarnation d'une seule idée: le nationalisme" (pp. 476—477). Că nu-i aparține lui Iorga, e lesne de văzut, deoarece afirmația aceasta nu are nici un sens, iar Iorga gândea totdeauna cu miez. Esența unei națiuni nu poate fi o ideie, și cu atât mai puțin o ideie pe care însuși Nicolae Iorga a arătat-o cât e de recentă, ca aceea a naționalismului. Dar, fără îndoială, pentru lectorul grăbit, — și de obiceiu lectorul e grăbit, — asemenea afirmațiuni sunt bune de folosit, după cum

www.dacoromanica.ro

poate fi folositor și să arunci în grabă, cum face d-l Makkai, câteva fraze despre rostul esențial al popoarelor în gândirea istorică a lui Nicolae Iorga (ce falsă apare, în brutalitatea ei, o frază ca aceasta: „Dans l'évolution historique Iorga ne voit qu'une suite d'efforts, pacifiques et guerriers, à l'aide desquels une nation cherche à obtenir la réalisation de ses aspirations", (p. 476), uitând, fără îndoială, s ăadaugi cât de legate sunt pentru el aceste unități naturale: „Istoria unui popor nu atinge astfel istoria celorlalte prin mențiuni fugare sau scurte capitole de influențe reciproce, ci se fixează și *se păstrează* în mediul firesc de universalitate umană, căruia îi aparține în cea mai superioară esență" *(Două concepții istorice,* în *Generalități,* p. 91). Cu astfel de metode, acel căruia i se impusese „necesitatea absolută de a nu cuge.a altfel decât pe linii care ar străbate toată desvoltarea omenirii" *(Ibid.,* p. 216), ajungând la acea „concepție de unitate absolută a vieții omenești, în orice margine de spațiu și de timp" *(Ibid.),* poate fi cu ușurință denunțat oprobriului public ca cel din urmă dintre huligani! Dealtminteri, lectura atentă a pasagiilor pe care le-am reprodus mai sus și a altora asemănătoare, i-ar fi evitat d-lui Makkai afirmații ca aceasta, privitoare la operele de istorie universală întreprinse după Războiu: „Si donc, à partir de 1920, Iorga se détourne des problèmes de l'histoire nationale, il ne le fait que pour souligner le rôle que le peuple roumain a joué dans l'histoire mondiale" (p. 480). Ne rămâne oricum regretul că d-sa nu și-a dat osteneala să ne arate cum a putut Nicolae Iorga ajunge pe această cale a pan-românismului la concepția sa de istoriologie.

Dar d-l Makkai mai face și alte descoperiri. Călcând pe urmele d-lui Juhász, d-sa stabilește legături între gândirea istorică a lui Nicolae Iorga și aceea... a lui Dionisie Areopaghitul (p. 477). Oricât de veselă ar fi această apropiere, își are și ea tâlcul ei. Căci concepția ortodoxă despre națiune, cum o găsim la Dionisie Areopaghitul și la Iorga, „s'oppose à l'individualisme du christianisme occidental et déclare que la nation n'est qu'une émanation personnifiée de l'ordre divin" *(ibid).* Adică, mai pe înțeles, Românii aceștia, cu cel mai mare învățat al lor

www.dacoromanica.ro

în frunte, sunt un fel de barbari orientali, posedând congenital o gândire deosebită în esența ei de acea, de pildă, a triburilor latine așezate în pusta pannonică.

Rezumatul de istorie românească după Iorga, pe care d-l Makkai îl dă la p. 478, nu e mai puțin plin de greșeli, pe care cu greu le putem crede involuntare. Astfel d-sa scrie: „Après la chute de l'empire romain, cette population autochtone latinisée qui, avec fierté s'appelait déjà „Roumains", essaya de continuer sa vie dans des organisations locales autonomes appelées petites „Roumanies". Ori și cine cunoaște cât de cât opera lui Nicolae Iorga a aflat de teoria ce-i era atât de scumpă a Romaniilor *(Romaniae)* populare și știe că niciodată nu a vorbit nici de „Români" și nici de „Românii" după căderea Imperiului roman. Ori cât de specialist ar fi d-sa în Istoria Românilor, e o confuzie pe care un om de pregătirea d-lui Makkai nu o poate face nici o dată.

Iorga nu a putut afirma nici că „naționalismul" românesc își are originea în disprețul Românului față de barbari, pentru simplul motiv că barbarii și naționalismul aparțin la două epoce atât de depărtate între ele, că nu pot permite vreo legătură de acest fel. Nu-i aparține nici ideia că „le jacobinisme international de la Révolution française n'eut aucun effet sur les Roumains; chez eux le renouveau national du XIX-e siècle ne provient point d'une influence étrangère, il est le résultat de la force contenue dans l'idée nationale roumaine". Era mai bine dacă d-l Makkai, în loc să se mulțumească cu lectura grăbită a unei conferințe din *Sfaturi pe întunerec*, își dădea osteneala de a ceti, de ex., *La pénétration des idées de l'Occident dans le Sud-Est de l'Europe au XVIII-e siècle* și *Le romantisme dans le Sud-Est de l'Europe* (amândouă în *Idées et formes littéraires françaises dans le Sud-Est de l'Europe*, Paris, 1924), sau *La Révolution française et le Sud-Est de l'Europe* (în „Revue historique du Sud-Est européen", 1933, pp. 342—366), *Premiers essais de fédération dans le Sud-Est européen* („L'Europe du Sud-Est", 1931, pp. 66—73) și în *Trois conférences* (Bucarest, 1931), *Penseurs révolutionnaires roumains de 1804 à 1830* (Bucarest, 1934), *Le developpement des*

www.dacoromanica.ro

idées sociales et politiques de la Révolution française en Roumanie entre 1830 et l'Union des Principautés (Bucarest, 1935), *Un „jacobin moldave" au XIX-e siècle* (Paris, 1936), etc., etc.

Afirmațiuni deopotrivă de grave pot fi culese cu ușurință ori unde în paginele pe care d-l Makkai le închină lui Nicolae Iorga. Mă voiu mărgini să relevez numai încă două.

La pagina 475, cetim: „Pour flatter les amis politiques, il embellissait dans tous ces ouvrages (lucrările închinate raporturilor dintre Români și țările aliate lor) la vérité historique. Il fit de même dans une conférence prononcée à Athènes: pour plaire à son auditoire, il renonça à l'attitude traditionnellement antigrecque de l'historiographie roumaine et chercha à réhabiliter le règne des princes dits phanariotes, princes d'origine grecque qui, au XVIII-e siècle, avaient régné en Roumanie". In notă se trimite la textul conferinței, publicat în *Le Messager d'Athènes* din 29 August 1937. Nimeni însă nu ne va putea convinge că d-l Makkai, care s'a specializat de atâta vreme în istoria românească, nu știe că Nicolae Iorga nu și-a improvizat în 1937 o atitudine față de domniile fanariote care să fie pe placul auditorului său atenian, ci reabilitarea Fanarioților a început-o încă din 1898, prin conferința de atâta răsunet *Cultura română sub Fanarioți*, ținută nu înaintea unui public grecesc, ci la Ateneul Român din București.

Ultima mea observație privește judecata d-lui Makkai asupra *Istoriei Românilor și a Romanității Orientale:* „...Iorga écrivit en trois ans, en dix volumes de plus de 4000 pages, toute l'histoire roumaine des temps les plus anciens jusqu'à nos jours. Il est naturel que cette hâte se fasse sentir dans l'ouvrage, et que l'aide de ses nombreux collaborateurs nuise à l'unité. Cependant la richesse des données, les lignes grandioses de la conception et les qualités littéraires de certaines (sic!) passages suffisent pour prouver la personnalité extraordinaire de l'auteur. Mais les défauts de cette synthèse sont plus apparents que ceux des oeuvres antérieures de Iorga. Ses conclusions sont plus catégoriques, sa logique plus prévenue, ses erreurs plus fréquentes; ajoutons encore le grand nombre de fautes d'impression. Après sa première synthèse et ses tra-

www.dacoromanica.ro

vaux de détail, cette nouvelle oeuvre apporte peu de choses" (p. 487).

Observăm, mai întâi, în aceste rânduri, o afirmație, inexactă, menită, desigur, ca și celelalte să discrediteze opera de care e vorba: aceea că „ajutorul numeroșilor colaboratori strică unității". In realitate, în afară de *revederea* paginelor de preistorie de către regretatul Andriesescu, pentru întreaga *Istorie a Românilor* Nicolae Iorga nu a avut nici un colaborator. Dealtminteri simpla supoziție a unei cărți — și încă o sinteză a istoriei Românilor! — scrisă de Iorga cu ajutorul a numeroși colaboratori face să zâmbească pe oricine a pătruns cât de puțin felul de a gândi și a scrie al istoricului. Dar nu e numai atât. Ar fi util ca d-l Makkai să ne explice cum e posibil să nu aducă mai nimic nou o lucrare căreia totuși i se recunoaște „bogăția informațiilor" și mai ales „liniile grandioase ale concepției". Nu cumva în acest amestec de laudă și de negare, lauda are tocmai de scop să dea impresia bunei credințe și să permită apoi negarea în liniște și siguranță?

Cele câteva exemple adunate dovedesc, cred, că d-lui Makkai îi lipsește fie pregătirea, fie onestitatea necesare pentru a judeca valoarea operii lui Nicolae Iorga. Dealtminteri această judecată, care e mult mai grea decât bănuia d-sa în temerara-i încercare, nu va putea fi făcută decât după numeroase studii de detaliu, concepute cu alte metode decât acele ale d-lui Makkai. Până atunci, îi putem face serviciul de a-l informa că știința istorică din zilele noastre se îndreaptă tot mai stăruitor pe drumul deschis de această concepție, socotită de d-sa doar „un mélange étrange des idées du nationalisme romantique du XIX-e siècle et des tendances modernes de l'historiographie allemande". Și tocmai pentrucă concepția istorică a lui Nicolae Iorga începe abia acum să fie actuală, socotim prematur răsufletul de ușurare cu care d-l Makkai își încheie articolul: „La mort tragique de Iorga vient de terminer cette époque de l'historiographie roumaine" (p. 504). Moartea lui Nicolae Iorga nu a terminat nimic: spiritul lui dăinuiește încă. Din fericire!

M. Berza

www.dacoromanica.ro

Fascicola a III-a pe anul 1945 a *Revistei Istorice Române* ne aduce un articol demn de întregul nostru interes, semnat de d-l Fl. D. Stănculescu și intitulat: *A fost un spătar Coman?* (pp. 351—358).

Spătarul Coman, după cum se știe, e acea căpetenie a Moldovenilor lui Alexandru cel Bun, în lupta dela Marienburg, din 1422. D-l Stănculescu ne arată însă că izvorul principal, Dlugosz, și după el celelalte, — Cromer, Stryjkowski, Bielski, iar între acele interne, Ureche, — nu pomenesc nimic despre vreun comandant cu asemenea nume. Mai mult, cercetarea documentelor interne ale anului 1422 nu adevereşte nici ea existența în acel moment a vreunui boier cu numele de Coman. In sfârșit, argumentul decisiv al d-lui Stănculescu vine la urmă, zdrobitor: funcțiunea de spătar nici nu a existat în Moldova înainte de anul 1434! (V. și rezumatul francez: „Les chroniques polonaises et roumaines ne mentionnent aucunement ce personnage. Il en est également des sources contemporaines. L'argument péremptoire nous est fourni toutefois par le fait que la fonction de „spathar" n'a été introduite, en Moldavie, qu'en 1434, douze ans après la bataille de Marienbourg" (p. 358).

Dacă acesta ar fi fost singurul rezultat al cercetării d-lui Stănculescu, încă am fi fost îndreptățiți să stăruim asupră-i. Dar, d-sa reușește să ne arate — completând astfel utila sa lecție de metodă — și modul cum s'a născut și a trăit până în zilele noastre acest personagiu ori-și-cum istoric. Creatorul său e Asachi, după ale cărui indicații „s'a făcut și tabloul care desigur este acelaș ce în cópii posterioare răspândite de Casa Școalelor îl cunoaștem și noi" (p. 355). Dela Asachi, spătarul Coman a fost împrumutat de Picot și Bengescu, în cartea lor *Alexandre le Bon*, apărută la Viena, în 1882, pentru a-l regăsi apoi la cercetători cu greutate, ca A. D. Xenopol, I. Ursu, Ilie Minea, și până la d-l C. C. Giurescu. D-l Stănculescu ne arată, astfel, odată mai mult, cum istorici de renume își trec informațiile dela unul la altul, scutindu-se de a mai recurge la izvoare, și o cercetare ca a d-sale învederează singură pericolele unor asemenea procedeie (Doar d-l C. C. Giurescu găsește scuză în ochii d-lui Stănculescu, deoarece „fiind destui înainte, cari

www.dacoromanica.ro

n'au înlăturat această legendă, studiile lor cunoscute ca serioase şi precise — mă refer în special la meticulosul Ilie Minea — l'au făcut şi pe d-l Constantin C. Giurescu să admită pe spătarul Coman şi astfel să rămână ca un fapt cunoscut de aproape toţi ca adevărat").

Faţă de asemenea rezultate, mă sfiesc aproape să-mi pun câteva întrebări cu privire la valorosul studiu al d-lui Stănculescu. D-sa este, după cum s'a putut vedea, un om foarte învăţat. Ne dă, de ex., atunci când reproduce pasagiul din Dlugosz, nu numai textul adoptat de editor, ci şi variantele din *cod. Rosz.* şi *cod. Calv.* (ceea ce ne-a făcut să ne mirăm şi mai mult cum un spirit atât de precis a lăsat să apară, în reproducerea aceluiaşi fragment: *oncesti praeda,* în loc de *onusti praeda);* ştie latineşte, slavoneşte, leşeşte, nemţeşte, şi, probabil, şi alte numeroase limbi străine. Pe tiparul căreia din ele şi-o fi potrivind oare d-sa gândul, atunci când scrie în româneşte, de pildă: „Ceea ce e de remarcat şi asupra acestui lucru voi insista — subiectul impunându-mi aceasta, — că deşi toţi cercetătorii au pornit, cel puţin aşa arată bibliografia folosită, dela acelaş unic izvor şi nu în interpretare au greşit cum s'ar fi putut întâmpla, ci au adăugat dela ei lucruri ce astăzi nu se pot admite" (p. 352; v. şi pasagiile reproduse mai sus).

Altă nedumerire. D-l Stănculescu îşi începe articolul cu consideraţii de ordin general: „Problema relaţiilor politice ale Moldovei cu Polonia a fost desbătută în numeroase studii speciale şi opere de sinteză, orientarea Moldovei spre Polonia explicându-se de diferiţi autori în felurite chipuri" (p. 351). Frazei acesteia îi corespund două note, cuprinzând indicaţii bibliografice, cea dintâi privitoare la „studiile speciale", cea de a doua la „operele de sinteză". Intre studiile speciale, nu găsim menţionată nici una dintre lucrările lui Nicolae Iorga. Intâlnim, e drept, amintită ceva mai departe lucrarea *Polonais et Roumains,* dar numai pentru a se arăta netemeinicia unor afirmaţii cuprinse într'însa, ceea ce m'a făcut să conclud că d-l Stănculescu, în calitatea d-sale de specialist, a socotit cercetările de amănunt ale lui Nicolae Iorga ca lipsite de valoare şi de aceia a renunţat să-şi mai încarce nota bibliografică cu indicaţii nefolositoare. In ceea ce mă priveşte, aş fi admirat din plin acest procedeu

www.dacoromanica.ro

de riguroasă metodă, dacă el nu mi-ar fi lăsat neexplicată totuşi nota următoare, aceea privitoare la operele de sinteză, unde nu întâlnim decât *Istoria Românilor* a lui A. D. Xenopol şi publicaţia cu acelaşi titlu a d-lui C. C. Giurescu. Oare *Geschichte des rumänischen Volkes* sau *Histoire des Roumains et de la Romanité orientale* nu cuprind nimic în această privinţă? Sau aceste opere meritau să fie lăsate uitării, ca unele ce nu s'au încrezut destul în „studiile cunoscute ca serioase şi precise" ale predecesorilor, căutând veşnic sprijinul direct al izvoarelor?

Nici sensul anumitor cuvinte în scrisul d-lui Stănculescu nu apare cu destulă limpezime. Căci, — aflăm dela d-sa, — nu chiar toţi istoricii au acceptat existenţa spătarului Coman: „Dintre cei cari au relatat acest război nepomenind de spătarul Coman, dar n'au infirmat părerea celor mai sus amintiţi, sunt: d. P. P. Panaitescu, N. Iorga şi C. Racoviţă, singur Nicolae Iorga încercând într'o notă minusculă să înlăture persoana spătarului Coman dar nedocumentând, face ca părerea lui să fie gratuită" (p. 353).

Nu ştiu care vor fi fost motivele care i-au făcut pe d-nii Panaitescu şi Racoviţă să treacă sub tăcere numele devenit glorios al spătarului Coman. E probabil că au mers la izvoare şi, negăsindu-l acolo, au crezut inutil să-l menţioneze în povestirea lor. Cât despre Nicolae Iorga, el *a spus* dece nu crede în existenţa spătarului Coman. Iată acea notă, de numai două rânduri (în text se vorbeşte de Marienburg): „După Dlugosz, la 1422. De aici s'a iscodit povestea lui Coman Spătarul. Dar un Coman nu se află între boierii de mai sus (în text, lista boierilor), şi Moldova n'avea Spătar" (*Ist. Rom.*, IV, p. 7, n. 4). Dacă nu mă înşel, în aceste două rânduri Nicolae Iorga arată de ce nu crede în „iscodirea" spătarului Coman: 1) pentrucă (este implicit în frază) nu se află în izvorul principal; 2) pentrucă un Coman nu e menţionat nicăieri între boierii lui Alexandru cel Bun din acea vreme şi, în sfârşit, 3) pentrucă la acea dată spătăria nu exista încă între dregătoriile moldoveneşti. Adică, dacă iarăşi nu mă înşel, tocmai cele trei argumente ale d-lui Stănculescu. Nota e, ce-i drept, „minusculă", cum o califică tânărul învăţat. Şi e păcat să pui în două rânduri, şi acele aruncate în notă,

www.dacoromanica.ro

frumuseță de subiect, bun pentru un doct articol! Dar câte alte păcate nu a mai avut Nicolae Iorga! Știe doar toată lumea că nu era decât un biet diletant pripit, care strica cu graba lui neștiințifică toată plăcerea descoperirilor pe îndelete și metodice ale urmașilor. O dojană, deci, pentru această „minusculă" notă, trebuie să fim de acord cu toții că Iorga o merită. Dar cum rămâne cu „nedocumentarea" și cu „părerea gratuită"? Dacă d-l Stănculescu ar cunoaște mai bine limba românească, aș zice că avem aface pur și simplu cu o escrocherie. E lesne, nu-i așa? Pomenești pe Iorga, ca nimeni să nu te poată acuza că l-ai ignorat sau ai tăinuit cele spuse de el, adaogi apoi că a aruncat doar așa o părere în vânt, când știut e că Iorga afirma tot ce-i trecea prin cap, și apoi, la adăpostul acestei precaute insinuări, operezi în voie, după cele mai desăvârșite metode. Cum însă, — după cum s'a văzut, — d-l Stănculescu nu posedă bine limba românească, e foarte probabil că d-sa nu a ajuns să prindă înțelesul exact al termenilor „nedocumentat" sau „afirmațiune gratuită".

Dar d-l Stănculescu a reușit să învețe atâtea lucruri, că, în cele din urmă, putem nădăjdui că va învăța și românește.

M. Berza

Jaroslav Stránsky, *Hovory k domovu* (Cuvinte către cei din Patrie), Praga, 1945, 502 p.

Autorul a făcut parte din guvernul cehoslovac de emigrație dela Londra. In această calitate a stat de vorbă, la pâlnia microfonului, cu cei rămași acasă, dându-le îndemnuri, lămuriri și sfaturi asupra celor mai importante probleme la ordinea zilei. Stránsky și-a început conferințele în ziua de 13 August 1940 și le-a încheiat la 25 Februarie 1945. In acest timp a ținut 82 comunicări, pe care le cuprinde volumul de față. E vorba aici despre democrație și libertate, despre Masaryk și Beneș, despre crimele și ororile săvârșite de Germani, despre cele ce se petreceau în Protectorat și în străinătate și despre despre multe alte probleme în legătură cu războiul care s'a stins. Autorul dă problemelor o interpretare dogmatică, le

www.dacoromanica.ro

ridică în sfera de importanță europeană și le subordonează victoriei, care avea să vină. Lucrarea ia loc alături de celelalte documente ale războiului trecut. *Tr. Ionescu-Nișcov*

Dr. Vavro Šrobar, *Z mojho života* (Din viața mea), Praga, 1946, 544 p.

Bătrânul Šrobar e astăzi ministru de finanțe în guvernul Republicii Cehoslovace și la vârsta de 73 ani își publică amintirile, începând cu vârsta copilăriei și până la 1918, — primul an de independență al poporului cehoslovac. Cele dintâi amintiri pornesc din satul natal, Liskova (Slovacia), și se multiplică urmând drumurile întortochiate ale vieții și umbrele destinului. Pe lângă întâmplările mărunte, care dau farmec copilăriei și adolescenței, dr. Šrobar stăruie să pună în lumină, de-a-lungul acestei spovedanii, linia formativă a personalității sale. Câteva momente și răscruci de drumuri au fost în această privință hotărîtoare.

Autorul s'a format în epoca în care zămisleau rezistențe împotriva Imperiului austro-ungar, dar mai ales împotriva Ungariei. Aflat în rândurile tinerilor progresiști, Šrobar e arestat de trei ori și în Decembrie 1907 e condamnat la un an închisoare. In temnița dela Seghedin a cunoscut pe prof. I. Lupaș și pe gazetarul Stoica (?). (E foarte interesant capitolul, în care autorul redă discuția dintre prof. Lupaș și canonicul Hlinka, aflat și el la închisoare și devenit mai târziu conducătorul partidului clerical din Slovacia). Zilele petrecute în temniță i-au oțălit sufletul, iar studiile făcute la Praga i-au deschis orizonturi noi. La Praga a cunoscut pe Masaryk în momentul când se resimțea în Bohemia o puternică influență a neorousseau-ismului tolstoian. Intre noua religie a lui Tolstoi și realismul lui Masaryk s'a deschis calea către redeșteptarea morală a omului, către armonia idealului omenesc. De altfel, la sfârșitul veacului trecut Praga devenise centrul mișcării panslaviste și izvorul de zămislire a ideilor luptătoare pentru redeșteptarea națională. Crescut într'o astfel de atmosferă, dr. Šrobar a devenit un luptător dârz, credincios învățăturilor lui Masaryk și deci unității poporului cehoslovac.

Tr. Ionescu-Nișcov

www.dacoromanica.ro

Otokar Odložilík, *Nástin československých dějin* (Schiță de istorie cehoslovacă), Praga, 1946, 187 p.

S'ar putea spune că e un manual, de oarece cuprinde istoria Cehilor și Slovacilor, din cele mai vechi timpuri și până la 14 Martie 1939, când a doua Republică cehoslovacă a fost transformată de Germani în așa-zisul Protectorat. Evenimentele a două mii de ani cu greu pot fi compartimentate într'un număr așa de mic de pagini și istoria se lasă cu greu scuturată de fapte și date care îi alcătuiesc osatura. In acest caz, operația selecționării și legăturile dintre diferitele epoci sunt anevoioase. In ciuda acestor greutăți, autorul izbutește să prezinte istoria Slavilor occidentali în realizările și formele cele mai pronunțate. In forma aceasta manualul stă la dispoziția studenților, elevilor și celor cari ar dori să cunoască istoria Cehilor și Slovacilor în liniile ei mari. Ediția de față este a IV-a, completată cu evenimentele dintre 1918 și 1938.

Tr. Ionescu-Nișcov

Albert Pražák, *Staročeská báseň o Alexandru Velikém* (O veche poemă cehă despre Alexandru-cel-Mare), Praga. 1945, 285 p., editura Melantrich.

Se știe că viața și isprăvile lui Alexandru Makedon constitue una din cele mai răspândite teme din literatura lumii. Secole de-a-rândul, legenda care cuprinde și un sâmbure de istorie, a fost versificată, romanțată și tălmăcită în numeroase limbi, spre a satisface setea oamenilor după isprăvi răsunătoare. A fi cercetată în toate spațiile de pătrundere și influențe, ar fi o încercare pe cât de îndrăsneață, pe atât de dificilă. Cu toate acestea, prof. Pražák se încumetă să urmărească, e drept, într'o formă succintă, firul acestei miraculoase și inepuizabile povestiri, dela apariție și până în timpurile mai noi.

Primul capitol e închinat faptelor săvârșite de Alexandru cel Mare și cauzelor care au făcut ca primele plăsmuiri să se cristalizeze, chiar dela început, în jurul a două extreme, încărcate de sentimente inegale: divinizare (Kallisthenes, Kleitarch, Plutarch, Curtius, ș. a.) și dispreț (Polykleitos, Seneca, Lucian, Timaios ș. a.).

www.dacoromanica.ro

Evul mediu a fost, fără îndoială, cel mai prielnic plăsmuirilor legendare și istorice în jurul isprăvilor săvârșite de marele împărat. Clericii, cavalerii, cronicarii și poeții simțeau o deosebită mândrie să alcătuiască și să scrie ceva despre viața minunată a lui Alexandru cel Mare. Pentru aceasta aveau la îndemână cele zece cărți ale lui Curtius Rufus (sec. I d. Chr.), *De rebus gestis Alexandri Magni*, și elemente de fabulare se găseau la așa zisul *Pseudokallisthenes*. Uimiți de măreția faptelor împăratului macedonean, cărturarii evului de mijloc au prelucrat, în stihuri sau proză, povestea minunată, care avea să facă înconjurul lumii.

Astfel Egiptenii aveau deja o versiune în sec. III d. Chr. Romanii au avut prelucrarea lui Julius Valerius, la 340 d. Chr., la Sirieni a pătruns în sec. V d. Chr., la Armeni în același secol, la Persani în sec. VII, la Arabi în sec. XI—XII, la Evrei în sec. X, la Francezi la 1100, la Germani în sec. XI, la Spanioli în aceiași vreme, la Cehi și Englezi în sec. XIII, în Italia la 1355, în Rusia a pătruns în sec. XV, în Polonia în sec. XVI, la Turci în 1422, la Unguri în 1682, la Norvegieni în 1262, la Suedezi în 1380, la Danezi în 1630, la Bulgari în timpul țarului Simeon (893—927), iar „la Români, spune autorul, Alexandria a apărut în 1795, probabil după un text slav" (p. 49).

Din bogata bibliografie a acestei lucrări lipsesc contribuțiile românești, și mai ales ale prof. Cartojan[1]), de unde se poate vedea că, în ce ne privește, lucrurile stau cu totul altfel. In spațiul românesc, Alexandria a circulat, la început, în versiune slavă. O astfel de versiune sârbească, din 1562, s'a găsit la Mânăstirea Neamțu, iar tălmăcirea în limba română datează din aceiași epocă, — adică a doua jumătate a sec. al XVI-lea. Deci cu 200 ani înainte de data menționată de prof. Pražák.

Trecând la poema cehă, autorul analizează elementele locale din sec. al XIII-lea, favorabile unei astfel de plăsmuiri. Era pe timpul lui Otakar Přemysl al II-lea (1253—1278), el

1) N. Cartojan, *Alexandria în literatura românească*, București, 1910; de același, *Alexandria în literatura românească. Noui contribuții. Studiu și text*, Buc., 1922. A se vedea și *Cărțile pop. în literatura română*, Buc. 1929, I, pp. 213—231.

www.dacoromanica.ro

însuși un mare cuceritor, când setea după fapte mari, cavalerești, era o maladie a timpului. Atunci, un necunoscut versificator ceh a alcătuit o versiune în limba maternă, pe care prof. Pražák o consideră „unul din cele mai importante și mai frumoase monumente literare din vechea literatură cehă" (p. 79). Poema cuprinde zece cânturi și s'a păstrat în șapte manuscripte fragmentare. Autorul socoate că poema se datorește unui nobil ceh, care punea mare preț pe virtuți, pe credință, pe bunele moravuri și pe alte asemenea valori din epoca feudală. Era un mare admirator al Regelui și adept al privilegiilor de castă. Descrierea isprăvilor lui Alexandru Makedon e numai o înveșmântare a lucrurilor și întâmplărilor de-acasă. Insuși Alexandu, înfățișat ca un cavaler al evului de mijloc, reprezintă temperamentul și pornirile regelui ceh, Otakar al II-lea.

In capitolul următor, prof. Pražák se ocupă cu izvoarele poemei cehe. In primul rând, versificatorul ceh a cunoscut cele zece cărți ale lui Gautier de Châtillon (scrise între 1176—1181), din care a luat o seamă de elemente istorice. Față de Gautier, poetul ceh e mai sărac în imagini, însă mai natural, mai aproape de adevăr, și mai dramatic. Câțiva cercetători au susținut că poema cehă se sprijină și pe opera cu același conținut a lui Ulrich von Eschenbach, care a trăit la Curtea lui Otakar al II-lea. Alexandria lui Ulrich cuprinde 28.000 versuri și a fost alcătuită în 1287. Dacă există unele similitudini, în ceia ce privește alegerea acțiunii, construcția operii, dispozitivul situațiilor și ideilor din cuprins, acestea se datoresc folosirii aceluiași izvor. Intrucât însă s'a afirmat că poema cehă e mai veche decât plăsmuirea lui Ulrich, asupra căreia a exercitat o vădită influență, prof. Pražák încearcă să limpezească și această problemă. Din comparația cu celelalte poeme și povestiri privitoare la viața lui Alexandru cel Mare, care circulau în vremea aceia, autorul trage concluzia că versificatorul ceh nu s'a ținut legat de o singură povestire, ci a combinat, a selecționat, a împărțit elementele după însemnătatea lor și s'a hotărît de fiecare dată pentru o soluție proprie, potrivit nevoilor timpului. Numai în lumina acestor legături se oglindesc bine independența și posibilitățile creatoare ale poetului ceh.

In continuare, autorul caută să desprindă de sub masca

www.dacoromanica.ro

faptelor antice evenimentele istorice cehe de sub Otakar al II-lea și Vaclav al II-lea, pentru a conchide că în rama motivelor vechi au fost situate episoade din viața acestor doi Přemyslizi.

Analiza amănunțită a textelor și izvoarelor, întreprinsă de autor, îl duce la concluzia foarte interesantă pentru spiritul literaturii manuscriptice din evul mediu: la origina celor șapte manuscripte de astăzi stă *o singură* versiune inițială (pp. 218—247). Toate manuscriptele sunt còpii făcute în cursul sec. al XIV-lea. Faptul dovedește înainte de toate o mare răspândire a textului original în tot cursul acestui secol.

In ceia ce privește data alcătuirii acestei poeme, prof. Pražák, în opoziție cu cercetările de până acum, afirmă că nu poate fi nici mai de vreme, dar nici mai târziu decât începutul sec. al XIII-lea. O altă caracteristică interesantă a Alexandriei cehe e și aceia că a lăsat oarecare urme în cronicile și textele ulterioare, însă n'a influențat prea mult, în măsura în care ne-am fi așteptat, literatura de mai târziu, așa după cum s'a întâmplat aiurea. Poate că era prea încărcată de atmosfera din timpul Přemyslizilor sau că epoca lui Carol al IV-lea și chiar mișcarea husită au scos la lumină alte valori și alte idealuri, care au lăsat în umbră minunata povestire din sec. al XIII-lea.

Contribuția prof. Pražák lămurește astfel o interesantă problemă de texte din literatura evului de mijloc. Insoțită de o bogată bibliografie, situată în urma fiecărui capitol, lucrarea de față poate fi folosită de orice comparatist. In adevăr, un studiu pentru specialiști.

Tr. Ionescu-Nișcov

Ladislas Makkai: *Histoire de Transylvanie*, Paris, 1946.

Data și editura (*Revue d'histoire comparée, Études hongroises*, publicate sub patronajul Academiei Ungare) fixează de la început atitudinea autorului și scopul cărții: demonstrarea drepturilor unora și a lipsei de drepturi a altora asupra Ardealului.

Concluziunea cărții nu lasă nici o îndoială în această privință: problema Transilvaniei este o rană deschisă a politicei europene, care trebuie să fie lecuită de creatorii noii ordini, evident după cetirea cărții d-lui Makkai și sugestiile sale.

www.dacoromanica.ro

Din punct de vedere geopolitic și geografic, Ardealul este legat de pusta Ungariei, pentru că Statele situate în șes trebuie să aibă hotarele muntoase. Carpații trebuie să facă hotarul spre Nord și Est, iar ceilalți munți spre Sud și Est. Ardealul tot timpul istoriei sale a fost o parte a Ungariei, o circonscripție administrativă și nimic mai mult. Faptul că la un moment dat a fost autonom și independent e un accident în lupta Ungariei contra cotropitorilor germani reprezentați prin casa de Habsburg. De la început a fost locuit de Unguri, cari au găsit acolo puțini Slavi, de la cari a rămas toponimia. Atunci, majoritatea populației era evident ungară, dar fiind spații de pământ libere s'au mai colonizat și Sași și Secui.

Problema românească este încă o problemă, care face obiectul cap. IV. Cele două teritorii: continuitatea și imigrațiunea sunt expuse după autori români. Evident, d-l Makkai este pentru teoria imigrațiunii. Inainte de a ajunge la expunerea ei, el a avut grijă să demonstreze că după cucerirea Daciei de către Traian, toți Dacii cari au mai rămas în viață au fugit la popoarele vecine, ca nu cumva să se amestece cu coloniștii cari au fost aduși și să nu dea naștere poporului românesc. Retragerea coloniștilor a început înainte de Aurelian, care n'a făcut decât s'o desăvârșească, așa că n'a rămas nici urmă din vechii stăpânitori ai Daciei, cari să aibă dreptul să pretindă Transilvania.

Dacă Românii n'ar fi venit în Ardeal, n'ar fi rămas decât trei naționalități, dar în secolul al XII-lea s'a întâmplat accidentul imigrațiunii românești, determinat de năvălirile mongole. Cu această ocazie, regii Ungariei au descoperit că cetățile din câmpie nu pot să opună rezistență năvălitorilor, de aceia au decis să facă cetăți pe munți. Cum nu puteau să-i ducă în munți nici pe Unguri și nici pe Sași sau Secui, pentru că ei locuiau în câmpii, i-au întrebuințat pe Români, care apăruseră exact la momentul oportun, fiind aduși de Pecenegi, căci altfel n'ar fi nemerit. Monopolul importului de Români era un privilegiu regal. Andrei al III-lea s'a opus ca ei să fie aduși pe moșiile particulare, deși Ladislas al IV-lea făcuse concesiuni în această privință capitolului din Alba Iulia; numai faptul că administrația era conruptă a făcut ca imigrațiunea lor să crească.

www.dacoromanica.ro

Românii erau niște ciobani balcanici; pentru că erau de religie greco-ortodoxă, limba lor bisericească era slavă, iar alfabetul cirilic; a fi Vlach însemna a fi cioban. Ca ciobani, Românii aveau niște rudimente de artă militară, perfecționate prin faptul că trăiseră alături de specialiști ca Peçenegii și Cumanii; ca atare erau indicați să se ocupe cu clădirea și întreținerea cetăților, evident sub conducerea și după planurile unor experți unguri.

Ca orice intrus, Românii au abuzat de ospitalitatea care li s'a dat și au început să se înmulțească; aerul de munte îi făcea prolifici, și de câte ori se întâmpla vreo nenorocire Ungurilor sau Sașilor, li luau locurile; încetul cu încetul se strecurau în calitate de iobagi. D-l Makkai îi prinde în mai multe rânduri făcând acest lucru, și-i denunță opiniei mondiale (p. 111, 159—60, 205, etc.). Cu acest sistem, ei ajung la sfârșitul sec. al XVII-lea să reprezinte 53% din populația Ardealului, ceia ce era destul de urît din partea lor. Ceia ce e și mai urît e că, mai târziu ei reprezintă un procent mai mare.

Dacă n'au rămas pentru eternitate ciobani, se datorește numai Ungurilor cari i-au învățat agricultura. Mișcați de mizeria lor intelectuală, în mai multe rânduri aceștia încearcă să-i aducă la o credință mai curată, dar se pare, fără rezultat practic, așa încât uneori li se tolerează să aibă și episcopi ortodoxi. Istorie n'au decât cele trei națiuni; numai ele iau parte la lupte și sacrificii, ele creiază cultura. Românii sunt niște simpli profitori, cari așteaptă în vârfurile munților cataclisme, ca să ocupe în special locul iobagilor unguri și sași, pentru că, probabil, îi invidiau. N'au avut nici o dată organizări politice, doar sporadic în Maramureș, imitând pe Unguri; încolo se vede că au trăit în comunități mici, conduse de cnezi, ceia ce înseamnă că n'au absolut nici o capacitate de organizare și cu atât mai puțin, de conducere. Corvinii, Majlath și alții sunt excepții desnaționalizate.

Cu toate acestea, ajung în sec. al XIX-lea să fie numeroși, să aibă o clasă superioară și să revendice un rol în conducerea trebilor Ardealului. De atunci devin o problemă pentru Unguri, cari n'au la îndemână altă soluție decât să-i maghiarizeze. Aceasta a făcut ca raporturile cu ei să se învenineze și

www.dacoromanica.ro

în loc să găsească o soluție în interiorul Statului maghiar, Românii au căutat-o în iredentism și apoi în Unirea cu frații lor de peste munți, ceia ce constitue o rană vie și deschisă a politicei europene, și ca atare urmează să fie lecuită.

Dacă autorul nu propune leacul, totuși el reiese cu prisosință din expunerea pe care a făcut-o, așa că nu e nevoie să-l repete, căci altfel ar apărea ca lipsit de obiectivitate. Românii nu au nici un drept istoric asupra Ardealului, care este o parte integrantă a Ungariei din toate punctele de vedere. Ungurii au evident toate drepturile și deci trebuie să triumfe. Este numai o aparență că au reprezentat numai clasa aristocrată în Ardeal; au fost și iobagi între ei, dar Românii, în prevederea curentelor de astăzi, le-au luat locul; deci faptul că ei sunt majoritatea, și încă cea democratică, este numai o manevră politică.

Dacă facem abstracție de această demonstrație care este fondul cărții, nu putem să nu recunoaștem d-lui Makkai, calitățile sale de stilist, abilitatea cu care își insinuează teoriile, așa ca lipsa de fundament să nu se vadă, iar contradicțiile să nu apară prea evidente. Unele capitole, în special acelea care se referă la Bathorești, Bethlen, cei doi Rakoczi și Apafi sunt extrem de interesante și cuprinzătoare. Unele din portrete sunt remarcabile. Autorul cunoaște lucrările autorilor români și le întrebuințează, dând dovadă de o mare erudițiune. Dacă n'ar fi făcut o pledoarie ad-hoc și, din această cauză, dacă nu ar fi fost nevoit să interpreteze într'un mod arbitrar și dinainte fixat textele și evenimentele, autorul ar fi putut să scrie chiar o carte de istorie, dar atunci ar fi ajuns la alte concluzii.

A. Cazacu

N. Grigoraș, *Logofătul Mihul, Studii și cercetări istorice*, XIX, 1946, pp. 123—173.

Deplângem cu toții știrile atât de rare lăsate de primul veac al istoriei Statului moldovenesc. Am vrea nu numai să știm mai mult în ceea ce privește organizarea vieții publice sau a economiei în acea epocă, dar și să ne apropiem de oameni, să-i înțelegem cât mai bine și să-i simțim cât mai vii, în con-

www.dacoromanica.ro

cretul gândirii și acțiunii lor. Pe lângă monografii asupra Domnitorilor, — și suntem departe de a avea lista completă a acestora! — am dori să cunoaștem măcar principalele figuri ale sfetnicilor domnești și ale marilor ierarhi ai Moldovei. Din acest lăudabil îndemn se trage fără îndoială studiul d-lui Grigoraș despre Mihul Logofătul, unul dintre boierii moldoveni pomeniți mai des în documentele vremii. Nemulțumit de rezultatele obținute nu cu multă vreme în urmă de d-l C. V. Dimitriu (*Un mare boier moldovean din prima jumătate a secolului al XV-lea. Logofătul Mihail-Mihul*, București, 1932), d-l Grigoraș reia cercetarea carierii logofătului Mihul, așa că la un interval relativ scurt această figură se bucură de o a doua monografie. Justifica însă materialul documentar existent încercarea unui studiu atât de amplu ca acel al d-lui Grigoraș? Din păcate, aici mi se par îndreptățite toate dubiile. Intr'adevăr, ceea ce acesta încuviințează să se afirme e cu puțin mai mult decât ceea ce se cuprinde în paginile închinate lui Mihul Logofătul de Vasile Pârvan, în studiul său de tinerețe *Alexăndrel Vodă și Bogdan Vodă* (București, 1904, pp. 103—107), sau în nota d-lui M. Costăchescu din *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare* (I, Iași, 1931, pp. 501—506). D-l Grigoraș vrea însă să ne redea întreaga carieră a personagiului său, după cum caută să pătrundă cât mai adânc în intimitatea acestuia. In acest scop, d-sa pleacă dela izvoare și nu dela lucrări de a doua mână, ceea ce e totdeauna un merit. Numai că își permite prea mult să completeze litera zgârcită a acestora, depășind prea des limitele îngăduite ipotezei. Nu eu voi fi acela care să conteste istoricului dreptul de a întregi informațiile izvoarelor, și am protestat prea mult contra falsului principiu „pas de documents, pas d'histoire", pentru a-l invoca aici. Sunt totuși anumite hotare, pe care deși nu le poate fixa nici un cod de legi, ni le impune totuși simțul nostru și natura cercetării întreprinse, și pe care trecându-le ajungi în domeniile, unde se lucrează după alte criterii, ale romanului și nuvelei istorice. Mi se pare că aceasta e situația în care s'a pus, în repetate rânduri, d-l Grigoraș în cursul cercetării sale, atrăgând astfel și acesteia calificativul pe care-l da d-sa, în urma unei judecăți foarte severe, lucrării cu același subiect a d-lui Dimitriu: „ de neu-

www.dacoromanica.ro

tilizat" (p. 123, n. 1). Voi căuta să sprijin această afirmație pe câteva exemple.

Iată, mai întâi, unul cu privire la tatăl lui Mihul Logofătul, popa și apoi protopopul Iuga. Despre acesta, d-l Grigoraș ne spune: „A fost omul cuminteniei și împăcării. Datorită misiunei de preot și priceperii lui a putut menține armonia și cumințenia în numeroasa familie a lui Alexandru cel Bun. Va fi fost reprezentantul domnesc și sfătuitorul de taină, legat de secretele dragostelor domnești. A avut însărcinarea să îngrijească de creșterea domnească a odraslelor dragostilor voevodului.

„Din dania lui Ștefan II Vodă din 24-IV-1434, se constată că „popa Iuga" a avut legături deosebite cu fiul doamnei Stanca, cu bastardul, superior mult fiului legitim, Ilie, asociat la domnie de Alexandru cel Bun. Popa Iuga a fost unul dintre susținătorii doamnei Stanca, a ajutat pe fiul ei în luptele cu Iliaș. A fost omul lor, omul ambițiilor, nevoilor, speranțelor și desnădejdilor" (p. 124). Totul pare foarte interesant, chiar cu puțina înclinare spre retorică pe care o arată. Dar ce spun documentele? Acestea nu sunt în realitate decât șase de toate, și anume:

1) La 16 Februarie 1424, Alexandru cel Bun dăruiește popii Iuga și fratelui său Nan satul Buciumeni, de lângă Baia. Formula întrebuințată: „ne-a slujit nouă credincios. De aceia, noi văzându-l cu dreaptă și credincioasă slujbă către noi, l-am miluit cu deosebita noastră milă, etc." (Costăchescu, *op. cit.*, I, p. 163), este formula obișnuită în documentele vremii, așa că nu poate avea nici o semnificație specială.

2) La 30 Aprilie 1431, Alexandru cel Bun dăruiește aceluiași satele Mihnea din Bahnă, la Tutova, și Balan din Strâmba (*Ibid.*, I, p. 315). Expresia „popei nostru Iugăi" este echivalentă cu „boierului nostru X" sau „slugii noastre Y". Nici formula: „Și să asculte nouă și alt judecător să nu aibă", deși rară, nu e unică (v. Costăchescu, *op. cit.*, I, n. 129, din 8 Octombrie 1434, unde un privilegiu similar este acordat unui oarecare Giurgiu Atoc, care nu pare să fi fost nici măcar boier, și n. 160, din 30 Iunie 1437. Pentru interpretarea acestora, v. studiul, sub tipar, al d-nei V. Costăchel, *Les immunités dans les*

www.dacoromanica.ro

Principautés roumaines aux XIV-e et XV-e siècles). Deasemeni faptul că, în afară de numele Domnului şi ale fiilor săi, nu se dau acele ale boierilor din divan, ci numai se spune, generic, „şi credinţa boierilor noştri şi mari şi mici", nu indică nici el vreo situaţiune neobişnuită, cum i s'ar părea d-lui Grigoraş (v. de ex., Costăchescu, *op. cit.*, n. 8, din 28 Noembrie 1399, pentru „sluga noastră Ţâban; n. 24, din 18 Noembrie 1409, pentru Mânăstirea Neamţului; n. 43, din 17 Martie 1418, pentru Mânăstirea Moldoviţa; n. 82, cca. 1429—1432, Aprilie 10, pentru boierul Vlad Adiş; n. 126, din 26 Iunie 1434, pentru Mânstirea din Poiană; n-rele 129 şi 160, pomenite mai sus, etc.).

3) Două documente din 24 Aprilie 1434 *(Ibid.*, I, nn. 123 şi 124, pp. 382—390), prin care Ştefan II Vodă întăreşte popii Iuga un număr de sate. Expresiile folosite: „acest adevărat popă al nostru Iuga", sau „acest adevărat rugător al nostru cu dreaptă şi credincioasă slujbă şi astăzi slujeşte nouă drept şi credincios", nu reprezintă nici de data aceasta nimic deosebit. Ceea ce trebuie însă observat e că ultimul document pe care-l avem dela Ilie Voevod, în prima lui fază de stăpânire, e din 15 Iunie 1433, iar până la 8 Octombrie 1435 nu avem documente decât dela Ştefan II. Anul 1434, al celor două documente, cunoaşte, adică, singură domnia lui Ştefan II, care, dealtminteri, nici nu-i dăruieşte nimic, ci-i întăreşte doar proprietăţile primite dela Alexandru cel Bun (afară numai de „locul din pustie la Başeu" şi de „seliştea lui Oţel" la Podraga, despre care nu ştim de unde provin; în orice caz nu au fost donate de Domn cu acest prilej).

5) La 7 Decembrie 1436, aceleaşi sate sunt întărite de Iliaş şi Ştefan, împreună: „această adevărată slugă şi rugător al nostru, protopopa Iuga, a slujit mai înainte sfântrăposatului părintelui nostru cu dreaptă şi credincioasă slujbă şi astăzi slujeşte nouă drept şi credincios" *(Ibid.*, I, p. 499).

6) La 2 Iulie 1439, aceiaşi Domni, iarăşi împreună, pentru că „acest adevărat protopopă Iuga şi fiul său, Mihail, a slujit nouă cu dreaptă şi credincioasă slujbă" *(Ibid.*, II, p. 42), le întăresc din nou stăpânirea peste un număr de sate, din care pe cele mai multe le-am întâlnit şi în documentele anterioare.

Am insistat într'adins asupra cuprinsului singurelor şase

www.dacoromanica.ro

documente, în care este pomenit popa Iuga, pentru a ușura cititorului controlul afirmațiilor sau presupunerilor d-lui Grigoraș. Cred că e lesne de văzut că tot romanul pe care-l țese d-l Grigoraș în jurul popii Iuga, — acel „om al cumințeniei și al împăcării", care „menține armonia și cumințenia în numeroasa familie a lui Alexandru cel Bun", după ce, confident al vieții sentimentale a acestuia, a avut și grija creșterii „odraslelor dragostilor voevodului", — nu are nici o legătură cu informația pe care o avem. După cum, pe de altă parte, nimic nu ni-l arată pe popa Iuga, care doar își vede întărite proprietățile, fie de Ștefan al II-lea, fie de amândoi frații după împăcarea lor, drept „omul ambițiilor, nevoilor, speranțelor și desnădejdilor" Doamnei Stanca și fiului ei.

Dar d-l Grigoraș nu se mulțumește cu atât, căci adaugă îndată: „Popa Iuga, om încercat, cu știință de carte, a îndeplinit diferite misiuni în străinătate, astăzi necunoscute nouă. A fost purtătorul mesagiilor lui Ștefan II Vodă, în Polonia, unde se aflau susținătorii lui Iliaș Vodă. Prin activitatea sa comercială a mărit averea familiei lui Ștefan II și implicit pe a sa. Aceasta o dovedește cariera fiului său Mihul, care l-a urmat întru toate și ca atare a fost un diplomat de elită și în acelaș timp un mare negustor" (pp. 124—125). Pornit pe această cale. d-sa putea tot așa de bine să mai spună, de pildă: „A făcut repetate călătorii în regiunile ecvatoriale, ale căror urme din nefericire nu ni s'au păstrat; și-a pictat singur întregul palat *a fresco* și a scris un volum de poeme, după cum se poate vedea din talentul artistic al unui urmaș al său din veacul al XVIII-lea, etc., etc."

Deși poate părea superfluu, voi mai alege încă un exemplu. D-l Grigoraș observă că Mihul, grămătic la începuturile carierei sale (ceea ce e cu totul altceva decât „grammairien". cum cetim în rezumatul francez dela p. 248), nu mai e întâlnit, în această funcțiune, în documentele dintre 1 Iunie 1429 și 5 Martie 1438 (apare doar, alături de tatăl său, ca beneficiar al documentului din 1 Decembrie 1436). Față de această absență prelungită, d-sa se întreabă: „Unde va fi fost în tot acest timp? A fost oare trimis de tatăl său la studii în Polonia sau împreună au călătorit și tratat diferite afaceri comerciale? Noi suntem

www.dacoromanica.ro

de părere că în această perioadă de timp el a studiat și am înclina să credem că acel „Michael Stephani de Moldavia", student al Academiei din Cracovia în anul 1436 e una și aceiași persoană cu Mihail fiul preotului Iuga. Cu experiență bogată, cu știință de carte nouă și multă, cu practica căpătată din alte școli, unde va fi învățat și câteva limbi străine, ca latina și polona, după perioada de timp amintită, Mihul își va relua funcția de gramatic, în timpul domniei comune a lui Iliaș și Ștefan II' (p. 128).

Acest pasagiu e semnificativ pentru felul de a lucra al d-lui Grigoraș. D-sa emite mai întâi o ipoteză, o susține cu ce-i vine la îndemână, o ia apoi drept lucru bine stabilit și dă frâu liber imaginației. Astfel, la capătul unui asemenea șir de operațiuni, d-l Grigoraș îl vede pe Mihul înapoindu-se din Polonia plin de învățătură și cu orizonturile largi pe care i le deschiseseră cultura nouă și viața trăită în alte medii. Ce știm însă, în realitate, despre viața viitorului logofăt în această vreme? Știm doar atât cât să ne fie greu a crede că lipsa lui din documente poate fi datorată unei perioade de studii în Polonia. Căci, dacă Mihul și-a început cariera de grămătic din 1422, după cum ne asigură d-l Grigoraș, după d-l Costăchescu, — ne e greu să credem că patrusprezece ani mai târziu, în 1436, se mai afla la studii. Cât despre acel „Michael Stephani de Moldavia", el nu poate fi în nici un caz Mihul, pentru simplul motiv că „Stephani" nu se referă la Domnul Moldovei Ștefan al II-lea, ci la tatăl studentului, care în cazul nostru era Iuga, și nu Ștefan. Dealtfel mă întreb ce l-a împedecat pe d-l Grigoraș de a plasa această perioadă de studii în Polonia — a cărei existență, după cum s'a văzut, nimic nu ne lasă să o bănuim — într'unul din intervalele dintre 25 Decembrie 1422 și 30 Ianuarie 1425, sau dintre această ultimă dată și acea de Decembrie 1428, intervale în care deopotrivă numele lui Mihul nu apare în documente. D-l Grigoraș deasemeni ar fi putut folosi cu multă ușurință unul din aceste concedii de studii ale tânărului grămătic, de pildă pentru o călătorie la Bizanț, de unde ar fi venit cu o experiență politică și diplomatică, ale cărei urme i-ar fi fost așa de lesne să le descopere apoi în cariera viitorului mare logofăt.

Folosind cu atâta entusiasm ipotesa, e de mirare că d-l

www.dacoromanica.ro

Grigoraș nu a făcut una singură, care poate că nu ar fi fost cea mai lipsită de temei din câte întâlnim în paginile sale: a-nume acea că Mihail, grămăticul din documentele dintre 1422 și 1429, și Mihul Logofătul de mai târziu nu sunt una și aceiași persoană. Acel Mihail e întâlnit mai întâi în documentul din 25 Decembrie 1422, scris de el („A scris Mihail gramaticul", Costăchescu, *op. cit.*, I, p. 152), iar apoi în acele din 30 Ianuarie 1425, 4 Decembrie 1428 și 1 Iunie 1429, făcând în toate funcțiune de logofăt („Iar pentru mai bună întăritură acestor toate mai sus scrise am poruncit slugii noastre lui Mihail gramaticul să scrie și să atârne pecetea noastră către această carte". *Ibid.*, I, pp. 170, 229, 268). Cel de al doilea, din documentele de după 1438, nu mai face funcțiune de logofăt, ci numai scrie documentul, porunca de a lega pecetea fiind dată logofătului Simon sau Sima (5 Martie 1438, *ibid.*, II, p. 17; 30 Iulie 1439, *ibid.*, II, p. 54). Nici atunci când nu se dă numele logofătului, porunca nu e dată lui Mihul: „Iar pentru mai mare întăritură, am poruncit să lege pecetea noastră către această carte a noastră. Mihul gramatic a scris, în Vaslui, în anul 6947 Mai 10" (*Ibid.*, II, p. 40). Abia la 25 Noembrie 1440 îl găsim făcând funcțiune de logofăt: „Iar pentru mai mare tărie acestei toate mai sus scrise, am poruncit credinciosului nostru, Mihail gramaticul să scrie și să lege pecetea noastră către această carte a noastră" (*Ibid.*, II, p. 77). La fel la 1 și 7 Mai 1443 (*Ibid.*, II, pp. 127, 130), când poartă titlul de pisar și face singură funcție de logofăt, documentele fiind scrise de grămăticul Tador. La 29 Noembrie a aceluiași an 1443, îl găsim ridicat efectiv la rangul de logofăt, probabil logofăt al II-lea, cum pe bună dreptate bănuiește d-l Grigoraș (p. 131). Oricât de puțin înaintate ar fi cunoștințele noastre asupra cancelariei moldovenești în prima jumătate a veacului al XV-lea, nu ne putem feri de impresia că Mihail sau Mihul grămăticul din 1438—1439 apare inferior omonimului său din 1425—1429. Pe de altă parte, dacă atât la 7 Decembrie 1436 cât și la 2 Iulie 1439, averea lui popa Iuga e confirmată lui și fiului său Mihul grămăticul, nu același lucru ne întâmpină în actul de danie al lui Alexandru cel Bun din 30 Aprilie 1431, — dată la care Mihul, începându-și cariera din

www.dacoromanica.ro

1422, i-ar fi fost slujbaș de 9 ani, — și nici măcar în întărirea dela 24 Aprilie 1434, când omisiunea pare și mai greu de explicat.

In acelaș timp, această ipoteză a nostră, întinerindu-l pe Mihul cu cel puțin 10 ani (prima lui apariție sigură ar fi în documentul din 7 Decembrie 1436), ar avea marele avantagiu de a explica mult mai ușor cariera acestui boier. Căci e greu de presupus că după mai bine de două decenii de funcțiuni de cancelarie, oricum subalterne, să fi început o ascensiune care să-l ducă la unul din locurile de frunte în conducerea țării. Nici explicația acestei atât de târzii înaintări, pe care d-l Grigoraș o caută în „marile frământări interne, în care s'a sbătut țara după moartea lui Alexandru cel Bun" (p. 131) și nici cealaltă explicație, pe care o aduce tot d-sa, că „probabil că domnii nu îndrăzneau încă să nemulțumească pe vechii boieri prin ridicarea la treptele boieriei a unui număr prea mare de oameni noui" (p. 139) nu mi se par valabile, cea dintâi pentrucă tocmai vremurile turburi sunt cele mai favorabile carierelor vertiginoase, cea de a doua pentrucă, din puținul pe care-l știm, societatea moldovenească a primei jumătăți a veacului al XV-lea e departe de a fi fost o societate cu cadre fixe.

Ipoteza noastră ar avea aceleași avantagii și în ceea ce privește sfârșitul existenței lui Mihul Logofătul. In 1480, se ocupa încă de comerț în Polonia, iar la 1485 se vorbește încă de eliberarea unui salvconduct pentru înapoierea sa în Moldova (Hurmuzaki, II, 2, nn. CCXXXIV, p. 264 și CCLVIII, p. 288; cf. Grigoraș, p. 168). Ori, născut în primii ani ai veacului, cum presupun d-nii Costăchescu și Grigoraș (D-l Costăchescu, *op. cit.*, I, p. 504, îl socoate însă mort „curând după 1470 August 10"), ar fi avut, cred, o vârstă mult prea înaintată pentru asemenea preocupări. Incepându-și însă cariera nu mult înainte de 1436, era normal să înceapă a face funcție de logofăt prin 1440 ,să fie numit logofăt al II-lea în 1443 și să ajungă sub Alexăndrel, începând din 1452, mare logofăt. Pe la 65 de ani, în 1480, putea încă face comerț, după cum pe la 70, în 1485, se mai putea gândi la întoarcerea în țară.

M. Berza

www.dacoromanica.ro

CRONICĂ

I. Lupaş, *Fazele istorice în evoluţiunea constituţională a Transilvaniei.* Extras din *Anuarul instit. de ist. naţională,* Cluj-Sibiu, X (1944).

Pornind dela notele caracteristice ale trecutului transilvan, autorul propune o altă împărţire a perioadelor istoriei acestui ţinut: 1. Faza dinainte de Voevodat; 2. Aceia a ducatelor şi Voevodatului; 3. a Principatului şi Marelui-Principat.

In acest nou cadru, păr. Lupaş ne schiţează cu multă claritate istoria autentică a Transilvaniei, în fiecare din aceste perioade, insistând mai cu seamă asupra Voevodatului, a cărui origine românească se învederează prin toate reminiscenţele istorice din cel mai depărtat trecut. Legăturile dintre Voevodatul Transilvaniei şi ţările române, la adăpostul suzeranităţii turceşti, suferinţele de sub regimul habsburgic până la evenimentele hotărîtoare din timpul nostru sunt înfăţişate astfel în adevărata lumină a istoriei.

N. B.

A. Oţetea, *Tudor Vladimirescu şi mişcarea eteristă în ţările româneşti (1821—1822).* Extras din *Balcania,* IV, Bucureşti 1945.

Nu felicităm pe d. Papacostea că a oferit azil în publicaţia a cărei răspundere o poartă acestei prolixe lucrări, care nu aduce nimic nou afară de silinţele naive ale autorului de a crea ceia ce dânsul numeşte, cu atâta ostentaţie, „mitul lui Tudor Vladimirescu".

Dorinţa-i de senzaţional strigă dela prima pagină, împodobită cu lungile tirade puse drept Motto.

O adăugim la seria deplorabilă a încercărilor pe care geniile „Şcoalei nouă istorice" le-au întreprins de câtva timp pe socoteala marilor figuri naţionale, cu ifose de a dărîma ce ne-a transmis ştiinţa bună a înaintaşilor.

N. B.

www.dacoromanica.ro

Pr. Gh. Cotoșman, *Din trecutul Banatului: Cartea V, Comuna și bisericile din Nerău*, Timișoara 1935; *Cartea VI, Comuna și bisericile din Pesac*, Timișoara, 1936.

Profesorul dela Academia teologică din Caransebeș a început o serie de monografii, menite a scoate la lumină viața Bisericii românești din Banat. După cele închinate comunelor Sân Nicolaul-Mare, Comloșul-Mare, Giridava-Morisena-Cenad, păr. Cotoșman ne dă acum pe ale comunelor Nerău și Pesac, amândouă curat românești. După actele păstrate în Arhivele parohiilor, d-sa ne înfățișează istoricul fiecării comune, statistica locuitorilor, starea lor materială și morală, viața religioasă, școlară și economică, stabilește seria învățătorilor și preoților orthodocși și uniți, înregistrând și evenimentele de seamă din trecutul comunei. Nu se uită nici documentele importante aflate în arhive; ele cuprind o informație de tot interesul privitoare la condițiile în care Românii și-au dus viața acum abia o sută și ceva de ani. Cel din 1812, rrferitor la Pesac, e o tristă mărturie a stării de plâns a iobagilor acelei comune, exploatați de proprietari și maltratați în chip rușinos de autorități.

N. B.

P. St. Năsturel, *Un hrisov nou dela Constantin Duca (1702)*. Extras din *Hrisovul*, V (1945).

Tânărul cercetător publică un document inedit al Domnului moldovean, folosindu-se de fotografia originalului aflat la Odesa. Transcripția e corectă, dar în aparatul critic nu trebuiau reproduse simplele greșeli ortografice. Hrisovul cuprinde dania făcută de Domn Marei Biserici a Patriarhiei de Constantinopole: 500 litre de ceară pe an și 12.000 de aspri pentru ajutorul săracilor. D. Năsturel oprește cu drept cuvânt atenția asupra interesantei steme, necunoscute până acum, a lui Constantin Duca, o combinație de două embleme: pasărea bicefală e jumătate acvilă, jumătate vultur, cea dintâi ținând în plisc crucea, cealaltă o potcoavă, în care autorul vede semnul stăpânirii lui Gh. Duca (tatăl Domnului) asupra Ukrainei, potcoava figurând în stema unui hatman ukrainian din secolul al XVII-lea. Pe piept e scutul, cu capul de bour.

N. B.

Dr. P. Râmneanțu, *Universități americane*, Asociația româno-americană din Transilvania, Nr. 1, Cluj, 1946.

Expunerea d-lui Râmneanțu schițează de fapt în linii mari organisarea învățământului de toate gradele din America, oprindu-se în special asupra școalelor ce corespund învățământului nostru secundar și superior. Școala americană nu se poate, firește, asemăna cu cea din Europa, de care se deosebește prin varietatea tipurilor înăuntrul aceleiași trepte chiar.

www.dacoromanica.ro

Ceia ce trebue să subliniem, în privinţa învăţământului superior, e libertatea cu care studenţii îşi organizează ei înşişi viaţa universitara şi extrauniversitară, în care Statul poliţist n'are nici un amestec. Solidaritatea întregii naţiuni o susţine prin toate mijloacele.

N. B.

Hrisovul, Buletinul şcoalei de arhivistică, an. V (1945) cuprinde un material variat şi interesant. Volumul se deschide cu articolul d-lui A. Sacerdoţianu privitor la pregătirea arhiviştilor, schiţând istoricul şcoaleior speciale din ţările de cultură, dela începutul veacului trecut până astăzi, şi arătând disciplinele cu care trebue să se familiariseze un adevărat arhivist. Intr'un al doilea articol, d-sa face o serie de consideraţii folositoare cu privire la organizarea arhivelor armatei, iar în al treilea arată cu dreptate necesitatea de a se aduna şi actele şi însemnările privitoare la viaţa socială şi economică. D-ra Maria Marinescu-Himu publică o frumoasă contribuţie cu privire la romanul grec „Ethiopika" în traducerea românească făcută din îndemnul lui Leon Gheuca, a cărui activitate culturală e subliniată de autoare. Păreri nouă în privinţa „Cronicii anonime a Ţării-Româneşti", aduce, pe baza unei amănunţite analise, în raport cu izvoarele ei, d. C. Grecescu. Urmează articolul d-lui P. Năsturel, asupra unui hrisov al lui Const. Vodă Duca, şi „Cea mai veche terminologie românească de notaţie psaltică (1713)" de d. Em. Vîrtosu, care reproduce din manuscriptul ieromonahului Filothei, cu notaţia şi terminologia musicală, asupra căreia s'a oprit, cu încercata-i competenţă, şi păr. I. D. Petrescu. In sfârşit, d. C. I. Andreescu expune însemnata activitate a bibliografului bulgar Michoff, iar d. N. Predescu reproduce un interesant articol, puţin cunoscut, al lui Odobescu. Câteva precizări nouă privitoare la „Blazonul lui Ştefan cel Mare", datorite d-lui Em. Condurachi, încheie volumul.

N. B.

R. Ragnar, *Les Origines de la Diplomatie,* traduit du suédois par J. L. Perret, Paris, Flammarion, 1942, 269 p.

La întâlnirea imediată cu titlul pare curioasă punerea problemei tocmai astăzi când, cu maximul de bunăvoinţă şi răbdare, diplomaţia n'a reuşit să aducă mult aşteptatele soluţii practice de pace şi bună stare; securitatea rămânând oarecum pe ultimul plan.

Autorul recunoaşte că din voluminosul material pe care voia să îl publice în l. engleză sub titlul *The Origine of Diplomacy* în Anglia, lucrarea de faţă nu este decât un extras.

Trebuie să recunoaştem dela început că autorul este metodic şi riguros istoric în tratarea subiectului.

Susţine că diplomaţia îşi are începuturile în timpuri preistorice, fiind condusă de obiceiuri tradiţionale tot atât de puternice ca şi legile.

www.dacoromanica.ro

Pornind dela astfel de considerațiuni, vorbește pe larg de toate raporturile între diferitele triburi primitive, fiind convins că odată ce s'a renunțat la concepția că popoarele în stare sălbatică ar fi urmașele altora cu o cultură mai înaltă, originalitatea culturei primitive este lămurită.

Vedem în această tendință o simplificare, o reducere la tipuri unice reprezentative, existențe în timpuri îndepărtate.

Desvoltarea diplomației în timpurile mai noui este rezumată în cap. IX: „L'évolution de la Diplomatie".

Bogată în idei, deschizând orizonturi largi și bazându-se pe un material documentar serios, cartea se recomandă mai ales pentru adevărurile ce cuprinde.

O. J.

L. von Mises, *Bureaucracy*. Glasgow-London, W. Hodge, 1945, 148 p.

Aparatul de Stat dela noi ajungând la supraîncărcare prin necesitatea de plasare a intelectualilor, problema discutată în cartea aceasta este foarte actuală.

Vestitul economist austriac se arată destul de tolerant față de noțiunea în sine. Nu o laudă, dar nici nu o condamnă. Definind-o, vede în ea tehnica simplă și continuă, dar și riguroasă, prin care sunt conduse de ex. oficiile pur administrative. Biurocrația, așa cum este aplicată în Statul modern, nu constituie un pericol pentru desvoltarea lui, tocmai fiindcă este flexibilă. Ar prezenta un pericol numai dacă, spune Mises, metodele ei ar fi aplicate cu strictețe în fiecare sferă a vieții economice. Biurocrația aceasta este incomparabilă cu instituțiunile democratice, iar economic ar apăsa greu asupra finanțelor țării. Drept remediu împotriva biurocratizării generale a unei țări, este rațiunea. „Simpla rațiune este necesară pentru a opri omul să cadă pradă fantaziilor și cuvintelor goale". Tot acolo face o critică aspră acelor oameni cari s'au deprins să primească simple cuvinte în locul realităților vii.

O. J.

El. Császár, *Deutsche Elemente in der ungarischen Dichtung des XVIII-ten Jahrhunderts*, în *Südostforschungen*, an. 6, 1941, 1/2, pp. 103-166.

E o cercetare științifică amănunțită a influențelor multiple exercitate de literatura germană asupra literaturii și spiritului ungar.

Constată că literatura ungară se găsia la începuturile mai serioase în sec. al XVIII-lea. Calea primei influențe germane trece prin Viena.

Subliniază, în deosebi, rolul jucat de Transilvania în această transmisiune, începând însă numai din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea. Până atunci era atotputernică influența franceză.

www.dacoromanica.ro

Autorul urmăreşte manifestarea influenţei germane în toate genurile literare şi ajunge la concluzia că prin influenţele germane s'au transmis în Ungaria principalele curente spirituale europene.

Partea a doua a studiului, intitulată *Deutsche Quellen der ungarischen Dichtung des XVIII-ten Jahrhunderts*, este importantă pentru bogatele informaţiuni bibliografice.

C. J.

Fr. Thierfelder, *Unsere Meinung über die deutsche Sprache in Ungarn*, în *Die Neue Literatur*, an. 42, Aprilie 1941, caiet 4.

Voind să scoată în relief meritele limbii germane ca transmiţătoare de cultură în Ungaria, observă că naţiunea maghiară a avut nevoie de o astfel de limbă, fiindcă cea ungară se vorbeşte foarte puţin în afara graniţelor.

Constată că pe lângă limba latină, care reuşise a-şi câştiga un loc în administraţie şi ştiinţă, în sec. al XIX-lea, limba germană a fost, într'un anumit fel, o a doua limbă neoficială, atât din cauza legăturilor dinastice şi de Stat dintre Ungaria şi Austria, cât şi din cauza prezenţei elementului german, care din cele mai vechi timpuri până astăzi a contribuit în mod unic şi definitiv la înfiinţarea şi organizarea instituţiunilor ei.

C. J.

Dr. C. Stelzer, *Grossungarn und der Madjiarisierungskampf*, în *Deutsche Arbeit*, an. 40, Aug. 1940, caiet 8.

Voind să înfăţişeze, în linii generale, procesul asimilărilor şi rolul lor în Ungaria, constată că secretul menţinerii Statului ungar timp de o mie de ani a fost tendinţa neîncetată a păturii conducătoare de a face compromisuri pe seama suveranităţii, ştiind să umple rândurile prin asimilări reuşite şi în mijlocul năzuinţelor germane şi slave.

După părerea tuturor oamenilor politici maghiari de seamă, uniunea personală cu Austria trebuie să fie privită ca cea mai serioasă bază a Statului ungar, fiindcă deşi a îngrădit suveranitatea, ea a dat mână liberă păturii conducătoare de a-şi legifera toate chestiunile de politică internă, în deosebi pe aceea a naţionalităţilor.

C. J.

Dr. Eduard Beneš, *Šest let exilu a druh, světové války* (Şase ani de exil şi al doilea războiu mondial), Praga, 146, p. 478.

Volumul de faţă cuprinde, mai întâiu, două mesagii adresate de preşedintele Beneş celor rămaşi în patrie. Urmează două discursuri ţinute în Statele-Unite, la Chicago, în 1939, şi un mesagiu către Praga, din

www.dacoromanica.ro

August, acelaș an. Vin la rând apoi 34 de conferințe și alocuțiuni, ținute la postul de radio Londra din Sept. 1939 și până în primăvara anului 1945.

Capitolul al III-lea îl formează cinci declarații făcute în Consiliul de Stat cehoslovac din Londra. In fine, cartea se încheie cu 19 documente din ultimii șase ani. E vorba de diferite scrisori, note oficiale, mesagii, declarații, telegrame și convenții, care au avut loc între președintele Beneș și personalitățile politice conducătoare ale Statelor și guvernelor aliate.

Cartea e un important document al luptei pentru eliberarea poporului cehoslovac.

Tr. I.-N.

Dr. Eduard Beneș, *Demokracie dnes a zitra*, (Democrația de azi și de mâine), Praga, 1946, p. 349.

Președintele Republicii Cehoslovace publică aici, după cum o mărturisește în prefață, traducerea liberă în limba cehă a Conferințelor ținute de d-sa la Universitatea din Chicago, din Februarie până în Iunie 1939, la care a adăugat și unele declarații făcute la câteva Universități din America.

Pentru a stabili sfera conceptului de democrație „de azi și de mâine", autorul întreprinde o incursiune în istoria ideilor politice și sociale, începând din evul mediu și până la formarea Societății Națiunilor. Acesteia i se consacră un capitol special, în care președintele Beneș arată cauzele prăbușirii acestei instituții de pace. Mai departe, autorul analizează ideologia celor două mișcări, care au dinamitat democrația din ultimii 25 de ani, fascismul și național-socialismul german.

Cea mai interesantă parte a acestei lucrări o constitue, fără îndoială, cele două capitole din urmă, în care actualul președinte se ocupă de reorganizarea democratică a Europei de astăzi. Tot aci, d-sa cercetează procesul prefacerilor sociale și sistemul democratic de după războiu. Nu scapă niciodată din vedere prezența ideologiei comuniste alături de structura democrației anglo-americane.

O astfel de carte, desigur una din cele mai importante contribuții la studiul democrației europene, trebuie cetită din scoarță în scoarță. După câte știm, va apărea și o tălmăcire românească. Până acum a apărut în limbile: engleză, franceză, italiană, germană, chineză și spaniolă (Mexic).

Tr. I.-N.

Anuarul Uniunii misionare a clerului unit din România pe 1939, 1940, 1941, 1942—1943.

Deși nu este un anuar de studii pur istorice, pomenim în acest loc această publicație redactată de canonicul Ioan Georgescu, pentru studiile

www.dacoromanica.ro

și articolele istorice pe care le conține, și în special din domeniul istoriei universale. În volumul pe 1940, canonicul Georgescu traduce un studiu al cardinalului Eugène Tisserant (cunoscut orientalist, specialist în critica textului biblic, pp. 39—71) despre apostolatul Sf. Ciril și Metodie. Face apoi necrologul lui Georges Goyau (pp. 73—77), fost membru al Academiei Franceze, autor al mai multor opere despre trecutul bisericesc al Franței *(Histoire religieuse,* în colecția *Histoire de la nation française. Le cardinal Lavigerie),* despre Germania *(L'Allemagne religieuse, Bismark et l'Eglise)* și despre misiuni *(L'Église en marche,* 4 vol.).

În volumul pe 1941, canonicul I. Georgescu traduce un studiu al cardinalului Tisserant despre catolicii răsăriteni în Indii (pp. 135—156), cu multe date noi despre creștinismul din Malabar.

Volumul pe 1942—1943 are câteva date despre cardinalul Lavigerie (pp. 36—56), Iustin de Iacobis, cardinalul W. Masaia și creștinismul în Etiopia (pp. 77—93).

I. E. N.

Banatul de altă dată. Studii istorice. Vol. I. Timișoara, 1944, în 8°, 736 p.

Institutul Social Banat-Crișana a început să publice și o serie de studii istorice, ca Buletin al secției de istorie. O redactează d-l Victor Motogna, profesor la Universitatea din Cluj, cunoscut prin numeroasele sale studii despre trecutul Ardealului. Cercetările istorice regionale sunt întotdeauna binevenite pentru cunoașterea vremilor trecute.

Volumul de care ne ocupăm începe cu o prefață a d-lui C. Grofșorean, directorul Institutului. Urmează opt studii despre Banat: V. Motogna, *Contribuții la Istoria Românilor bănățeni în Evul Mediu;* V. Motogna, *Banatul românesc în epoca migrațiunii popoarelor;* Ion Negru, *Contribuții la Istoria Banatului;* Tr. Popa, *Românii în Banatul medieval;* Al. Borza, *Corelația dintre flora României și poporul român;* Val. Șotropa, *Viața Românilor în Evul Mediu;* V. Motogna, *Banatul românesc în cele dintâi veacuri ale stăpânirii ungurești;* Șt. Manciulea, *Elemente etnice străine așezate în Banat.*

Sub titlul „Insemnări și recenzii" găsim câteva dări de seamă despre cărțile mai recente. Urmează alte nouă studii istorice, de cuprins variat.

I. E. N.

Coriolan Petranu, *Aprecieri străine asupra artei românești din Transilvania și asupra operei „L'Art roumain de Transylvanie"*, Arad, tip. Concordia, 1943, în 8°, 50 p.

Regretatul Coriolan Petranu a fost un adevărat luptător pentru stabilirea adevărului despre istoria artei în Transilvania. Prin conferințe,

www.dacoromanica.ro

articole, studii, comunicări la Congrese internaţionale, el a combătut cu stăruinţă exagerările revisionismului, care au făcut şi din artă un mijloc de propagandă.

In lucrarea de faţă, eruditul profesor rectifică părerile eronate, stabilind în toată lumina adevărul cu privire la arta de caracter românesc a Transilvaniei.

I. E. N.

Şt. Manciulea, *Contribuţiuni noui la viaţa şi activitatea lui T. Cipariu*, Blaj, tip. Seminariului, 1944, in 8°, 79 p.

In colecţiile Bibliotecii centrale arhidiecesane de la Blaj se găsesc multe acte şi manuscrise ale lui Timotei Cipariu, părintele filologiei române, marele erudit al secolului trecut. D-l Şt. Manciulea, profesor la Universitatea din Cluj, publică câteva scrisori şi cuvântări inedite. Reţinem: o scrisoare către Iacob Mureşan (pp. 5—9) despre ortografie; cuvântarea rostită la 30 Ianuarie 1850, cu prilejul serbării patronului Liceului din Blaj (deschis în 1754; pp. 11—14); o cuvântare la încheierea anului şcolar (pp. 15—16); o altă scrisoare către Iacob Mureşan (pp. 16—21). Apoi invitaţia lui M. Kogălniceanu la inaugurarea Universităţii din Iaşi (p. 21); o scrisoare a lui Haşdeu, care îi cere cărţi vechi (pp. 67—68). Reţinem şi câteva pagini despre originea limbii române (pp. 33—47) şi despre naţionalitatea română (pp. 47—50). Cipariu începuse să scrie şi o epopee a neamului românesc (semnalată de d. Manciulea, pp. 51—57).

I. E. N.

www.dacoromanica.ro

NOTIȚE

D. C. Moisil schițează, în *Cronica numismatică și arheologică* pe Iulie-Decembrie 1945, activitatea științifică a lui Raymund Netzhammer, fost Arhiepiscop catolic de București, decedat în anul trecut într'o localitate din Elveția, unde se retrăsese. In anii păstoririi sale de la noi, învățatul prelat a cercetat de aproape urmele atât de bogate ale trecutului nostru din orașele pontice.

N. B.

*

Semnalăm, în același număr al publicației, articolul d-lui I. Țabrea cu privire la „delfinașii" de aramă din Olbia", pe cari d-sa îi socotește ca simple obiecte-monetă ale însemnatului oraș din marginea teritoriului geto-dac, împotriva părerii celor ce le atribuiau o valoare convențională, în legătură cu comerțul de pește.

N. B.

*

Studiul d-lui M. Romanescu, intitulat *Cantemir, Montesquieu și Marsigli* (Extras din volumul omagial C. Giurescu) lămurește cu multă erudiție originea titlului identic al operelor celor trei scriitori, prin raporturile în care Marsigli s'a aflat cu Montesquieu și D. Cantemir. In ce privește ideia evoluției bio-sociologice a Statelor, exprimată de fiecare dintr'înșii, se arată că ea și-a aflat întâia oară expresia în opera lui Spandonis Cantacuzino, apărută la Florența în 1550.

N. B.

*

Pr. Mihail Bulacu, *Educația creștină pentru copii și tineri după Sf. Ioan Hrisostom*, extras din Omagiul închinat I. P. S. Patriarh Nicodim. Distinsul teolog arată în acest extras de bogată informație locul însemnat pe care îl are Sf. Ioan Chrysostom în istoria pedagogiei. Principiile sale fundamentale creștine, scoase din Evanghelie, au inspirat opera tuturor marilor pedagogi ai lumii. D. Bulacu pune mai cu seamă în lumină legătura strânsă a concepției marelui Pestalozzi cu principiile S-tului Ioan Chrysostom, amândoi făcând din credință, și nu din idei,

www.dacoromanica.ro

baza moralei creștine. D-sa arată apoi spiritul nou ce străbate acum învățământul religios și la noi, proclamând aceleași înalte principii ale virtuților Evangheliei.

N. B.

*

A apărut, în a doua ediție, *Viața lui Isus* de P. S. Episcop de Lugoj, Dr. Ioan Bălan. In mijlocul sălbăteciei lățite azi între oameni, opera de înaltă învățătură, scrisă pe înțelesul tuturor, a P. S. Episcop e foarte bine venită.

N. B.

*

Pasteur, comemorare la 50 de ani dela moartea lui. An. Acad. Rom., *Mem. secț. științifice,* București, 1946.

In Decemvrie trecut, Academia Română a sărbătorit amintirea ilustrului învățat francez, prin cuvântările d-lor Gh. Spacu, M. Ciucă și C. Ionescu-Mihăești, cari au înfățișat, cu competența lor cunoscută, personalitatea multiplă a savantului.

N. B.

*

D-l Iosif E. Naghiu se ocupă, într'o notă intitulată *Boețiu din Dacia (Hrisovul,* V, 1945, pp. 160—161), de un cleric din secolul al XIII-lea, amintit de diferite manuscrise dela Biblioteca Națională din Paris ca aflându-se între ereticii condamnați de sinodul întrunit în 1267 în capitala Franței. D-sa dă, după catalogul scriitorilor dominicani, întocmit la începutul veacului următor de Bernard Gai, și lista celor treisprezece lucrări atribuite unui *Boetius natione Dacus,* probabil același cu ereticul condamnat de sinodul din 1267. Ca încheiere, d-l Naghiu se întreabă: „Natione Dacus" oare înseamnă cu certitudine român?". *Natione Dacus* înseamnă cu certitudine... danez!

M. B

*

T. A. Taracouzio, *War and Peace in Soviet diplomacy.* New-York, Mac Millan, 1940. Bogat studiu; extrase și comentarii de documente.

*

Conferințele care au dus la Înțelegerea balcanică au găsit o nouă interpretare, putând fi valabilă și astăzi, și anume menținerea independenței Statelor balcanice printr'o federalizare, așa cum a fost făcută de Th. I. Ghesoff, diplomat bulgar, în *Balkan Union,* New-York, Columbia Univ. Pr., 1940, 345 p.

*

Contele C. Sforza, în cartea *Fifty years of war and diplomacy in the Balkans* (New-York, Columbia Univ. Pr., 1940, 195 p.) urmărește din amintiri bogate și note personale cariera, faptele și întregul șir de îm-

www.dacoromanica.ro

prejurări de care s'a legat mișcarea de unire a Jugoslavilor și rolul pe care l-a avut Nicolae Pașici. Interesant capitol de istorie națională iugoslavă.

*

Grecia, cu admirabilele-i peisagii, apare frumos prezentată în fotografii de admirabilă execuție în *This is Greece*, New-York, Hastings House, 1941, 127 p.

*

Bun spirit de prevedere a avut Maurice Hindus când, în cartea sa *Hitler cannot conquer Russia* (New-York, Doubleday, 1941, 299 p.) susține că factorii morali și fizici nu vor permite dictatorului german cucerirea Rusiei sovietice. Chiar în cazul cuceririi unor teritorii mai mari, nu credea că ar putea fi administrate fără a da naștere la mari neînțelegeri și rezistență.

*

The Cambridge History of Poland, 1697—1935, editată de W. F. Redaway și alții (New-York, Macmillan, Cambridge U. Pr., 1941, 630 p.) rămâne și astăzi o sursă unică de informare și documentată expunere a istoriei polone, datorită colaborărilor anglo-polone. Pornită din inițiativa cunoscutului istoric Harold Temperley, care n'a mai apucat să o vadă tipărită, a găsit susținători și o serie favorabilă de împrejurări, înainte ca războiul să izbucnească. Multe părți ne privesc în deosebi. Bogate bibliografii completează admirabil în anexă cele 25 de capitole.

*

J. F. Horrabin, *An atlas history of the second Great War in maps and diagrams with comment*, Londra, Th. Nelson, 1942, în 8°, 104 p. + 43 schițe și diagrame. Util atlas de hărți cuprinzând desfășurarea operațiunilor militare de pe toate fronturile, însoțite de scurte comentarii. Prezentul atlas, al cincilea în seria publicată de același autor, privește mai ales frontul de Răsărit.

*

H. Wölfflin, *Kunstgeschichtliche Grundbegriffe. Das Problem der Stilentwicklung in der neueren Kunst.* 8 Aufl., München, Bruckmann, 1943, XV—263 p., 122 il. în 4°. Noua ediție, revăzută, a cunoscutei opere de estetică a criticului de artă german. Ideile precise ale evoluției strânse dar și ale creației liberate de încătușarea normativă a școlilor sau a directivelor, apar din nou, cu aceiași interpretare neîntrecută.

*

E. Rogge, *Einschiffige romanische Kirchen in Friesland und ihre Gestaltung. Ein Beitrag zur Kentniss des romanischen Stils.* Oldenburg, Stalling, 1943, 113 p., 149 ill.

Urmele vechi ale stilului roman, păstrate în frumoase exemplare de arhitectură eclesiastică, dau măsura complectă a influenței creștine, în primele lui timpuri de închegare.

*

www.dacoromanica.ro

M. F. A. Montagu, *Man's most dangerous myth: the fallcy of race,* with a foreword by Aldous Huxley, Londra, Milford, 1945, 304 p. O examinare sinceră și pătrunzătoare a tuturor concepțiilor asupra ideii de rasă, privită din punct de vedere științific. Arată, strict documentar, și exagerările la care a dus preocuparea cunoscută a ideologiilor politice de dreapta, ceeace numește, plastic, „boala socială a rasismului".

Cartea e, de fapt, o nouă ediție, cu unele adausuri secundare.

*

A. Stokes, *Venice, An aspect of Art,* Londra, Faber & Faber, 1945, ne dă altă imagine a vechii capitale din lagune, într'o presintare de înaltă valoare tehnică, scrisă de un critic fin, cu acel simț pentru frumos, care l-a pus în rândul esteticienilor de valoare.

Cartea se recomandă singură iubitorilor de frumos.

*

Bune impresii de călătorie, cu multe detalii asupra vieții de toate zilele și descrieri frumoase ale monumentelor de artă ne dă S. F. A. Coles, în *Spain everlasting,* Londra, Hollis a. Carter, 1945, 248 p.

Trecutul și presentul unite în neuitate imagini de pitoresc real.

*

Valoarea educativă și estetică a artei este subliniată cum se cuvine de F. R. O'Neill în *The social value of Art,* Londra, Kegan Paul, 1945.

*

Interesanta și splendid ilustrata *Numismata graeca: Greek coin types for immediate identification,* scrisă de L. Anson (Londra, 1945, Kegan P.) se recomandă nu numai specialiștilor, ci tuturor iubitorilor de frumos. Din bogăția exemplarelor fotografiate cu o tehnică impecabilă, reținem figurile de centauri și nimfe, de o executare cu care ne-a obișnuit nemuritoarea artă greacă.

*

Eb. Wolfgramm, *Die osmanische Reichskriese im Spiegel der bulgarischen Haidukendichtung,* în revista *Leipziger Vierteljahrschrift für Südosteuropa,* vol. 6 (1942). Analizează istoric epoca marilor reforme turcești, și mai ales turburările din spațiul macedo-bulgar în ecourile pe care le-au lăsat în poezia populară haiducească bulgară. Insistă (pp. 36—37) asupra rolului jucat de transhumanța Macedo-Românilor. Arată cum „splendida desvoltare a culturii și civilizației orașelor lor a căzut pradă hoardelor banditești". Crede că Macedo-Românii, plecați din orașele lor, au format nucleul primelor așezări orășenești bulgare; ceilalți s'ar fi întors înapoi la păstoritul primitiv și patriarhal, aducând cu ei și umbra de civilizație rămasă.

*

W. Kranz, *Die Kultur der Griechen, Leipzig,* Dietrich, 1943, XII-679 p., 45 planșe, 1 hartă, in 8°. Considerațiuni filosofice asupra culturii grecești, însoțite de citate și comentarii din clasici.

www.dacoromanica.ro

A. W. Gomme, *Greece*, Londra, Milford *(The world to-day series)*, 1945, 131 p. Bun cunoscător al Greciei, prezintă un tablou al desvoltării generale a țării, din trecut până la izbucnirea celui de al doilea război mondial. Frumoasele ilustrațiuni fac cartea atrăgătoare.

*

M. L. Clarke, *Greek studies in England, 1700—1830*, Londra, Cambridge Univ. pr., 1945, 255 p. Tratează istoric și bibliografic problema studiilor grecești, sau în legătură cu Grecia în tot acest timp, făcute fie în urma misiunilor oficiale, fie de asociațiuni particulare.

Arheologi, oameni de litere, colecționari sau simpli călători au cercetat cu maximum de interes, și totdeauna cu destulă pricepere, Grecia. Carte interesantă pentru toți cei ce se ocupă cu astfel de studii.

*

R. Schlesinger, *Federalism in Central and Eastern Europe*, Londra, Kegan *(The international library of sociology and social reconstruction)* 1945, 538 p. Urmărește istoric desvoltarea și aplicarea principiului guvernării prin federalism, mai ales în Germania, în secolele trecute și în Austria dualismului. Problemele Statului multi-național, problema naționalităților, soluții propuse și eșecurile lor, sunt prezentate cu bun spirit de pătrundere a realităților istorice. Multe adevăruri asupra aspectelor problemei în Transilvania. Sunt, totuși, multe observații de făcut.

*

Dr. Fr. Skerl, *The struggle of the Slovenes in the littoral for the people's authority*, Lyubjana, 1945, 33 p. Rapoarte și considerații din lupta dusă pentru eliberarea unor părți din Jugoslavia, care dovedesc hotărîrea nestrămutată pentru clădirea unei alte lumi.

*

Angelo Vivante, *Irrendentismo adriatico*, Contributo alla discussione sui rapporti austro-italiani, Firenze, 1945, ed. „Giulia", 246 p. Menită să reafirme drepturile italiane asupra Veneției „Giulia" și a părților învecinate, desvăluie un șir de fapte și tendințe foarte lămurite ale fostei Monarhii, sprijinită pe texte și documente istorice.

*

Vl. Ghidionescu, *L'enseignement roumain en Transylvanie*, Sibiu. (Bibliotheca rerum Transylvaniae. XIX). Centrul de Studii și cercetări privitoare la Transilvania, 1945, 74 p. Privire istorică asupra desvoltării școalelor române din principalele centre, — Brașov, Sibiu, Blaj, — învățământul confesional, școalele primare, învățământul normal, secundar și cel practic, care prin spiritul de sacrificiu și linia de continuitate în susținerea românismului cu care a fost propovăduit ani de-a-rândul, se adaogă la lista drepturilor neștirbite asupra provinciei.

C. J.

---

www.dacoromanica.ro

NECROLOG

† PROFESOR RADU SBIERA

(5 Decembrie 1876—6 Aprilie 1946)

O moarte năprasnică a rupt firul vieții acelui care, ocolit prin voință și disciplină, se părea că va rezista încă lungă vreme oricărei lovituri și boli, și va putea să savureze, în pace și liniște, roadele binemeritate ale unei vieți active și ale unei munci serioase: Radu Sbiera, omul întreg, intelectualul subtil și jovial, luptătorul neînfricat al românismului din Bucovina, profesorul ideal de limba și literatura latină, a dispărut din mijlocul nostru, în această capricioasă învălmășală a vremurilor și oamenilor, modest și fără sgomot, așa cum a fost în tot cursul vieții sale.

Fiu al academicianului I. G. Sbiera, primul profesor de limba și literatura română de pe lângă Universitatea austriacă din Cernăuți, Radu Sbiera a primit în casa patriarhală a părinților săi, încă din anii copilăriei sale, o notă de viață activă și austeră, de profundă evlavie creștinească, de conștiinciositate și de moralitate pilduitoare.

Distins elev și student, Radu Sbiera s'a impus, încă de pe băncile universității, atenției profesorilor străini de neamul nostru, prin înclinațiunea sa deosebită la studiul de filologie clasică, prin agerimea și precizia gândirii sale filologice. Profesorii de specialitate (I. Hilberg și Wrobel) dela facultatea filosofică din Cernăuți, nu au putut decât să-l felicite cu ocazia trecerii examenului de capacitate, în baza lucrării sale excelente „Die prosodischen Functionen inlautender muta cum liquida bei Vergil", publicată în 1898, la Cernăuți, și să-i confere, apoi, în 1903, în baza unui splendid examen, și diploma de doctor în filosofie, cu mențiunea cea mai de seamă.

Profesor suplinitor la liceul I de Stat din Cernăuți din 1893, Radu Sbiera ajunge profesor titular, în 1900, la liceul III de Stat, și pe urmă și director al acestui liceu pe care-l conduce, cu multă pricepere și dibăcie, în vremurile grele din războiul dintre anii 1914—1918, și animat numai de gândul de a veni în ajutorul și a lua apărarea elevilor români merituoși.

www.dacoromanica.ro

In toamna anului 1918, îl vedem angajat, în preajma memorabilei zile a Sf. Paraschive, cu toate fibrele firei sale de naționalist intransigent, în lupta pentru pregătirea Unirii Bucovinei noastre. Ca secretar general al Consiliului național al Bucovinei, Radu Sbiera este unul dintre delegații Bucovinei care prezintă M. S. Regelui Ferdinand I hotărîrile Congresului Bucovinei din 28 Noembrie 1918. După actul Unirii, Radu Sbiera ajunge șeful întregului învățământ din țărișoara lui atât de dragă. El îndrumează românizarea școalei din Bucovina.

Din 15 Octombrie 1919, Radu Sbiera intră, după trecerea examenului de docent, ca profesor titular, în corpul profesoral al facultății filosofice de pe lângă Universitatea din Cernăuți, al cărei decan ajunge puțini ani în urmă. Un neîntrecut orator și un fin dialectician, Radu Sbiera a fost un admirabil mânuitor al condeiului. El a publicat diverse lucrări și din domeniul limbii și literaturii române. In 1903, Radu Sbiera, publică la Cernăuți „Amintiri despre Eminescu", retipărire separată din „Almanahul literar" pe 1903. In același an apare la Cernăuți studiul său critic „Autorii români bucovineni. Repertoriu de Leonidas Bodnărescul. Raport prezentat Comitetului Societății pentru Cultura română în Bucovina", retipărire din „Deșteptarea", an. XI, 1903.

In anul 1904, Radu Sbiera publică „Fiziologia vocalelor ă și î" în „Convorbiri literare", XXXVIII, nr. 4 și 5 (același studiu și în limba germană în „Zeitschrift für romanische Philologie", vol. XXVIII, Halle).

In 1906, apare, la Iași, volumul lui Radu Sbiera, intitulat „Poezii".

Nepublicată a rămas tragedia „Elena", cu subiect antic clasic, care a fost reprezentată pe scena teatrului național din Cernăuți.

Dintre lucrările lui Radu Sbiera din domeniul limbii și literaturii latine, „Gramatica latină pentru licee, gimnazii și toate școalele secundare și asimilate", Cernăuți, 1913, va rămânea pentru lungă vreme model neîntrecut de lucrare conștiincioasă și temeinică.

Cursul de inaugurare a Seminarului latin, cu ocazia împlinirii, la 8 Decembrie 1928, a două milenii dela nașterea lui. „Quintus Horatius Flaccus, Persoana lui în oglinda propriilor sale scrieri", apărut în revista „Codrul Cosminului" din Cernăuți, vol. X, pp. 55—97, ni-l prezintă pe Radu Sbiera ca profund cunoscător al operei lui Horatius și ca subtil interpret al unor texte dificile ale marelui poet latin.

Dar câte studii vor fi rămas, între hârtiile lăsate de Radu Sbiera la Cernăuți, când în Iunie 1940 și apoi în Martie 1944, a trebuit să părăsească, împreună cu mult adorata lui soție Aglăița, căminul său confortabil și bogata sa bibliotecă din Cernăuți și să apuce calea pribegiei!

Fire corectă, onestă și independentă, puțin autoritară și susceptibilă, Radu Sbiera, cu excepția anilor 1926 și 1927, când fusese senator în parlamentul Țării și primar al locului său natal și a ținut și publicat un „Discurs rostit în Senat în ședințele din 26 și 27 Noembrie 1926, cu ocazia discuției asupra Răspunsului la Mesagiul regal" și apoi „Răs-

www.dacoromanica.ro

puns-discurs rostit în ședința din 17 Decembrie 1926", a rămas neclintit la datorie la postul său de profesor. De masa sa de studiu, Radu Sbiera nu se despărția decât în lunile de vară, când se complăcea să se ia la întrecere, într'o camaraderie exemplară, cu cei mai tineri, în excursii și exhibiții turistice, pe cele mai greu accesibile culmi ale munților noștri românești. Ca un veritabil sportiv și turist știa să se afirme cu autoritate, după cum dovedește „Mărturisirea unui turist. Scrisoare deschisă adresată d-lui Mihai Haret", publicată de Radu Sbiera în 1938, la București, extras din al cincilea „Calendar de turism".

In postul său de profesor, Radu Sbiera a excelat prin cunoștințele sale profunde, prin conștiinciositatea cu care-și îndeplinea obligațiile de profesor, prin severitatea și spiritul de dreptate, cu care știa să facă selecția necesară, prin obiectivitatea și bunătatea inimei sale față de lunga serie de studenți zeloși și devotați studiului. Din școala lui Radu Sbiera, care este cel mai bun cunoscător al limbii latine nu numai la noi în țară, dar și în întregul sud-est al Europei, au ieșit cei mai distinși reprezentanți ai filologiei clasice de astăzi dela noi.

Timbrul cuvântului său clar și răsunător, însuflețirea sa pentru problemele de filologie clasică și stăpânirea deplină a mijloacelor sale de exprimare caldă și concisă, vor rămânea lungă vreme întipărite în inimile studenților, colegilor și prietenilor săi.

Soarta nemiloasă a smuls din rândurile noastre pe unul dintre cei mai buni și devotați fii ai neamului nostru românesc. Profesorul Radu Sbiera s'a stins la Caracal, departe de meleagurile copilăriei și ale activității sale mature, departe de căminul și grădinița sa bine îngrijite, s'a stins cu nostalgia peisagiului admirabil înspre valea Prutului, din casa sa părintească din strada Sbiera nr. 4 și din căsuța sa de vilegiatură predilectă de pe Țețina.

Universitatea din București cu Facultatea de filosofie și litere a avut ocazia să aprecieze activitatea științifică, didactică și pedagogică rodnică a lui Radu Sbiera, în anii 1940 și 1941, în care Radu Sbiera s'a impus, printre colegii săi din București, printr'o atitudine de mult bun simț, printr'o gândire de logică stringentă, prin cuvântul său ponderat și răspicat, prin spiritul său și dragostea sa de adevăr și dreptate. Universitatea din București și Facultatea de filosofie și litere deplâng dispariția profesorului lor onorat Radu Sbiera și regretă pierderea pe care o încearcă știința noastră românească, iar colegii și prietenii, mult atinși în coardele sufletului lor, aduc memoriei lui Radu Sbiera un omagiu de dragoste sinceră, de adâncă și pioasă recunoștință.

Aprilie 1946. *Profesor T. Sauciuc-Săveanu*

www.dacoromanica.ro

„BUCOVINA", I. E. TOROUȚIU, BUCUREȘTI.

www.dacoromanica.ro

Pag.

Fl. D. Stănculescu: *A fost un spătar Coman?* (M. Berza) . . 161—164
Iaroslav Stránsky: *Hovory k domovu (Cuvinte către cei din Patrie)* (Tr. Ionescu-Nişcov). . . . . 164—165
Dr. Vavro Srobar: *Z mojho zivota (Din viaţa mea)* (Tr. Ionescu-Nişcov) 165
Otokar Odlozilik: *Nástin ceskoslovenskych dejin (Schiţă de istorie cehoslovacă)* (Tr. Ionescu-Nişcov) 166
Albert Prazak: *Staroceská básen o Alexandru Velikém (O veche poemă cehă despre Alexandru-cel-Mare)* (Tr. Ionescu-Nişcov). . . . . 166—169
Ladislas Makkai: *Histoire de Transylvanie* (A. Cazacu) . . . 169—172
N. Grigoraş: *Logofătul Mihul* (M. Berza). . . . . 172—179

Cronică de N. Bănescu, C. Jiga, Tr. Ionescu-Nişcov şi I. E. Naghiu . . . . . 180—187

Notiţe de N. Bănescu, M. Berza şi C. Jiga. . . . . 188—192

Necrolog: † Profesor Radu Sbiera (T. Sauciuc-Săveanu) . . 193—195

www.dacoromanica.ro

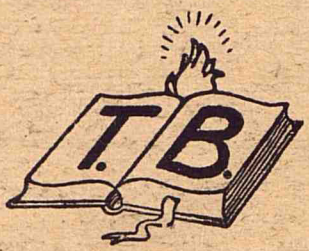

TIPOGRAFIA „BUCOVINA"
I. E. TOROUȚIU
BUCUREȘTI
1 9 4 6

PREȚUL LEI 10.000

www.dacoromanica.ro